

MORFOSZINTAXIS ÉS INTERPRETÁCIÓ: A MAGYAR INFLEXIÓS JELENSÉGEK SZINTAKTIKAI HÁTTERE

Bartos Huba

Tartalom

0. Bevezetés

1. Az elméleti háttér

1.1 A Tükörelv

1.2. A szintaktikai modell

1.2.1. Morfoszintaktikai egyesítés vs. mozgítás

1.3. A morfológiai modell: Szétosztott Morfológia

1.4. A szintaxismodell és a morfológiai modell kombinációja: párhuzamosan futó morfológia

2. A főnévi szerkezetek és a főnévi toldalékolás

2.1. A főnévi szerkezet belső viszonyai

2.1.1. A főnévi szerkezet szintaktikai rétegei

2.1.2. A szóalak előállítása a birtokos szerkezetben

2.1.3. Egyeztetési problémák

2.1.3.1. Den Dikken (1998, 1999a) elemzése a fenti 'anti-agreement' jelenségekre

2.1.4. A szórend problémája: N pozíciója

2.2. A birtokjel mint anafora

2.2.1. A birtokjel toldaléki viselkedése

2.2.2. Egy alternatív elemzés

2.2.3. A főnévi csoport N mögötti módosítói és a frázisaffixáció

2.2.4. A birtokjeles személyes névmások

2.3. Többsítés az -ék toldalékkal

2.3.1. Az -ék mint inflexió affixum

2.3.2. Az -ék morfoszintaktikai státusza

2.4. Az esetragok

2.4.1. Az esetragok mint szintaktikai fejek

2.4.2. A problémás esetek: nominatívusz és akkuzatívusz

2.4.3. Az esetragok és a névutók

2.4.4. Mutatónévmási szerkezetek és esetjelölés

2.5. A személyes névmások

2.5.1. A személyes névmások két osztálya

2.5.2. A személyes névmások szintaktikai kategóriája

2.5.3. A személyes névmások esetjelölése

3. A mondatok funkcionális szerkezete és az igei inflexió toldalékok

3.1. Az igei toldalékok

3.1.1. A -hAt mint inflexió jelölő

3.2. A mód, az idő és a modalitás hatóköri viszonyai*3.2.1. Hatóköri váltakozások**3.2.2. Igeidő és modalitás**3.2.3. Igemód és modalitás**3.2.4. Igemód és igeidő**3.2.5. Mód, idő és modalitás együtt — a hatóköri váltakozás hiánya***3.3. Az egyeztetés kategóriái: Agr_s és Agr_o****4. Az alanyi és tárgyas ragozás szintaktikai háttere****4.1. A kiinduló adatok***4.1.1. A hagyományos elemzések**4.1.2. Egy lehetséges módosítás***4.2. Kategorialis különbségek: DP-k és kisebb főnévi csoportok***4.2.1. A főnévi csoportok szerkezete**4.2.2. Az általánosítás**4.2.3. A birtokos szerkezetek viselkedése**4.2.3.1. A datívuszi birtokos**4.2.3.2. A nominatívuszi birtokos**4.2.4. A tárgyi mellékmondatok**4.2.5. Az adatok összefoglalása***4.3. A szintaktikai elemzés: DP-k és nem-DP-k***4.3.1. Egyeztetés és esetadás**4.3.2. Az egyeztetést vezérlő tárgy megkeresése**4.3.3. A személyes névmások egyeztetése***4.4. Konklúzió****5. Összegzés****6. Függelék**

0. Bevezetés

E disszertáció tárgya: a magyar nyelv inflexiós morfológiája és szintaxisa közötti összefüggések feltárása. Konkrétabban megfogalmazva: azt fogom megvizsgálni, hogy az inflexiós morfológiát milyen módon és mértékben határozza meg a szintaxis (annak szerkezetei és műveletei). E cél elérése érdekében fel kell tárni, milyen összefüggések fedezhetők fel a mondattani struktúrák valamint a szavak morfológiai felépítése között. Meg fogom tehát vizsgálni a főnévi inflexiós toldalékrendszert a főnévi szerkezetek szintaxisának kontextusában, és az igei inflexiós rendszert a mondatok funkcionális szerkezetének kontextusában. Ennek előfeltétele, hogy megalapozott és kellően részletes modellünk legyen a mondattani struktúrákról. E tekintetben iránymutatónak tekintem a Kiefer (1992), ill. a Kiefer és É. Kiss (1994) szerkesztette rendszerkötetek fejezeteiben foglaltakat, illetve az azokon eszközölt módosításokat (pl. É. Kiss 1998a), csakúgy mint más szerzők vonatkozó cikkeit, pl. Bródy (1995a), Kenesei (megj. e.). Látni fogjuk azonban, hogy ezek a modellek — minthogy nem tűzték célul a morfológiailag releváns információk kódolását a szintaktikai szerkezetekben — nem elég részletesek, nem bontják eléggé szét a szintaktikailag talán atomi(nak tűnő), de morfológiai szempontból komplex és osztható kategóriákat. Így a szintaxis–morfológia viszony elemzése során, annak megfelelően ki kell majd bővítenünk az említett (és jelenleg standardnak számító) mondattani modelleket, az azokban szereplő mondattani szerkezeteket. E bővítő módosítások ugyanakkor lehetővé teszik, hogy bizonyos, eddig feltáratlan szintaktikai-szemantikai jelenségekről is számot adjunk, vagyis a szintaxismodellt érintő korrekciókról sok esetben belátható lesz, hogy a morfológiai csatlakozás által felvetett problémáktól függetlenül is szükségesek.

Minthogy a morfológia nemcsak a szintaxissal érintkezik, hanem a fonológiával is (azaz a morfológiai struktúrákat a fonológiának kell interpretálnia), a bemutatandó elemzésekben arra is törekszem, hogy fonológiailag is plauzibilisak legyenek a megoldásaim, és ha nem is cél bizonyos morfofonológiailag releváns különbségtételek morfoszintaktikai motivációja, az feltétlenül kívánatos, hogy a morfológia két “arca”, két oldala ne álljon kölcsönös ellentmondásban. A morfofonológiai keret, melyhez ilyen értelemben tartani kívánom magam, amellyel e disszertáció elemzései összeegyeztethetőségre törekcszenek, Rebrus (megj. e.) igen alapos, igen részletes modellje.

A morfoszintaktikai központú vizsgálódás elméleti kerete egy erre a célra általam felállított modell, melynek két fő pillére: egy minimalista megközelítésű (Chomsky 1995b, 1998) szintaxismodell, és egy az ún. *szétosztott morfológián* (Distributed Morphology, Halle & Marantz 1993, 1994, Marantz 1997) alapuló, de a minimalista szintaxissal kombinálható,

derivációs jellegű morfológia (párhuzamos szétozott morfológia). Ezeket az alapmodelleket, és kombinációjukat az 1. fejezet második részében ismertetem.

A további fejezetek közül a 2. fejezet a főnévi toldalékrendszer elemzését tartalmazza, a 3. fejezet az igei toldalékrendszerét. A 4. fejezetben az ún. *alanyi* és *tárgyas ragozás* szintaktikai hátterével foglalkozom részletesen, míg a Függelék az általam felállított modell keretein belül azt mutatja be, hogyan elemezhető az egymásba ágyazott infinitívuszos szerkezetek ún. invertált („feltekercselt”) sorrendű változata.

1. Az elméleti háttér

1.1. A Tükörelv

Az egy adott szóalakon belül megjelenő (megjelenni képes) toldalékok sorrendjének szabályosságai, illetve e szabályosságok “mélyebb” magyarázata hosszú ideje foglalkoztatja a nyelv kutatóit, és természetesen mi sem kerülhetjük meg a kérdést: milyen tényezők befolyásolják, szabják meg e sorrendet? Ismeretesek bizonyos általános szabályok, tendenciák, melyek azonban legfeljebb részben fedik le a kérdéskört, és/vagy meglehetősen informális, gyakran különbözőképpen érthető fogalmakra épülnek. Példaképp hozható az a már-már közhelyszerű megállapítás, hogy a *képzők* közelebb állnak a szótőhöz, mint az egyéb, általában a *ragok* széles kategóriájába sorolt toldalékok. A világ sok nyelvét megvizsgálva ez az állítás valóban érvényesnek látszik, két szempontból mégis problémás az egzaktitás igényével fellépő vizsgálódás számára: egyfelől semmit nem mond a különféle képzők, ill. a különféle inflexiós toldalékok (jelek és ragok) egymás közötti sorrendjéről, másfelől igen könnyen a körköröség csapdájába csalja az óvatlan szemlélőt. A ragok osztályának egyik gyakran emlegetett meghatározója ugyanis az a tulajdonságuk, hogy nem követheti őket más toldalék, vagy legalábbis más nem rag jellegű toldalék. Ha élni kívánunk ezzel a (rész)definícióval, akkor az a kijelentés, hogy a szuffixumok között a képzők megelőzik a ragokat, valójában tautológia.

Tovább bonyolítja dolgunkat, hogy a magyarban a képzők és ragok osztálya mellett hagyományosan megkülönböztetnek egy harmadik osztályt is; a *jelekét*. Ezekre — sorrendiség tekintetében — az jellemző, hogy a képzők után, de a ragok előtt állnak. Problémát jelent azonban elhatárolásuk a ragoktól: az affixumok osztályozásának legtöbb változatában a ragok és jelek egyetlen osztályt alkotnak, az *inflexiós affixumokét*. Ráadásul a képzők és a jelek közt sem mindig teljesen éles a határvonal: nem könnyű feladat pl. a melléknévi középfok jelölőjének, vagy a *-hat* toldaléknak a besorolása. Márpedig ha nincs jobb elhatároló kritériumunk, mint a sorrend, akkor a sorrendet meghatározó tényezők közt megintcsak nem említhetjük az osztály szerinti hovatarozást. Kíváncos volna tehát, ha nyelvtanunk független módon tudna számot adni a toldalékok sorrendezésének elveiről.

Vegyük sorra, hogy a nyelvtan mely moduljaiból eredhet a toldalékok sorrendjének meghatározása! Az első, és legkézenfekvőbb eshetőség, hogy maga a morfológia, mint önálló (és öntörvényű) modul szabja meg e sorrendet. Ez esetben az lenne a szerencsés, ha kiderülne, hogy a morfológia általános rendező elveiből mintegy automatikusan következik a sorrend, anélkül, hogy egyfelől konkrét nyelvek tulajdonságaira kelljen hivatkoznunk, másfelől magára a sorrendezésre kössünk ki új, más szempontból nem szükséges, nem motivált feltételeket. Az ilyen, morfológián belüli sorrendmegszabásra klasszikus megoldásnak számít ún. *templátumok*, azaz rögzített affixumhelyekből álló vázák feltételezése; bármely toldalék csak az ő számára kijelölt helyet töltheti be, és egy-egy ilyen hely betöltésére az egy paradigmatisz vertikumot alkotó morfémák állnak versenyben (ld. pl. Spencer 1991:208 skk). Itt tehát egyértelműen attól függ a morfémák sorrendje, hogy mit ír elő a templátum. E megoldás azonban megsérti mindkét

fenti kikötésünket: nem a morfológia általános elvei döntenek el, hogy az affixumhelyek milyen sorrendbe rendeződnek, továbbá egy adott nyelvre specifikus maga a templátum. Ehhez a megoldáshoz tehát csak akkor van értelme fordulnunk, ha más módon nem jutunk kielégítőbb magyarázathoz. Rebrus (megj. e.) morfofonológiájában templátumszerűnek tekintve vizsgálja a szóalakokat, ezen értekezésben azonban arra keressük a választ, nem rejlik-e valamilyen „mélyebb” rendezőelv a templátumhelyek sorbarendeze mögött.¹

Amennyiben a morfológián mint modulon belül nem találjuk meg a toldaléksorrendet megszabó, kellően általános elveket (vagy, a még rosszabb esetben, ha nincs külön morfológia mint nyelvtani modul), más modulokat kell szemügyre vennünk. Tekintsük legelőször a *fonológiát*. A szakirodalomban valóban találhatunk példákat olyan esetre, ahol valamilyen fonológiai tényező határozza meg valamely morfémák sorrendjét, ám azzal még senki nem próbálkozott, hogy bármely nyelv morfémáinak sorrendezését általánosan és rendszeresen hangtani tényezőkből vezesse le; ilyesmi a magyar nyelv vonatkozásában is reménytelen vállalkozásnak tűnik, bár megemlítendő, hogy pl. a magyar inflexiók toldalékok aszerinti hierarchiája, hogy milyen mértékű tövváltozást képesek kiváltani, sorrendjükkel is mutat korrelációt (Rebrus Péter, sz.k.).

A következő lehetőség, hogy a *szintaxis*ban keressük a toldaléksorrend eredetét. Erre többféle kísérlet történt már. E feltevés legáltalánosabb formája az, hogy minden toldalékolás a szintaxisban történik, amiből az is következhet, hogy morfológia mint a nyelvtan önálló, koherens része, modulja, egyáltalán nem is létezik (ld. pl. Sproat 1985). A generatív nyelvelmélet egy korábbi időszakában valóban ez volt az uralkodó nézet: mindaz amit a "hagyományos" nyelvtanok morfológiaként kezeltek, valójában maradék nélkül szétszatható az ettől függetlenül szükségesen feltételezett egyéb modulok: a szintaxis, a fonológia és a lexikon között. Ennél kevésbé végletesen is fel lehet fogni a szintaxis szerepét a morfémásorrendezésben. Elképzelhető, hogy a szintaxis csak egy bizonyos határig, egy bizonyos mélységig releváns; gondolhatjuk például, hogy csak az inflexiók jelenségeikért felelős, míg a derivációs jelenségek máshová, pl. a lexikonba tartoznak. Ez volt a lényege pl. Anderson (1982) modelljének; Fabb (1984) annyiban különbözik ettől, hogy nála a szóképzés és szóösszetétel egyes produktív esetei is a szintaxisba tartoznak. Különböző felfogásokat jelent továbbá, hogy maguk a toldalékok valóban a szintaxisban kerülnek rá a szótőre, mondjuk oly módon, hogy a szótő a szintaktikai deriváció során végigjárja azokat a csomópontokat a frázisstruktúrában, ahol az affixumok találhatók, és egyenként magára veszi őket (Baker 1985, 1988). Ennek alternatívája lehet, hogy az affixumok már a lexikonban megjelennek a szótövön, és a szintaxis dolga mindössze az, hogy ellenőrizze, a lexikonban összeállt morfémakomplexum megfelel-e az ő kívánalmainak — ez a minimalista program (Chomsky 1995b) megközelítése.

¹Látni fogjuk azonban, hogy a morfofonológiai templátumoknak is jut szerep a szóalakok morfoszintaktikai előállításában (v.ö. 3.2. rész): a morfémák páronkénti kombinációja alapján létrejövő lineáris szekvenciában léteznek bizonyos összeférhetlenségi kikötések az egymással szomszédos elemekre.

Végül felvetődik annak a lehetősége, hogy az affixáció teljesen a lexikonban megy végbe, és a szintaxisnak ellenőrző szerepe sincs, egyszerűen azokat a morfológiailag komplex elemeket, szavakat használja fel, amelyeket a lexikon bocsát a rendelkezésére. Ebben az esetben egy nagyon erős, tartalmas lexikonnal állunk szemben, melyen belül ugyancsak léteznek megoldások arra a kérdésre, hogy hogyan áll elő a kötött morfémásorrend. E megközelítés mellett érvelnek az ú.n. Lexikalista Hipotézis hívei (pl. Lieber 1980, Williams 1981, Selkirk 1982; az úgynevezett lexikális nyelvtanok: LFG, HPSG képviselői). E hipotézis szerint a szavak a szintaxis számára atomok, azaz a szintaxis nem "lát bele" a szavak belső szerkezetébe; a szavakat a lexikonból készen kapja.

Feltétlenül tisztázásra szorul még egy kérdés: amikor a szóalkotó elemek sorrendjéről, valamint az azt meghatározó tényezőkről beszélünk, akkor (egy absztraktabb szinten) a *morfémáknak*, azaz a szintaxis és a morfoszintaxis alapelemeinek a sorrendjét kutatjuk-e, vagy (egy konkrétabb szinten, a fizikai valóság szintjén) a *morfokét*, azaz a morfémákat megvalósító, hangalakként testesülő morfológiai-morfofonológiai képződményekét? A kérdés nem triviális, bár a két szint közötti határ a leírásokban, elemzésekben gyakran elmosódik. Tipikusan különböző eredményt hoz a kétféle megközelítés az ú.n. kumulatív morfok esetében: ezek olyan affixumok, melyek egyidejűleg több morfémát (grammatikai jegyet) kódolnak, pl. az angolban a jelen idő egyes szám harmadik személyű igei végződés (-s), mely időjel és egyeztetőtoldalék egyben. Ha a morfok sorrendjét vizsgáljuk, akkor itt nincs értelme feltenni azt a kérdést, hogy az időjel és az egyeztetőtoldalék milyen sorrendben áll, ha viszont a morfémák sorrendjét akarjuk levezetni, akkor ugyanez a kérdés értelmessé válik, viszont felmerül a további kérdés: milyen keretek közt képeződik le a morfémásorrend morfosorrendre.

A kérdéskör azonban még messzebb mutat. Ha például a morfémákra úgy tekintünk, mint a szintaktikai műveletek elemeire, akkor azt is tisztáznunk kell, hogy beszélhetünk-e egyáltalán ezek lineáris sorrendjéről. Amennyiben a szintaktikai szerkezetet mint hierarchikus összetevős szerkezetet képzeljük el, tekinthetjük úgy is, hogy abban a lineáris sorrendnek nincs jelentősége, sőt léteznek olyan elméleti keretek is, ahol e szerkezeteken a linearitás nincs is értelmezve — talán a legnagyobb hatású ezek közül Kayne (1994) *antiszimmetrikus szintaxisa*. Adott ugyanakkor egy leképezés a hierarchikus struktúrából a lineáris szekvenciára, mely utóbbinak azonban már nem szükségszerűen a morfémák az alkotóelemei, hanem a (fonémák sorából álló) morfok. Kayne (1994) ugyan egy alapvetően lexikalista modellt alkotott meg, melyben a *Lineáris Megfeleltetési Axióma* (5a, lentebb) alapján alakul ki a terminális elemek, azaz szavak sorrendje, de ez nyilván kiterjeszthető a szó alatti tartományra, a morfok sorrendjére, egy nem-lexikalista modellben, ahol a terminális elemek szavaknál kisebb egységek, azaz morfémák is lehetnek. A Lineáris Megfeleltetési Axióma szószint alatti működését, a szó szerkezetéhez való relevanciáját Kayne (1994) nyomán már vizsgálta Keyser & Roeper (1995).

Fel kell tehát tennünk a kérdést: a morfémák vagy a morfok sorrendjéről próbálunk-e szintaktikai és/vagy lexikai tényezők segítségével számot adni. Látszólag az előbbi tűnik járhatóbbnak, ekkor viszont a morfok sorrendjére megintcsak a morfológián belül kell

magyarázatot keresni, vagyis a legjobb esetben is odáig juthatunk csak el, hogy kimondjuk, miképp határozza meg a morfémasorrendet a szintaxis ill. a lexikon, és hozzátesszük, hogy a morfológia saját törvényei döntenek el, miképp lesz a morfémaszekvencia morfszekvenciává lefordítva — ez utóbbi törvényszerűségek feltárása pedig külön feladat lenne. (Erre vonatkozó modullal is rendelkező modellt javasol Ackema 1995). Figyelembe véve azonban a magyar nyelv erősen agglutináló jellegét, elképzelhető, hogy ez utóbbi fordítási művelet többé-kevésbé triviális: ha egy A morféma megelőz egy B morfémat, akkor az A-t megvalósító a morf is megelőzi a B-t megvalósító b morfot — ez a leképezési linearitás elve (vö. Ackema 1995:289 skk).

A következő alrészekben egy olyan modellt fogunk felvázolni, melynek mind szintaktikai modulja (ahol a morfémaszekvenciák létrejönnek), mind morfológiai modulja (ahol a morféákat mint absztrakt, jegykötegekként kifejezett elemeket hangalakokkal társítjuk) kellően jól kidolgozott ahhoz, hogy megfeleljen szükségleteinknek.

Vizsgálatunk fő célja az, hogy kiderítsük, hogyan, és milyen mértékig képes a szintaxis meghatározni a morfémasorrendet az inflexiós tartományban. Kiinduló feltevésünk az lesz, hogy a szintaktikai szerkezet e szabályozás alapja, maga a sorrendmegszabás pedig az ún. **Tükörelven** keresztül jut érvényre, melyet Bakertől (1985) adaptálók:²

- (1) TÜKÖRELV
A morfológiai deriváció közvetlenül tükrözi a szintaktikai derivációt.

Kifejtve ez azt jelenti, hogy a morféák (és — legalábbis egy tisztán agglutináló nyelv esetében — a morfok) pontosan ugyanabban a sorrendben követik egymást, ahogyan a szintaktikailag releváns módosulások lépésenként végbemennek a szóalakon.³ Ha tehát például a szintaxis valamilyen eljárással (pl. fejek egymáshoz csatolásával) előállít két morfémaszintű kategóriából egy egységet, akkor ezt a lépést a morfológiai derivációnak is követnie kell, pl. úgy, hogy a

²Baker eredeti megfogalmazásában (1985:375) a Tükörelv kétirányú:

- (i) A morfológiai derivációknak közvetlenül tükrözniük kell a szintaktikai derivációkat (és megfordítva).

Mivel itt azt vizsgáljuk, hogy a szintaxis hogyan határozza meg a morfológiát, a megfordítás/kétirányúság érvényességének kérdése kevésbé érdekes, de a későbbi konklúzióink szerint a tükrözés valóban csak szintaxis → morfológia irányban valósul meg egyértelműen.

³A “Tükörelv” elnevezés mögött egykor az az intuíció húzódott meg, hogy a morfológiai szerkezet tükörképe a szintaktikainak (vagyis ha X kategória a szintaktikai szerkezetben balra helyezkedik el Y-tól, akkor az X-et megvalósító morféma egy szóalakon belül jobbra áll az Y-t képviselőtől) — ez abból következett, hogy a fő által projektált szintaktikai kategória balra felfelé mozogva vette fel a további morféákat, úgy, hogy az azokból projektált kategóriákhoz balról csatolódott hozzá. Minthogy azonban a mi modellünkben a szintaktikai szerkezeten a megelőzés mint reláció nincs definiálva, ilyen értelmű tükörkép-metaforának nincs alapja. Emellett a tükrözés az (1)-beli (és a 2. láb.-beli) definíció szerint derivációk között áll fenn, nem reprezentációk között, vagyis a szerkezeti tükörkép nem szükségszerűen állna fenn minden esetben.

Bródy (1997) modelljében a Tükörelv reprezentációsan definiált, és valóban “vizualizálható”, amennyiben nála a szintaktikai struktúrákon is értelmezett a megelőzés.

szintaxis által kombinált két morfémát reprezentáló morfokat egyetlen alakká egyesíti. Ha pedig a szintaxis ezek után az első két elem kombinációjaként létrejött képződményt egy harmadikkal kombinálja, akkor a morfológiának is meg kell tennie az újabb szükséges lépést, a hangalakok egyesítését. Megsértene viszont a Tükörelvet, ha a morfológia például előbb akarná egyesíteni a szintaxis által korábban egyesített két elem valamelyikét a harmadikkal, és csak utána próbálná kombinálni az eredményül kapott formát a másodikkal.

Meg fogjuk tehát vizsgálni a toldalékolás különböző típusait abból a szempontból, hogy hogyan és mennyiben képes a szintaxis a Tükörelv útján meghatározni az affixumok sorrendjét. Ehhez azonban ismernünk kell a releváns szintaktikai szerkezetek, különös tekintettel arra, hogy egymáshoz képest hogyan helyezkednek el bennük azok az elemek, melyek morfológiai korrelátumainak sorrendjét le kívánjuk vezetni. Honnan tudhatjuk, hogy a magyar nyelv mondattani struktúráiban az elemek milyen hierarchikus rendben helyezkednek el? Ennek meghatározásában két fő pillérre támaszkodhatunk. Egyfelől a mondattani egységek (szavak, szócsoportok) felszíni lineáris sorrendje igazít el bennünket, másfelől, az ún. *funkcionális projekciók* egymásra épülésének rendszere tekintetében egy minden természetes nyelvet érintő univerzalitási hipotézis.

E hipotézis mögött a következő megfontolás húzódik meg: a világ számos, genetikailag nem feltétlenül összetartozó nyelvében feltűnően hasonló az azonos tartalmú morfémák elhelyezkedése a szóalakokon belüli egyéb morfémákhoz képest, azaz pl. egy X morféma reprezentánsa rendszeresen közelebb áll a tőhöz, mint egy Y morfémáé. Illusztrációul álljon itt egy példa a bolíviai kecsuából, magyar megfelelőjével párba állítva:

- (2a) Kawalla-y-ta ensilla-rqa-nki-chu? (bolíviai kecsua, van de Kerke 1995:23)
 ló-1sg-acc nyergel-múlt-2sg-Q
 'lov-am-at nyergel-t-ed-e'
- (2b) Felnyergelted-e a lovamat?

Látható, hogy e két nyelvrokoni viszonyban biztosan nem álló nyelvben egyaránt igaz, hogy a birtokos személyrag közelebb áll a tőhöz, mint az esetrag, és a múlt idő jele is közelebb áll az ige-tőhöz, mint az alanyi egyeztetőtoldalék.

Tudjuk, hogy az ember nyelvi képessége, függetlenül az aktuálisan elsajátított anyanyelvtől, tartalmaz bizonyos univerzális érvényű elemeket. A nyelvek szókészlete tipikusan nem ilyen: a lexikai tételek nyelvenként különböznek, azokat a nyelvelsajátítás során tanuljuk meg. Mármost ha az így tanult szavakban tapasztalt morfémásorrend mögött nem húzódna meg univerzális (pl. szintaktikai) szabályosság, akkor a statisztikailag szignifikáns sorrendi hasonlóságokat a pusztán véletlen művének kellene tekintenünk. Ha azonban feltesszük, hogy a szintaktikai projekciós hierarchia gyökere univerzálisan adott az ember biológiai alapú nyelvi képességében, akkor a Tükörelv alapján éppenséggel azt várjuk, hogy toldaléksorrend tekintetében a különböző nyelvek hasonlóságot mutassanak. Így tehát magyarázattal szolgálhat

az az elképzelés, hogy a szintaktikai projekciók egymás fölé rendezettsége (legalább részlegesen) univerzálisan adott — a további részekben bemutatandó konfigurációjuk (legalább részben) az emberi nyelvek általános tulajdonságából származik. Ha tehát valamely nyelvből független bizonytságot lehet szerezni arra nézve, hogy két szintaktikai projekció egymáshoz képest hogyan helyezkedik el, akkor hipotetizálható, hogy minden más nyelvben, melyben azonosíthatóak, ugyanebben a relatív konfigurációban kell lenniük. Az imént ismertetett feltevés, melyet Cinque (1999) vetett fel, az alábbi módon fogalmazható meg:⁴

(3) A FUNKCIONÁLIS PROJEKCIÓK UNIVERZÁLIS HIERARCHIÁJÁNAK HIPOTÉZISE (FPUHH)

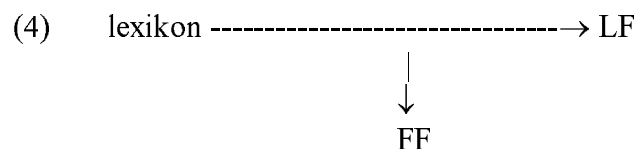
A funkcionális projekciók rétegződése egy univerzális hierarchiát tükröz.

(3)-ból következően bármely egyetlen nyelven belül is állandó a funkcionális projekciók hierarchiája, azaz ha egy mondat szerkezetben X fejkategória k-vezérli Y fejkategóriát (s így X projekciói dominálják Y projekcióit), akkor az adott nyelv összes egyéb, X-et és Y-t tartalmazó tagmondat szerkezetében is így kell lennie.

Amellett, hogy (3)-ra támaszkodunk, — mint majd látni fogjuk — konkrétan a magyar nyelvből is hozhatunk érveket arra vonatkozólag, hogy a szintaxisban (a szintaxis-morfológia viszonytól, valamint a morfémasorrend kérdésétől függetlenül) milyen projekciós hierarchia áll fenn, például hatókörrel bíró elemek egymáshoz viszonyított hatóköri lehetőségeinek vizsgálatával (ld. 3.2.).

1.2. A szintaktikai modell

A formális szintaktikai keret, amelybe vizsgálódásainkat helyezzük, a nemzetközi szakirodalomban *minimalista elmélet*ként ismert modellen alapul (Chomsky 1995b, 1998). Ez egy alapvetően derivációs jellegű modell: alapfeltevése, hogy a nyelvi egységek hangalak-jelentés párok, ami úgy nyilvánul meg, hogy egy-egy jelentésanilag ill. hangtanilag értelmezhető reprezentációt állít elő procedurálisan a szintaxis, lexikai elemek (morfémák vagy szavak) egy adott összeállításából. A szintaktikai komputáció a lexikon felől az ún. Logikai Forma felé halad, és egy pontján “kiírja” az odatartozó információkat az ún. Fonetikai Forma számára:

⁴Cinque szerint az egyeztetés és a tagadás kategóriái nem esnek az FPUHH hatálya alá. Az előbbieket tekintetében ezt elfogadjuk, és eszerint kezeljük őket (ld. 3.3.); a tagadással pedig (nem lévén affixális természetű) nem foglalkozunk.

A komputáció építi meg a szintaktikai struktúrát — ebben két alapl művelettel dolgozik. Az egyik az új elem beillesztése, valamint egy már megépült részstruktúrának egy másikba való beépítésére szolgáló *összeolvasztás*. Ez szigorúan bináris művelet, azaz két elemet egyesít; ebből következik, hogy a létrejövő faként ábrázolható szerkezetek is binárisak, azaz minden csomópontjukban kettéágazók. A másik művelet a *mozgatás*, mely egy már korábban beillesztett elemet egy másik — magasabban levő — pozícióba helyez (vagy másol) át. A mozgatás záró részmozzanata valójában maga is összeolvasztás (Collins 1997). Az így összeálló struktúrákat (a minimalista elmélettől eltérő, de a szélesebb körben használt) X'-rendszert követő reprezentációkkal fogom ábrázolni. A fonológia felé való "kiírás" csak az összes lexikai elem beillesztését követően történhet meg. Az e pont előtt végrehajtott műveletek eredményét a kiejtett mondatakon észlelhetjük, ám ami a derivációban a kiírás után történik, arról nem kapunk közvetlen, hangalaki információt. E fázist ezért *fedett* szintaxisnak nevezzük, a kiírási pont előtti fázistól, a *nyílt* szintaxistól megkülönböztetendő. A fedett szintaxisban tehát már csak "láthatatlan" — fonológiai következmények nélküli — mozgatások történhetnek.

A szintaktikai szerkezeten nincs definiálva lineáris sorrend — ezt csak Fonetikai Formába (a morfológián keresztül való) leképezés állítja elő, lényegében a következő elvek alapján: (a) az egyes szóalakokon belüli sorrendi viszonyokat a Tükörelv határozza meg, valamint az affixumok azon inherens, szótári tulajdonsága, hogy prefixumok-e vagy szuffixumok; (b) a szavak és nagyobb konstituensek sorrendjét az aszimmetrikus k-vezérlési viszonyok döntenek el, ahogy ez Kayne (1994) elméletében történik:

(5a) LINEÁRIS MEGFELELTETÉSI AXIÓMA

Ha a Fonetikai Forma számára hozzáférhetővé tett szintaktikai szerkezetben egy X szintaktikai konstituens aszimmetrikusan k-vezérli Y konstituentet, akkor a linearizált szerkezetben minden X által dominált lexikai elem megelőz minden Y által domináltat.

(5b) ASZIMMETRIKUS K-VEZÉRLÉS

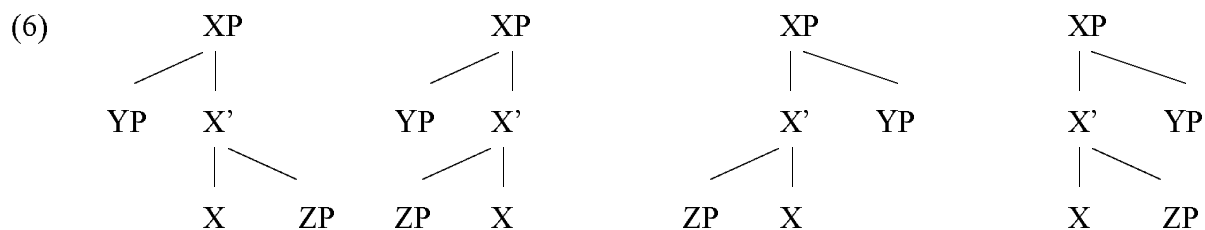
X szintaktikai kategória aszimmetrikusan k-vezérli Y kategóriát, ha X k-vezérli Y-t, és Y nem k-vezérli X-et.

(5c) K-VEZÉRLÉS

X kategória k-vezérli Y kategóriát akkor és csak akkor, ha egyikük sem dominálja a másikat, $X \neq Y$, és minden X-et domináló csomópont Y-t is dominálja.

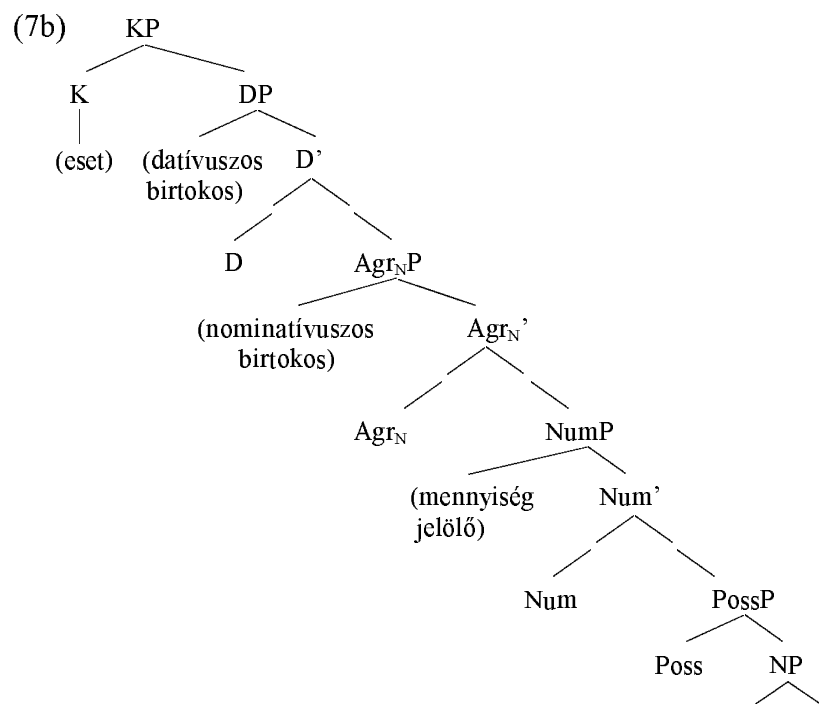
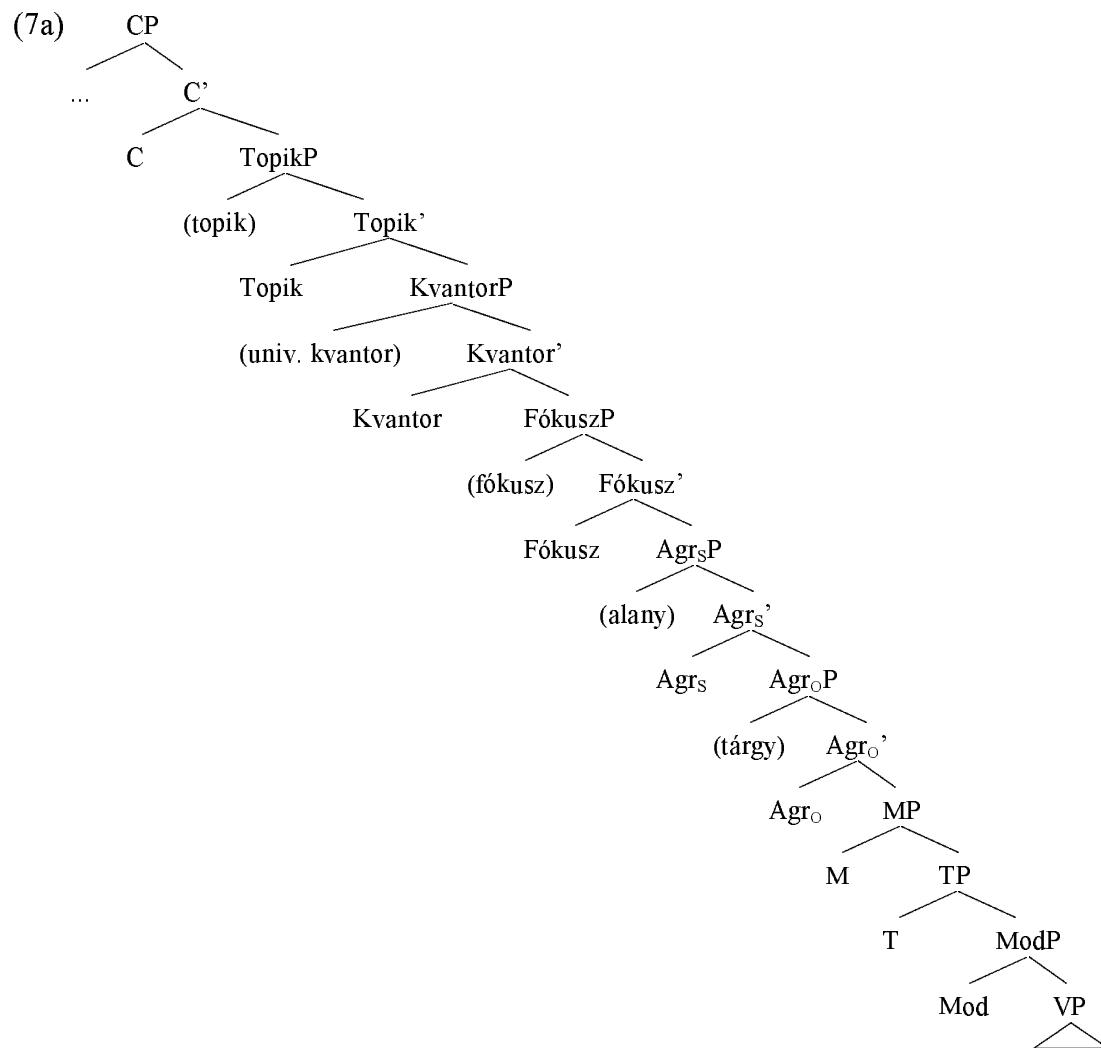
Mivel számunkra nem központi kérdés a szavak és annál nagyobb konstituensek sorbarendezése, e definíciók technikai részleteit, és esetlegesen szükséges pontosításukat itt nem ismertetjük — az elemzések követhetősége szempontjából elég annak ismerete, hogy az X'-elméleti specifikáló mindig aszimmetrikusan k-vezérli (s így a linearizált struktúrában megelőzi) a fejet és komplementumait, továbbá a fej is aszimmetrikusan k-vezérli (ezért szórendileg megelőzi) komplementumainak összetevőit. Miután pedig a szintaktikai szerkezeten nem

értelmezzük a lineáris sorrendet, a reprezentációbeli fákat tekinthetjük térbelieknek, azaz pl. az alábbi fák nem különböznek — ugyanazon mondattani struktúrát határozzák meg:

A struktúrák alulról felfelé épülnek: a régensi tulajdonságú elemek köré a lexikai reprezentációikban szereplő kívánalmaikkal összhangban épülnek fel a lexikai projekciók (így pl. a főige köré, bővítményeinek és egyéb módosítóinak beillesztésével, az igei csoport; a főnevek köré hasonlóan a főnévi csoport, stb.). Ezek fölé épülnek aztán, a feltételezett univerzális hierarchiának megfelelő sorrendben a funkcionális projekciók, melyek a lexikaiakat terjesztik ki. Így pl. a VP-re sorban ráépülnek az idő, a mód, az egyeztetés, stb. kategóriáinak projekciós rétegei; az NP-re a szám- és esetjelölési projekciók, stb. E funkcionális projekciók aktuális megépülését egy gazdaságossági elv, a *projekciós ökonómia elve* (Grimshaw 1997:416) szabályozza: eszerint csak azok a funkcionális projekciók épülnek fel egy adott mondatszerkezetben, amelyeknek megléte elkerülhetetlenül szükséges a deriváció sikeres végigviteléhez, konvergenciájához. Lényegében tehát egy funkcionális réteg csak akkor épül meg, ha vagy a fejének lexikai reprezentánsa bekerül a szerkezetbe (pl. egy időjel-projekció, TP, megépül, ha időjelet, T^0 -t emelünk be a lexikonból a mondatstruktúrába), vagy pedig az adott projekció fej- vagy specifikáló pozíciója helyt ad valamely más elemnek, abból a célból, hogy lehetővé tegye a deriváció sikeres folytatását.

Részben megelőlegezve a további alrészek megállapításait a konkrét struktúrákra vonatkozóan, (7)-ben megadjuk a magyar mondatok és főnévi szerkezetek legteljesebben kiterjesztett funkcionális vázát:

A mozgatósi műveletet is gazdaságosság korlátozza: mozgásra csak akkor kerül sor, ha anélkül a deriváció elbukna (Chomsky 1995b). Technikailag a mozgásokat az váltja ki, hogy a mozgató elemre ill. annak valamely jegyére egy másik, őt k-vezérlő kategória (ill. valamely jegye) *vonzást* gyakorol, abból a célból, hogy a mozgás után a két kategória (ill. jegy) lokális konfigurációba kerülve leellenőrizhesse-kielégíthesse egymást. Így pl. az “esetadó” és “esetfelvevő” kategóriák között le kell ellenőrizni a releváns eset-jegyet, mert az ellenőrzetlen jegyek a deriváció valamelyik kimeneti pontján értelmezési zavart okoznak, azaz érvénytelenítik a derivációt. Maga az esetfelvevő kategória az ellenőrzéstől függetlenül, már az ellenőrzés előtt rendelkezik a megfelelő esettel, amennyiben az adott eset mint szintaktikai kategória társult vele (ld. 2.4. rész; vö. Bittner & Hale 1996), de ahhoz, hogy az eset legitimálódjon, az esetadó kategóriával végre kell hajtani az ellenőrzést.

A mozgatósi művelet másik, a jegyellenőrzéshez hasonló, de attól elkülönülő motívuma egy kategória valamely (jeggyel is leírható) tulajdonságának kielégítése — nem a jegy leellenőrzése útján, vagyis nem úgy, hogy egy másik hasonló jeggyel rendelkező elemmel találkozunk, hanem a tulajdonságban foglalt kíváncsi teljesítése útján. Ennek tipikus példája a toldalékok esete: ezeknek az elemek az a kíváncsi, hogy egy töként funkcionáló elemhez tapadhassanak. Ilyenkor, ha más módon e kíváncsi nem elégíthető ki, egy töként szolgálni képes elemnek az affixum közvetlen szomszédságába kell kerülnie, akár mozgás útján is.

A mozgáson kívül a mi modellünkben bevezetünk még egy — a mozgásnál “olcsóbb”, azaz választhatóság esetén előnyben részesített — műveletet szintaktikai elemek asszociálására: ez a *morfoszintaktikai egyesítés* (vö. Halle & Marantz 1993)⁵:

(8) MORFOSZINTAKTIKAI EGYESÍTÉS

Két *szervezetileg szomszédos* kategória egyetlen szótartományt alkotó elemmé egyesülhet, ha az egyiknek valamilyen morfológiai kíváncsi (pl. affixumok tölgénye) ezáltal kielégül.

Ez a művelet *morfoszintaktikai*, mert (a) a szintaktikai deriváció során rögzül, és (b) láncot képez a résztvevő kategóriákból⁶, miáltal szintaktikai folyamatot táplálhat (ilyen pl. N és a birtokoltságjel, Poss “közös”, kompozíciós tematikus szerepadása a birtokos XP-nek).

⁵Halle & Marantz (1993) *morfológiai egyesítésnek* (morphological merger) nevezi; mint majd az elemzésekben látni fogjuk, ezt érdemes és szükséges elkülöníteni a tisztán morfológiai műveletektől, melyek csupán a szintaxis nem érintő módon változtathatják meg a struktúrát, míg az itt definiált egyesítésnek szintaktikai következményei is vannak, ezért használom a “morfoszintaktikai” jelzőt a terminusban.

⁶Mint a későbbiekben látni fogjuk, a morfoszintaktikai egyesítés potenciálisan két különböző esetet fedhet: az egyikben két szomszédos fejpozíciót érint, ilyenkor a láncépzés egyértelmű. A másik eset a frázisaffixumok csatlakozása az őket felvevő XP-tartományhoz — ebben az esetben láncépzésről nyilván nem lehet szó. Két lehetőségünk van: vagy külön jelenséggént kezeljük az utóbbit, vagy azt a kikötést tesszük, hogy a morfoszintaktikai egyesítés csak akkor jár láncépzéssel, ha az érintett elemek ennek alapvető feltételeit kielégítik — nyilvánvalóan ilyen feltétel a projekciós uniformitás: két kategória csak akkor lehet egy láncban, ha projekciós szintjük azonos (mindkettő X^0 , vagy mindkettő XP), ld. Chomsky (1995a:406, 1995b). E

A morfoszintaktikai egyesítés szerkezeti feltétele az érintett kategóriák szerkezeti szomszédossága:⁷

(9) SZERKEZETI SZOMSZÉDOSSÁG

X és Y szerkezetileg szomszédos, hha

(a) X k-vezérli Y-t, és

(b) nincs olyan X-szel azonos projekciós szintű (fej ill. frázis) Z hogy X k-vezérli Z-t és Z k-vezérli Y-t.

Egy klasszikus példa a morfoszintaktikai egyesítésre az angol nyelvből a ragozott ige és az időjel összekapcsolódása:

(10a) Elmer often talked to Hortense.

E. gyakran beszélt -hOz H.

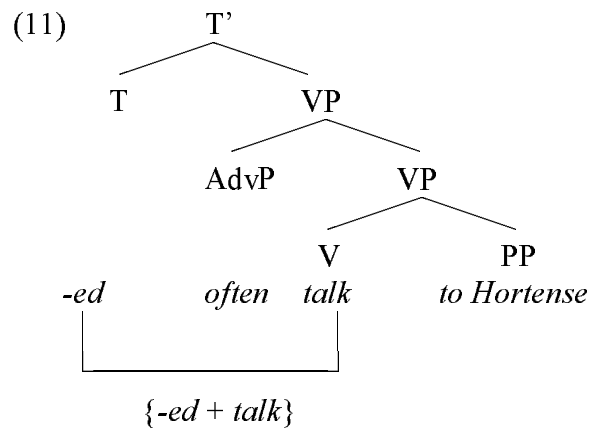
‘Elmer gyakran beszélt Hortenziával.’

(10b) [TP [DP Elmer] [T -ed] [VP often [VP [V talk] [PP to Hortense]]]]

(10b) a (10a)-beli mondat szerkezetét mutatja az időjel és az ige egyesítése előtt. Az időjel (*-ed*) affixum, vagyis szüksége van egy tőre, melyhez hozzátapadhat. Számára az egyedüli kategória tekintetében alkalmas tő az ige (*talk*). A *talk* ige nem mozog az időjel pozíciójába, T-be, hiszen akkor az *often* határozószó elé kerülne. Az időjel sem mozoghat szintaktikailag az igehez, mert az jobbra/lefelé történő mozgatás lenne, ami nem megengedett. A két elem összefűzése morfoszintaktikai egyesüléssel történik:

disszertációban az utóbbi utat követjük (de ld. a Függelék), ám az elemzések csekély változtatásokkal helytállóak lennének az előbbi változatban is, azaz ha a frázisszintű toldalékolást el kellene választani a morfoszintaktikai egyesítéstől.

⁷A szerkezeti szomszédosság fogalmára Halle & Marantz (1993, 1994) is hivatkozik, anélkül, hogy pontos definíciót adna. Frampton & Gutmann (1998) hasonló esetekre és célokra a *lineáris szomszédosság* fogalmával kísérletezik, de ebben az esetben ki kell kötni, hogy bizonyos elemek “nem láthatóak” e szomszédosság kalkulációjakor. Felvethető — az autoszegmentális fonológia/morfológia mintájára — valamiféle “tengelyes szerkezet” alkalmazása is (op.cit., 5. láb.)

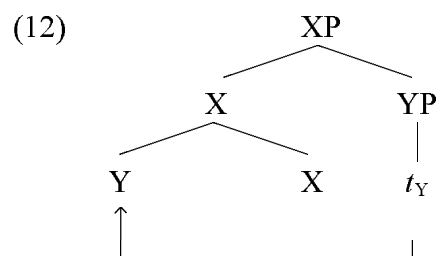
T és V szerkezetileg szomszédos (T a legközelebbi k-vezérlő fejkategória V számára), T nem vonzza V-t, így V-nek nincs oka mozogni, T tőigénye a morfoszintaktikai egyesítéssel elégül ki. Az így egyesített morfémátömbön belül az elemek saját tulajdonságaik alapján rendeződnek sorba: V-re nincs megkötés, az *-ed* időjel azonban a szótárban szuffixumként szerepel, vagyis a hangalakja a tő hangalakjának végéhez tapad. A szóalak egészének kiejtési helyét a többi szó között a tő, azaz V helye jelöli ki, az (5)-beli rendezőelv alapján a [_{szó} V+T] tömb tehát a linearizációkor az *often* és a *to* szavak közé kerül, az aszimmetrikus k-vezérlési viszonyoknak megfelelően.

1.2.1. Morfoszintaktikai egyesítés vs. mozgatás

A morfoszintaktikai egyesítés abban különbözik a mozgatástól, hogy egyik elem sem változtatja meg szintaktikai pozícióját, bár a szintaxisban egy láncba kerülnek, és a morfológiai komponens is egyetlen darabként fogja látni őket. Az így létrejött morfémátömb kiejtési pozícióját a két eleme közül annak a pozíciója határozza meg, amelyik a másik kívánalmát kielégíti — tő és affixum esetén az egyesülés az affixum kívánalma, ezért a tő pozíciójában lesz kiejtve a létrejövő morfológiai komplexum.

A morfoszintaktikai egyesítés mint láncképző művelet gazdagítja a szintaxis eszköztárát, ezért feltétlenül indoklást igényel, hogy miért van rá szükség a már létező másik láncképző művelet, a mozgatás mellett. Másképp fogalmazva: miért nem fejmozgatást tételezünk fel a komplex szóalakok kialakulása mögött, amint az a Kormányzás és Kötés elmélet legtöbb változatában szokásos (ld. pl. Baker 1988, Pollock 1989)? Ennek elsődleges elméleti oka: a fejmozgatás fogalmának problematikus volta. A fejmozgatás, ahogy a standard Kormányzás és Kötés elméletben definiálták, több feltételében eltér a frázismozgatásoktól. Egyfelől szigorúbb lokalitási megszorítás vonatkozik rá: a Fejmozgatási Megszorítás (Head Movement Constraint, HMC, Travis 1984), mely azt mondja ki, hogy fejmozgatás csak a legközelebbi k-vezérlő pozícióba történhet, vagyis a távolság minimalitása nincs a fejek valamilyen értelemben vett típusaihoz relativizálva, szemben a frázisok mozgatásával (Rizzi 1990). Ugyanakkor azonban itt ellentmondások is lépnek fel (Brody 1997): (a) mivel a fejmozgatás legtöbb esete hozzácsatolás

(adjunkció), nem pedig behelyettesítés (szubsztitúció), a mozgatás valójában szükségszerűen átlép egy fejet — azt, amelyhez az adjunkció történik (X a (12)-beli ábrán); (b) ugyanezen okból a mozgatott fej a célpozíciójából nem k-vezérli a nyomát, ami pedig szintén a mozgatás/láncképzés egyik legalapvetőbb kritériuma lenne.

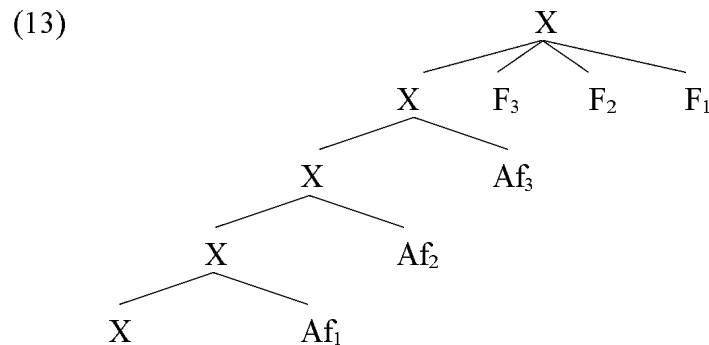

Mindemellett maga a HMC is empirikusan problémás: írtak le olyan eseteket a szakirodalomban (Rivero 1991, 1994), ahol hosszú (azaz köztes fejpozíciókat átugró) fejmozgatást kell feltenni. Nem *a priori* világos továbbá az sem, hogy miért nincs szukcesszív ciklikus fejmozgatás, vagyis egy mozgatott fej (Y a (12)-es ábrán) miért nem exkorporálódhat X-ből, hogy továbbmozogjon egy még magasabban levő fejpozícióba. E felsorolt problémák maguk is indokoltá teszik a fejmozgatásról alkotott standard felfogás felülvizsgálatát. E disszertációnak nem célja, hogy ezt az elméleti problémakört részletesen vizsgálja, mindazonáltal azzal a felvetéssel él, hogy a hagyományosan fejmozgatással leírt jelenségek egy része (elsősorban az affixációs jelenségek) valójában egy másik, a mozgatástól valamelyest eltérő eszközzel ragadható meg — a jelen kontextusban ez az eszköz a morfoszintaktikai egyesítés (szintaktikai láncképzés + morfológiai szótartomány-képzés). Amennyiben ez az eszköz (mely a fejmozgatást terhelő fenti problémák mindegyikétől mentes) a standard és problematikus fejmozgatás eszközét “váltja ki” a szerkezetek egy jól körülhatárolható osztályában, beépítése a rendszerbe annak ellenére kívánatos, hogy az eszköztárat növeli, hiszen az adatok egy részéről így kielégítőbben, elméletileg korrektebben tudunk számot adni.

A fejmozgatással kapcsolatos problémák természetesen akkor is változatlanul fennállnak, ha a Chomsky (1995b) 4. fejezetében minimalista modellben gondolkodunk, ahol a fedett (“LF-beli”) mozgatás csak formális jegyek mozgatása, hiszen a jegyek-jegyömbök is csak hozzácsatolás útján kerülhetnek összefüggésbe a fogadó fejjel, és ilyenkor is érvényesnek kellene lennie a HMC-nek.⁸ Ezt a megoldást ugyanakkor még kedvezőtlenebbé teszi az, hogy a szóalakoknak lexikálisan (azaz a szintaxisba való belépésük előtt) össze kell állniuk, márpedig a morfémarend ilyen származtatása (ahol a szintaxis csak ellenőrzi a lexikonban létrejött sorrend helyességét) vagy teljesen stipulatív lesz, vagy alaposan megszorítja a szintaktikai szerkezetben megjelenítendő elemek számát. Mint az Halle & Marantz (1993:167skk) részletes kritikájában szerepel, egy ilyen modellben a szavaknak kettős szerkezetük kell, hogy legyen: egy

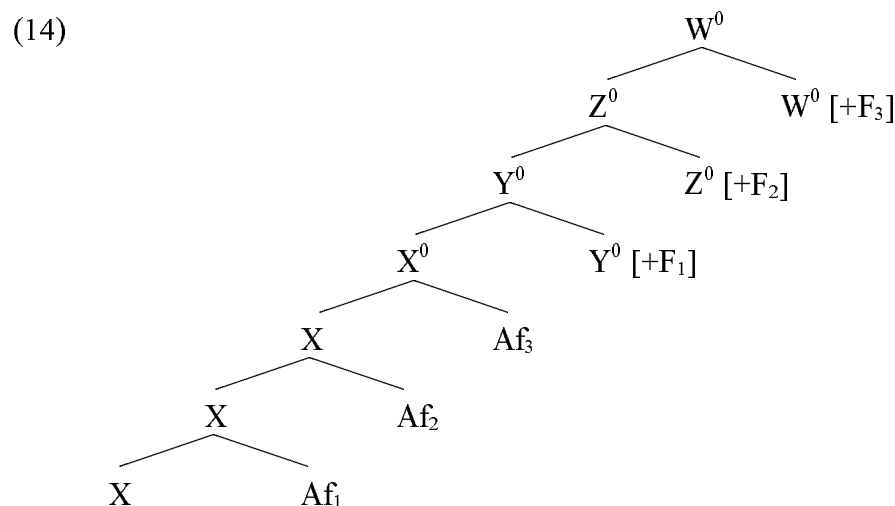
⁸Chomsky (1995b) a 4. fejezetben a HMC-jelenségeket a Minimális Láncszem Feltételéből vezeti le, az utóbbit pedig beépíti a vonzás/mozgatás definíciójába.

morfológiai szerkezet, a tényleges többől és toldalékokból, ahol a tőhöz legközelebb eső toldalék van a tövel együtt legmélyebben, a legkülső toldalék pedig a legkülső rétegben, valamint egy szintaktikailag releváns szerkezet, ahol az ellenőrzendő jegyek (F_n) az ellenőrzés sorrendjében szerepelnek, vagyis a morfológiailag legbelső toldaléknak kell a legelőször hozzáférhetőnek lennie. Az affixumok és a hozzájuk tartozó jegyek sorrendje egymás tükörképe:

A morfológiai struktúra önmagában nem elégséges, hiszen az elsőként ellenőrzendő affixum van legmélyebben, azaz ahhoz férhetne hozzá a szintaxis legutoljára.

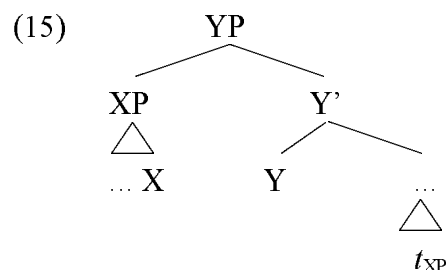
A szavakon belüli duplikációval azonban még mindig nem ér véget a vesszőfutás: ahogy X a szintaktikai szerkezet funkcionális fejpozícióiba emelkedik, hogy a funkcionális fejekhez (az affixumok jegyeit ellenőrző kategóriákhoz) csatolódjon, a szóalakon belüli szerkezet mégegyszer előáll a funkcionális fejekből, a ciklikus hozzacsatolásokból:

Vagyis már nem is kétszer, hanem háromszor van kódolva a sorrendi információ, ami erősen megkérdőjelezi e megoldás hitelét.

Még egy affixációs modellt kell számbavenni: Koopman & Szabolcsi (1999) modelljét, melyben a toldalékolt szóalakok nem fej-relációk (fejmozgatás, morfoszintaktikai egyesítés), hanem frázisok mozgatása útján állnak elő. Egy X tő úgy veszi fel Y toldalékát, hogy XP (pontosabban annak maradéka, minden az X-től jobbra eső elem kimozgatása után) felmozog

egy Y-nal balról közvetlenül szomszédos pozícióba (pl. Spec,YP-be), és a toldalékolás a szigorú lineáris szomszédosság feltétele mellett végbemegy:

E modell problémáit az elemzések részletes bemutatása után, a Függelékben fogjuk taglalni.

1.3. A morfológiai modell: Szétosztott Morfológia

A modern generatív morfológia legbefolyásosabb elméletei két típusba oszthatók aszerint, hogy milyen státuszt tulajdonítanak az inflexiós affixumoknak. Az egyik típusú elméletek szerint ezek az affixumok önállóan léteznek mint lexikai elemek, és esetleg (de nem szükségszerűen) a szintaxisban is különállhatnak az őket felvevő tövektől (ld. pl. Lieber 1980, 1992, Williams 1981, Di Sciullo & Williams 1987, Baker 1988. A másik elméleti típus csak fonológiai (hangalaki) jelenséggként kezeli az inflexiós toldalékokat: a szintaxisban a “toldalékok” csak mint jegyek (szám, személy, nem, stb.) rakódnak rá a töre, és az így előálló “tő+jegyköteg” tömböket a morfofonológia látja el hangalakkal (ld. pl. Aronoff 1976, 1994, Anderson 1992, Beard 1991). Egy konkrét példát tekintve: az előző fajta modellek az *olvastunk* alakot úgy állítják elő, hogy a lexikonban vagy a szintaxisban összeillesztik az *olvas*, a *-t*, és az *-unk* morfémákat, míg az utóbbiak számára lexikailag-szintaktikailag csak az [*olvas*, +múlt, +többes, 1. személy] információköteg létezik, melyhez aztán a morfofonológia az *olvastunk* hangalakot rendeli. Intuitív megítélés alapján az előbbi elképzelés jobban illik az agglutinatív-összefűző morfológiájú nyelvekre, míg az utóbbi alkalmasabbnak tűnik a hajlító nyelvek esetén, ahol a különböző morfémák, jegyek hangalaki megjelenítőit nem (könnyen) lehet lineárisan szétválasztani. Tekintve, hogy a magyar nyelv morfológiája erősen agglutinatív, érdekesebb az előbbi elméleti típus valamely reprezentánsának keretei közt leírni nyelvünk inflexiós rendszerét.

Az intuitív megítélésen túl konkrét elméleti megfontolás is szól az affixummentes, jegytömb-kibetűző modellek ellen. Minthogy fejezetünk egyik legfőbb kérdése a toldalékok sorrendjének magyarázata, ezek az utóbbi típusú elméletek nem valami ígéretesek, hiszen bennük a teljes szóalak összes információját egyetlen, lineárisan strukturálatlan jegyköteg tartalmazza, ezért aligha lehetséges nem-stipulatív módon számot adni arról, hogy miért mindig az adott sorrendben következnek a szóalakon belül a különféle jegyeket-jegytömböket megjelenítő toldalékok, márcsak azért sem, mert ezekben a modellekben a hangalak is strukturálatlan. Az ún. *szóalakító szabályokba* (Word-Formation Rules, WFRs) persze bele

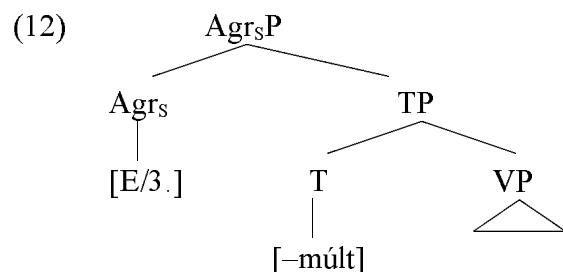
lehetne kódolni a sorrendiséget, de ennek a lépésnek semmilyen magyarázó ereje nem lenne, és különösen nem következne a nyilvánvalóan nyelvspecifikus szabályokból a (feltételezett) sorrendi univerzalitás (ld. 1.1.).

Mi tehát itt egy olyan morfológiamodellt, a Szétosztott Morfológiát (Halle & Marantz 1993, 1997, Marantz 1997) fogjuk használni, mely alapvetően az első típusba tartozik, vagyis feltételezi, hogy az affixumok szintaktikai pozíciókat (fejpozíciókat) töltenek ki, és (morfo)szintaktikai műveletek kombinálják őket a tövekkel szóalakokká. E modell egyik alapfeltevése ugyanakkor, hogy a morfémák a mondattani struktúrákban és műveletekben csak formális (szintaktikai-szemantikai) jegynyalábokként vannak jelen, és e jegyspecifikációkhoz a szintaxisból a Fonetikai Formába való leképezés részeként működő morfológiai alrendszer rendel hangalakokat. Ennek a felfogásnak megfelelően a nyelvtenban nincs egyetlen, egységes lexikon. Helyette van egy formális jelentésegységeket (vagyis morfémákat) és szintaktikai jellemzőiket tároló szűkebb értelemben vett lexikon (narrow lexicon); ennek elemeiből építkezik a szintaxis. Van azután egy ún. *szókészlet* (vocabulary), ahol a hangalakokat tároljuk, az őket azonosító formális jegyeikkel — ezek alapján egy megfeleltetési eljárás találja meg a szintaktikai szerkezet ágvégein álló morfémikus jegytömbök “kiejtési megfelelőit” a szókészleti tételek közül. Végül létezik egy harmadik elemkészlet is (az *enciklopédia*), ahol az idiomatikus jelentésegységek (morféma-, szó-, és magasabb szintű elemek) szerepelnek — ezeket a Logikai Forma értelmezésekor kell a szintaktikai szerkezet elemeihez rendelni.

Számunkra e három lexikon közül csak az első kettő, azok közül is elsősorban a szókészlet az érdekes. Ebből a készletből bármely adott szintaktikai ágvégre az az elem lesz beillesztve, amelyiknek az azonosító jegyei legpontosabban fedik le az adott ágvégi jegyköteg specifikációit. Így pl. a [Agr_s, –többes, 1. személy, +tárgyas rag.] jegytömbhöz potenciálisan beilleszthető *-k* [Agr_s, –többes, 1. szem.] és *-m* [Agr_s, –többes, 1. szem., +tárgyas rag.] alakok közül a második élvez elsőbbséget, noha az első sem áll konfliktusban a hangalakkal kitöltendő csomópont jegyeivel.

A morfológiai komponens a szintaxis lépéseit nyomonkövető morfémaösszeillesztési műveletén kívül néhány további, tisztán morfológiai jellegű műveletre is képes. Ezek közül a két leglényegesebb a *fúzió* és a *fisszió*. Mindkét művelet arra szolgál, hogy a morfémikus szerkezet és a morfszekvencia közötti általános egy-az-egyhez megfeleltetést (azaz: minden morfémához pontosan egy hangalaki elem hozzárendelését) be nem tartó szóalakokról számot adjon. Számos esetben, mint azt látni is fogjuk, egynél több morfoszintaktikai egységnek (azaz morfémának) csak egyetlen, alakilag oszthatatlan toldalékalak felel meg. Ilyenkor a morfológiában fúzionál két lineárisan szomszédos morfémát képviselő beillesztési csomópont, azaz egyetlen beillesztési ponttá olvad össze, melyen egyesülten jelennek meg az eredeti két csomópont jegyei. A fisszió éppen ennek fordítottja: ha egynél több hangalaki egység (morf) mögött csak egyetlen morfoszintaktikai elem áll. Ilyenkor az egyetlen beillesztési csomópontot szét kell bontani két különálló beillesztési pontra, általában oly módon, hogy az eredetileg egységes jegyköteg is szétbomlik és megoszlik a két csomópont között.

A fúzió tipikus esete az angolban a jelen idő E/3. igealakon megjelenő -s végződés: ez egyesítve jeleníti meg a [–múlt] és az [EGYES SZÁM, 3. SZEM.] jegyeket, melyek a szintaxisban külön-külön kategória alá tartoznak:

Itt a T és az Agr_S csomópontok fúziójára van szükség, ahhoz, hogy a [–múlt, E/3.] jegyekkel rendelkező -s toldalékalakot beilleszthessük, hiszen az külön-külön sem a T, sem az Agr_S alatti jegytartalomnak nem felelne meg.

A következő részekben bemutatandó elemzésekben csak fúzióra fogunk példát látni, fisszióra nem.

1.4. A szintaxismodell és a morfológiai modell kombinációja: párhuzamosan futó morfológia

Ezt a megosztott morfológiát nem egyszerűen úgy képzeljük el, mint a nyelvi komputációs rendszer egy különálló modulját, mely a szintaxis által kibocsátott, kész reprezentáción működik, hanem egy a szintaktikai derivációval folyamatos kapcsolatban levő, azzal párhuzamosan futó komputációt. Ennek oka, hogy — amint azt látni fogjuk, pl. a 3.2.4. alrészben — a morfológiának folyamatosan ellenőriznie kell, hogy a szintaxis által végrehajtott derivációs lépések morfológiai következményei nem vezetnek-e morfológiai rosszulformáltsághoz. Ha igen, akkor azonnal vissza kell csatolni a szintaktikai derivációhoz, és ott végrehajtani a minimálisan szükséges javításokat.

A szintaxis és morfológia párhuzamos működésének módja: a szintaktikai deriváció minden egyes lépését követve (legyen az összeolvasztás, mozgatás, vagy morfoszintaktikai egyesítés) a morfológia is végrehajtja a szükséges műveleteket.⁹ Ez gyakran üres mozzanat: a szintaxis számos derivációs lépésének nincs morfológiai következménye — ilyenek mindazon műveletek, melyek szavakon vagy nagyobb egységeken működnek. Ám azokban az esetekben, amikor van (pl. fejek egymáshoz csatolása, morfoszintaktikai egyesítés), az ezeknek megfelelő módosítást a morfológia is azonnal elvégzi. Például ha a szintaxis morfoszintaktikailag egyesít

⁹Frampton & Gutmann (1999) az itteniektől teljesen eltérő megfontolások alapján, a Chomsky (1995b)-féle minimalista szintaxismodell korrekciója, hatékonyabbá tétele során a szintaxis-morfológia csatlakozás tekintetében az itt javasolthoz rendkívül hasonló modellt tétel fel (ciklikus komputáció + szétterített morfológiai interfész).

két elemet: $X + Y \rightarrow [X+Y]$, akkor a morfológia a szókészletből kiemeli és egyetlen szótartománnyá egyesíti X és Y hangalaki reprezentánsait, x-et és y-t:

$$(13) \quad \begin{array}{c} [X+Y] \\ | \quad | \\ [\text{szó } x - y] \end{array}$$

Egyidejűleg elvégzi az esetleges fúziót, és a linearizációt, vagyis az elemek időbeli (kiejtési) sorbarendezeit — affixumok töre tapasztása esetén ennek alapja az affixum saját tulajdonsága: prefixum-e, vagy szuffixum; önálló tövek esetén, pl. inkorporációnál pedig a létrejövő szintaktikai fejkomplexumon belüli aszimmetrikus k-vezérlési viszonyok szerint (ld. (5a,b)).

Az értekezés további részeiben bemutatásra kerülő elemzések tehát mind ezt az elméleti keretet veszik alapul; ebben a keretben fogjuk demonstrálni, hogy miképpen érvényesül, és miképpen következik a modell felépítéséből a Tükörelv, annak is elsődlegesen az a vonatkozása, hogy az inflexiós morfológiai struktúrákat a szintaxis határozza meg.

2. A főnévi szerkezetek és a főnévi toldalékolás¹⁰

A főneveken a következő inflexiós toldalékok jelenhetnek meg: többesjel (-*k/-i*), birtokoltságjel (-*(j)A*), birtokjel (-*é*), birtokos személyragok (azaz a birtokos száma/személye szerini egyeztetés), esetragok, valamint a familiáris többesjel¹¹ (-*ék*). Ez utóbbival külön kell foglalkoznunk, annak okán, hogy jelentősen korlátozott azon elemek köre, melyek felvehetik. Az alábbiakban megmutatjuk, hogyan vezethető le a toldalékmorfémák sorrendje a főnévi csoportok szintaktikai szerkezetéből.

Tekintsük először az egyszerűbb esetet, amikor nincs birtokos szerkezet. Ilyen esetekben maximálisan háromszintű szintaktikai szerkezetet¹² szokás feltételezni: a legszűkebb főnévi projekciót (NP), mely a főnévi fejet, esetleges bővítményeit és (minőség)jelzőit tartalmazza, egy a mennyiségjelöléssel ill. kvantifikációval összefüggő héj¹³ (NumP – number phrase), valamint a határozottságot megjelenítő determinánsi kiterjesztés (DP) veheti körül. Mindezen projekciók megjelenését a projekciós gazdaságosság elve (ld. 1.2.) szabályozza, vagyis csak azok a rétegek épülnek meg, melyeket lexikai tartalmuk (a projekció alapja) motivál, vagy elengedhetetlenek a szintaktikai deriváció sikerességéhez. Eszerint az alábbi szintaktikai fastruktúrát találjuk a nem-birtokos főnévi szerkezetekben:

¹⁰Ez a fejezet sokat köszönhet Kornai (1989)-nek, annak ellenére (vagy azzal együtt), hogy kevés konkrét hivatkozás vonatkozik rá, és hogy némely kérdésben attól gyökeresen eltérő nézeteket prezentál.

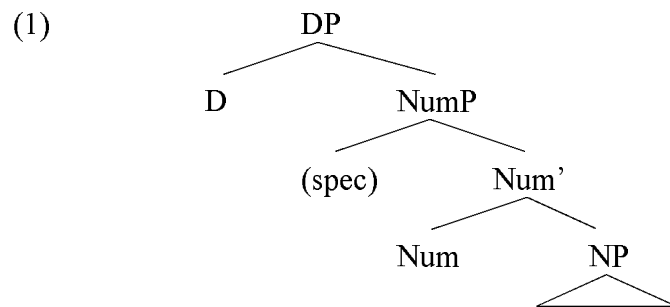
¹¹Ezt a toldalékot a hagyományos magyar nyelvtanok képzőnek tekintik, pl. erősen korlátozott használata okán. M. Korchmáros (1995) azonban meggyőzően érvel amellett, hogy többesjelnek kell tartanunk.

¹²A három szint közül a legbelső (NP) triviálisan létező; egy önálló DP-réteg feltételezése Szabolcsi (1983a, 1987), ill. Abney (1987) óta általánosan elfogadott; a kettő között valamiféle számjelölő és/vagy kvantifikációs köztes tartományt vezetett be Cardinaletti & Giusti (1991), Delfitto & Schrotten (1991), Ritter (1991). Más vonalak mentén, szemantikai érvek alapján ugyancsak háromszintű főnévi szerkezeteket tételez fel pl. Zamparelli (1996) — nála a három réteg, belülről kifelé: Kind denoting Phrase (~ NP), Predicative Determiner Phrase (~ NumP), Strong Determiner Phrase (~ DP).

¹³Ebben a tekintetben az itt bemutatandó elemzések erősen egyszerűsítanak: a NumP valójában két külön (bár a hierarchiában egymás után következő) kategóriát/tartományt von össze: a szűkebb értelemben vett mennyiségjelölőt (többesjelölés, számnévi módosítás), valamint egy kvantifikációsat (*minden*). Ezek szintaktikailag kétségtelenül elkülönülnek, amit egyértelműen mutat pl. az alábbi példa is:

(i) [QuantP minden [NumP három [NP tanuló]]] (kap egy közös szekrényt)

Mindazonáltal mivel a kvantifikációs kategóriának nincs morfológiai vonatkozása, elkülönítésétől az elemzések áttekinthetősége végett eltekintek. Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a tény, hogy amennyiben e kategória valóban a szerkezet része, akkor a főnévre tapadó toldaléksorban egy zéró alakú toldalékként ott kell lennie.

(Az NP belső szerkezete az itt taglalt kérdéskör számára érdektelen, ezért nem fejtjük ki.) A Num csomópont alatt jelenhet meg a többesjel, a specifikáló pozíciójában pedig a számnevek (*egy, öt, száznegyvennégy*) vagy kvantifikációs kifejezések (*sok, minden, több mint nyolc, néhány*). A magyarban (szemben pl. az angollal) a Num-projekció feje és specifikálója nem lehet egyidejűleg kitöltve, ebből ered az a tény, hogy számnévi vagy kvantifikációs módosítók mellett a főnév mindig egyes számban áll. D alatt a határozott névelőt találhatjuk. Ez a magyarban morfológiailag nem forr össze a főnévvel, azaz külön szóként áll. Egyes nyelvekben azonban D is a főnévi morfológiai komplexum része lehet, pl.:

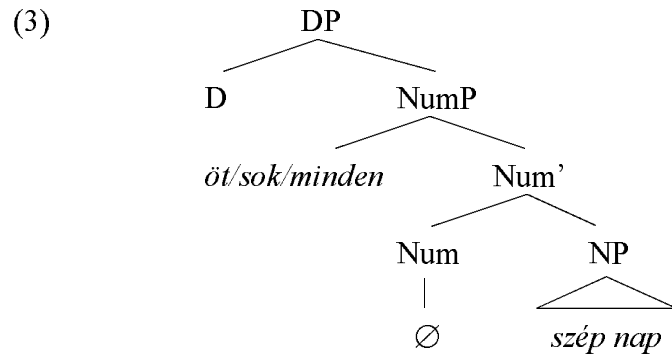
(2a) hus-et (svéd)
ház-a(z)
'a ház'

(2b) câine-le câine-l-ui (román, Bende-Farkas Ágnes, sz.k.)
kutya-a(z) kutya-a(z)-nak
'a kutya' 'a kutyának'

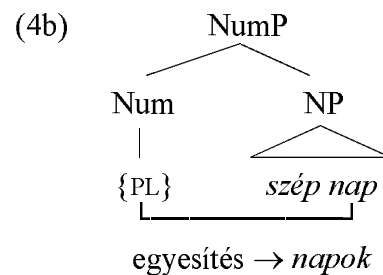
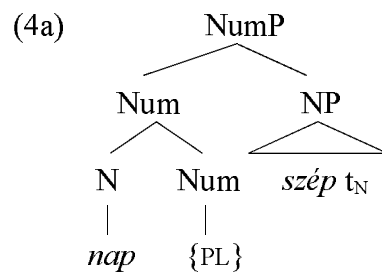
2.1. A főnévi szerkezet belső viszonyai

2.1.1. A főnévi szerkezet szintaktikai rétegei

A minimális, ám morfológiailag érdektelen főnévi szerkezetben csak az NP-mag található meg, esetleg DP-héjjal, ha határozott névelővel áll. Ilyenek pl.: [_{NP} *okos kutya*], [_{DP} *a kutya*], a *Morzsi okos kutya*, ill. az *Ugat a kutya* mondatokban. Minimális morfológiai komplexitást a Num-héj megjelenése eredményezhet. Attól függően, hogy a Num fejét vagy specifikálóját töltjük ki, kétféle esetünk van: ha a specifikálóba helyezünk egy mennyiségi kifejezést, akkor továbbra is monomorfémikus marad a főnévi fej:

A másik eset, ha a Num-fejben többesjelet generálunk. Ekkor ez, affixum lévén, egy öt felvevő tövet igényel. Modellünkben ezt kétféleképpen kaphatja meg: vagy úgy, hogy a főnévi fej a Num fejpozícióba emelkedik és Num-hoz csatolódik, így a két fejkategória (N és Num) egyetlen minimális csomópont alatt egyesül (4a), vagy pedig *morfoszintaktikai egyesítés* (ld. 1.2. alrészbeli (8)) által. Mivel az utóbbi nem jár szintaktikai átrendeződéssel (mozgatás), ezért gazdaságosabb, vagyis általánosan előnyt élvez. Jelen esetben is ez történik: a fő morfoszintaktikai egyesítéssel veszi fel az affixumot.

Bonyolultabb a helyzet a birtokos szerkezetek esetében, ekkor ugyanis a birtokost is el kell helyezni a szerkezetben, és biztosítani kell a birtokos és a birtok közötti szám- és személybeli formai egyezést. Az ilyen egyeztetések általános módja a szintaxisban az, hogy a két egyeztetett elem *specifikáló-fej* konfigurációs viszonyba kerül egy Agr (agreement = egyeztetés) kategóriájú projekcióban (Chomsky 1995b), vagyis a birtokos ennek az Agr-projekciónak a specifikálóját foglalja el, a birtokot jelölő N pedig az Agr-fejjel kerül asszociációs viszonyba, hozzácsatolás vagy morfoszintaktikai egyesítés útján. Kell tehát lennie a struktúrában egy Agr-héjnak is¹⁴. Ez további összefüggésbe hozható a birtokost kifejező főnévi szerkezet grammatikai

¹⁴Szabolcsi (1994a) is megvizsgálja annak lehetőségét, hogy létezik egy Agr-projekció a főnévi szerkezeteken belül, ám elveti ezt azon az alapon, hogy így a birtokosnak két pozíciója lenne (a tematikus/beillesztési pozíció, itt: Spec, PossP, ld. lentebb a főszövegben, és az eset/egyeztetési pozíció, Spec, AgrP), ami miatt képesnek kéne lennie bármelyikből hatókört venni. Úgy tűnik azonban, hogy hatókörileg csak egy pozíciója releváns, vagyis maga a generálási pozíciója van ott a szerkezetben (NumP/QuantP felett), ahol az egyeztetési pozíciója lehetne. Mi itt nem foglalkozunk a hatókör problémájával, és a morfológiai áttetszőség okán különválasztjuk az egyeztetőpozíciót. A hatókör-probléma egy lehetséges feloldását mutatja be Den Dikken (1998).

esetével is: jó okunk van úgy vélni, hogy ez az Agr, a vele asszociálandó Poss-fejvel (l. a következő bek.) együtt adja a nominatívuszt a birtokosnak, míg a D-fej a külső pozícióban, azaz a DP specifikálójában levő birtokos datívuszáért felelős. Itt azonban e kérdésekkel nem foglalkozunk részletesebben, mivel ezek már tisztán szintaktikai problémák.

Megfigyelhető továbbá, hogy a birtokos szerkezetben bizonyos esetekben megjelenik egy *-(j)A/-j(A)* toldalék is a főnévi fejen (vö. Rebrus megj.e.). Ennek szerepe a *birtokoltság* fogalmának jelölése. Mint ilyen, önálló szerepet kell, hogy kapjon a szintaktikai struktúrában is, fel kell tehát vennünk egy Poss kategóriát¹⁵, és az abból kinövő PossP projekciót is. Ez a *-(j)A* toldalék nem egyeztetőmorféma, vagyis nem áll a {-m, -d, -Unk, -tOk, -Uk} elemekkel egy paradigmában (Melcsuk 1965). Számos tényező utal arra hogy ez így van: (a) a birtok többségét kifejező alakokban minden szám/személy esetében külön, az egyeztetőmorfémától a többesjel által elválasztva találjuk a *-(j)A* toldalékot (l. alább (21)-ben); (b) mint a 2.1.3. alrészben látni fogjuk, az egyezést nem mutató nem-névmási birtokosok esetén is megjelenik; (c) olyan idiomatikus szerkezetben is felbukkan, ahol egyáltalán nincs birtokos, amellyel egyezést fejezhetne ki, pl.:

- (5) (az) ebadta kölyke, a bolond kutyája, a marhája/hülyéje, a disznája

Indokolt tehát önálló morfémius státuszt tulajdonítani neki.

A következő kérdés, hogy hol helyezkedik el a struktúrában. Nyilvánvalóan az NP fölé kerül, mint funkcionális kategória. Ha a Num-mal összevetjük, ésszerűnek tűnik a Num > Poss hierarchiát feltételezni, a következő megfontolásból. A *fiúk orrai* kifejezésben egyértelmű, hogy a birtokok többségéről van szó, és nem többesszámú birtokról, vagyis az *orrai* alak szemantikailag motivált kompozíciója [TÖBB [BIRTOKOLT [orr]]], és nem [BIRTOKOLT [TÖBB [orr]]], hiszen sem arról nincs szó, hogy egy-egy fiú több orral rendelkezhetne, sem arról, hogy az orrok halmazát közösen birtokolnák. Mivel az efféle hatóköri viszonyokat a szintaxis lehetőség szerint k-vezérlési viszonyok formájában kódolja, Num-nak k-vezérelnie kell Poss-t ebben az esetben. Vannak persze olyan kifejezések, ahol az értelmezés fordított is lehetne: a *Laci tyúkjai* esetében vélhetjük, hogy nem többesített birtokról, hanem birtokolt többségről van szó, azaz hogy a tyúkok csoportja együtt számít Laci birtokának. Csakhogy az utóbbi

¹⁵Ennek független morfológiai státuszát már Melcsuk (1965) felismerte, és Szabolcsi (1994a) ill. Szabolcsi és Laczkó (1992) is elfogadta, de nem kezelték önálló szintaktikai kategóriaként. Kornai (1989) elkülöníti ugyan a birtokoltsági mozzanatot, mint az egyeztetéstől elváló (sőt azt domináló, annak megjelenését determináló) jegyet, ám nem hozza összefüggésbe egy önálló morfémaival — a *-jA* toldalékot az egyeztetés paradigma részének tekinti.

értelmezés az előbbiben bennefoglaltatik, annak egyfajta alete (Laci a tyúkokat egyenként is birtokolja), míg a *fiúk orrai* példa esetében a fordított bennefoglalási viszony nem áll fenn (vagyis nem úgy rendelkeznek a fiúk egyenként is orral, hogy egy közös “orrhalmazon” osztoznak). A Num > Poss viszonyra (vagyis arra, hogy Num k-vezérelje Poss-t) tehát mindenképp szükség van, míg a fordítottjára nem feltétlenül, ezért alapfeltevésünkben olyan struktúrának kell szerepelnie, ahol a Num-projekció dominálja a Poss-projekciót. A funkcionális projekciók rögzült hierarchiájának feltevése (l. az 1.1. alrész) ugyanakkor a fordított viszony (Poss > Num) lehetőségét kizárja.

A birtokost kifejező szintagma viszont a felszínen, vagyis a megjelenő szófüzérben Num-tól balra levő, azaz annál magasabb pozícióban áll:

- (6) Laci három/sok/minden tyúkjá / *három/sok/minden Laci tyúkjá

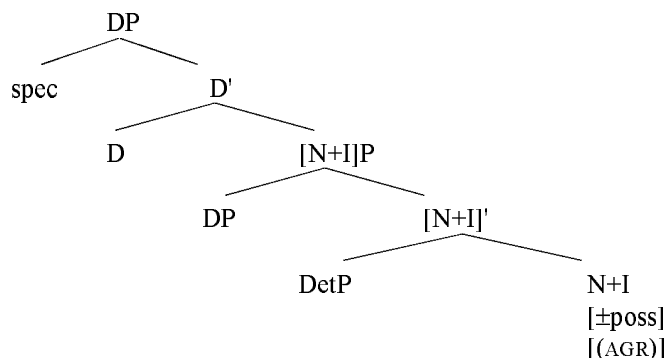
Az Agr-kategória tehát, melynek specifikálja a birtokos egyeztetési (és nominatívuszi esetadási) pozíciója, magasabban helyezkedik el, mint Num, de alacsonyabban mint D, hiszen a határozott névelő megelőzi a nominatívuszos birtokost:

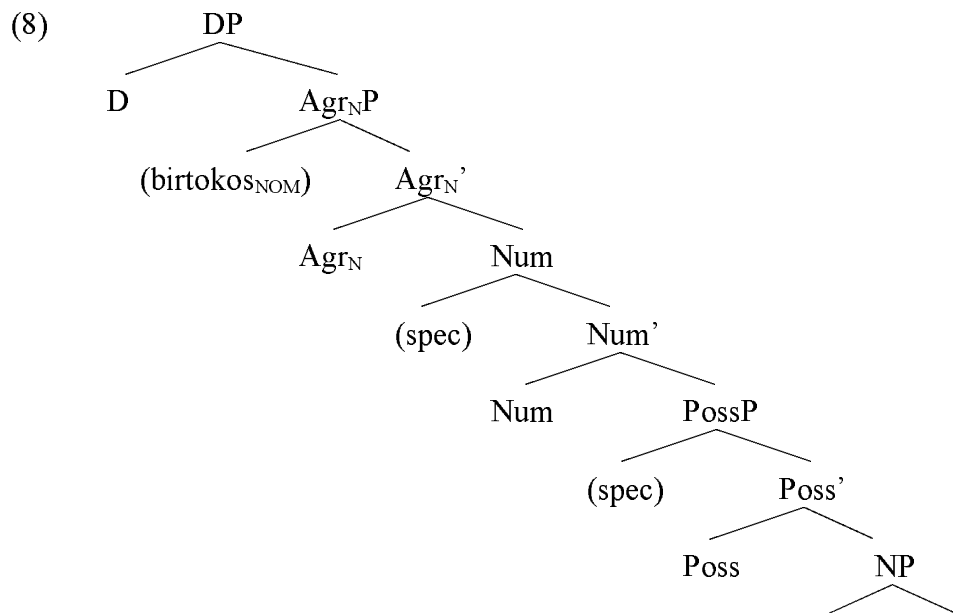
- (7) az én tyúkom, a Laci tyúkjá

Mindezeknek megfelelően az alábbi kép bontakozik ki a birtokos szerkezet struktúrájáról:¹⁶

¹⁶Ez a szerkezet a következőkben tér el a “standardnak” számító Szabolcsi-féle (1994a) szerkezettől (ld. még Szabolcsi & Laczkó 1992), melyet alább (i)-ben adunk meg: (a) Poss és Agr itt különválnak, míg Szabolcsinál együtt alkotják I-t, azaz a nominális inflexiót (vö. az előző két lábj.); (b) Poss és Agr itt nincsenek eleve, lexikálisan összeforrvá N-nel, csak a morfoszintaktikai deriváció során egyesülnek vele — ezáltal több projekció, azokban több specifikáló pozíció létesül(het), amit Szabolcsi egyértelműen problémának lát (vö. 14. lábj.); Szabolcsi elemzése ugyanakkor nem tud jól számot adni arról, miként kerül a többesjel Poss és Agr közé (pl. *kalap-ja-i-nk*). Az itt javasolt szerkezet mindenesetre transzparensbben és homogénebben mutatja a morfoszintaktikai viszonyokat.

(i)

2.1.2. A szóalak előállítása a birtokos szerkezetben

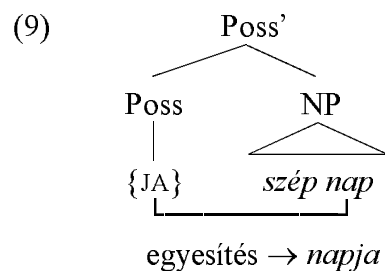
A birtokos thematikus viszonyban állhat az N-fejvel, legalább azokban az esetekben, amikor N egy esemény jelentésű, ezért eseményszerű argumentumszerkezettel rendelkező elem (pl. *megölés*). A birtokost kifejező kategória ilyenkor thematikus szerepét az NP-n belül (minden bizonnyal annak specifikálójában) kapja, vagyis ezen a helyen kell generálni. Innen el kell jutnia a Poss-fej specifikálójába, hiszen itt kapja meg birtokosi jogosítását, ami azt jelenti, hogy itt adódik hozzá eredeti szerepéhez (mint pl. ágens, téma) a birtokosi funkció. Ha a birtokos kifejezés valóban csak birtoklási viszonyban áll a főnévi szerkezet által jelölt entitással (tipikusan amikor a birtokos nem szemantikai argumentuma az N-fejnek, például mert az N-fej egyáltalán nem rendelkezik argumentumszerkezettel, pl. *asztal*), akkor eleve a Poss-projekció specifikáló pozíciójában kerül be a szerkezetbe. Alternatívaként úgy is felfoghatjuk, hogy a birtokost mindig a Poss-kategória specifikálójában illesztjük be a szerkezetbe, és ha thematikusán N-hez is viszony fűzi, ez a viszony azáltal jut érvényre, hogy N és Poss morfoszintaktikailag összeolvad, miáltal ez az egyesült kategória Poss pozíciójából is képes thematikus szerepet osztani a Poss-specifikálóba.

Maga a birtokos kifejezés egyébként szintén NP, NumP vagy DP lehet, hiszen ő maga is egy teljes főnévi szerkezet. Ezért el kell még jutnia az Agr-projekció specifikálójába is, hogy

Szabolcsi modellje számára további problémát jelent a kvantifikációs és mennyiségjelzői determinánsok szétválasztása, ld. 13. lábj., hiszen nem tud két aszimmetrikus pozíciót rendelni hozzájuk (ha DetP-t iterálja, akkor arra nem lesz magyarázata, hogy mindig Quant > Num, és nem Num > *Quant: *minden hat lakás* vs. **hat minden lakás*. Szabolcsi (1987, 1992) elemzése annyiban más, hogy elválasztja N-t és I-t, és a birtokos szerkezetet I projekciójának tekinti, melyben N(P) I komplementuma. Ez a változat sem oldja azonban meg az említett problémákat.

(nominatívuszi) esetet kapjon, és (legalábbis a névmási birtokosok esetében, ld. 2.1.3.) hogy N-nel szám és személy szerinti jegy-egyeztetési viszonyba kerüljön.

A deriváció az NP megépülése után a Poss-fej és az NP összeolvasztásával folytatódik. A Poss fej egy affixum, melynek egy hordozó töre van szüksége. Ebben a konfigurációban ezt leggazdaságosabban az N-fejvel való morfoszintaktikai egyesítés útján szerezhetheti meg, vö. (4b), — ennek szerkezeti feltételei itt adóttak.

A következő lépésben beillesztjük (vagy ha N argumentumaként az NP-n belül generáltuk, akkor felemeljük) a birtokost jelölő kifejezést PossP specifikálójába, kiteljesítve e projekciót. Ezután vagy egy Num-fejvel olvasztjuk össze a PossP-t (ha mennyiségi kifejezés, vagy többesjel kerül a szerkezetbe), vagy az Agr_N-fejvel. Lássuk egyenként ezeket az eseteket:

(a) Többesjel

Ekkor a Num-fej a többesjel-affixumot ({PL}) tartalmazza. Ennek ismét tő iránti igénye van, melyet újra morfoszintaktikai egyesítés útján lehet a legegyszerűbben kielégíteni: az NP feje (mely ekkor már a korábbi morfoszintaktikai egyesítés eredményeképp [N+Poss] morfológiai komplexum) egyesülhet Num-mal, miáltal a többesjel is az N-központú töre tapad, pl. [[[nap] JA] PL] → *napjai*

(b) Mennyiségi kifejezés

Ha a Num projekció tartalma mennyiségi kifejezés, akkor ez önálló szó (vagy szócsoporthoz), mely nem a Num-fejben hanem specifikálójában jelenik meg, azaz nincs igénye (nem is képes) morfológiai kapcsolatra lépni az [N+Poss] szóalakkal. Pl.: *sok napja*. A Num-fej ilyenkor zéró, ezért a magyarban a mennyiségi kifejezések egyesszámban (pontosabban számra jelöletlenül) állnak, szemben pl. az angollal, ahol az *each* ‘mindegyik’ és *every* ‘minden’ determinánsok kivételével a többességet kifejező mennyiségi kifejezések többesszámot követelnek meg az általuk módosított N-fejen:

- (10) three/some/many/all boy-s
három/néhány/sok/összes fiú-PL

Az angolban tehát specifikáló és fej közti formális egyezést találunk a Num-projekcióban, míg a magyarban nem.

A kitöltetlen pozíciók (így ezekben az esetekben a Num-fej is) átlátszóak a morfoszintaktikai egyesítés szerkezeti feltételeként szereplő *szervezeti szomszédosság* számára: bár az alattuk (azaz általuk k-vezérelt pozícióban) maradó morfémátömb, és az esetlegesen föléjük kerülő affixum típusú funkcionális fej közé állnak, nem akadályozzák e két elem morfoszintaktikai egyesítését. Ezt az indokolja, hogy a szóalakban nincsenek jelen — a morfémaszekvenciában sem vesznek részt, s így értelemszerűen hangalak sem képviselheti őket, vagyis a morfológia számára nemlétezőek.

(c) Nincs Num

Ez esetben az Agr_N-projekció következik soron. Ez a kategória tartalmazza az egyeztetőmorfémát, vagyis a birtokos személyragot, melynek ismét tőigénye van, és ezt ismét morfoszintaktikai egyesítéssel elégítheti ki, hiszen megintcsak szerkezetileg szomszédos azzal a fejkomplexummal, melynek eddig N és Poss az elemei, és e komplexum Poss-beli elemének legközelebbi k-vezérlő fejkategóriája jelen esetben Agr. Ebből az egyesítésből nyerjük az [[N+Poss]+Agr] szóalakot, melynek lehetséges kiejtései (az aktuális egyezési jegyeiktől függően) pl. a *napom, napunk, napjuk* alakok.

Az [N + Poss + Agr] szóalakok azonban nem teljesen áttetszőek: ha megvizsgáljuk a kiejtett morfsorokat, azt találjuk, hogy az esetek többségében nem tudunk elkülöníteni három elemet, vagyis az N-tövet, a birtokolságjelet és a személyragot. Vegyünk szemügyre egy morfofonológiai egyszerű paradigmát:

(11)	<i>kalap-om</i>	<i>kalap-unk</i>
	<i>kalap-od</i>	<i>kalap-otok</i>
	<i>kalap-ja</i>	<i>kalap-j-uk</i>

Mindössze egyetlen felszíni alak, a T/3. bontható fel három összetevőre, noha szintaktikailag motivált, hogy (az E/3. alak kivételével, ld. alább) mindegyik mögött hárommorfémás komplexumokat tételezzünk fel. Amint az Rebrus (megj.e.) elemzésében szerepel, a T/3. alakban valóban a birtokolságjel jelenik meg *-j-* formában, e jel teljes hangalaki formáját pedig az E/3. alakban találjuk: *-ja*. Ez egészében a birtokolságjel, hiszen a többesszámú birtokot jelölő alakokban is így jelenik meg, pl. *kalap-ja-i-nk*.

A három morféma két morf általi megjelenítése az 1. és 2. személyű alakokban egy újabb morfológiai folyamat, a *fúzió* eredménye: két szomszédos morféma (jelen esetben a

birtokoltságjel és a személyrag) egyetlen beillesztési csomóponttá olvad össze, ahová egyetlen lexikai elemet rendelhetünk. Mivel a magyar nyelv szókészletében a szóban forgó *-m*, *-d*, *-Unk* és *-tOk* toldalékok [+POSS, α SZÁM, β SZEMÉLY] jegyfelépítésűek, vagyis tartalmazzák a birtokoltság mozzanatát, beilleszthetők a fuzionált terminális csomópontok alá. (Ha nem lennének ilyen jegyfelépítésű alakok, akkor a fúzió után nem lehetne megfelelő jegytartalmú alakokat beilleszteni, vagyis ez esetben nem léphetne fel fúzió.) A T/3. személyrag lexikailag nem tartalmazza a [+POSS] jegyet, ezért ott Poss és Agr nem olvadhat össze, és külön-külön kell e két kategóriához hangalakot beilleszteni. A fúziót érdemesnek látszik előnyben részesített esetként kezelni, azaz ha lehet fuzionálni, akkor kell is. Ez a *nyelvi kifejezés gazdaságosságának* egyik megnyilvánulása: álljanak a felszíni alakok olyan kevés morfból, amilyen kevésből csak lehet (Noyer 1993, Ackema 1995).

(12a) [_{szó} {kalap} + {POSS} + {E. SZÁM, 1. SZEM.}] — fúzió → [_{szó} {kalap} + {POSS, E. SZÁM, 1. SZEM.}]

beillesztés:	<i>kalap</i>	<i>-m</i>
fonológiai igazítás:	<i>kalapo-</i>	<i>-m</i>

(12b) [_{szó} {kalap} + {POSS} + {T. SZÁM, 3. SZEM.}] (nincs fúzió)

	<i>kalap</i>	<i>-j</i>	<i>-Uk</i>
beillesztés:	<i>kalap</i>	<i>-j</i>	<i>-Uk</i>
fonológiai igazítás:	<i>kalap</i>	<i>-j</i>	<i>-uk</i>

A T/3. toldalék eltérő viselkedése a mai magyar köznyelvben némileg már ingatag: a *kalapjuk*, *darabjuk* alakok mellett a *?kalapuk*, *?darabuk* alakok sem teljesen elfogadhatatlanok, vagyis az *-Uk* fúziós morfként is tud viselkedni. Nem tévesztendő össze ez az ingadozás azokkal az esetekkel, ahol a birtokoltságjel egyáltalán nem jelenik meg a felszínen, pl. *haluk*, *lovuk*, mert itt az E/3. alakban sem találunk *-j*-t (vö. *hala*, *lova*, de **kalapa*, **daraba*). Ennél a típusnál a birtokoltságjel csak *-a* ill. *-Ø* alakban jut felszínre (ld. Rebrus megj.e.). Ugyancsak más jelenség a jelentéskülönbséggel járó váltakozás (pl. *kara*, *karuk* vs. *karja*, *karjuk*).

A következő szakaszban azt az esetet vesszük szemügyre, ahol a DP-n belül minden fejpozíció kitöltött. Értelmileg tehát ezek olyan birtokos szerkezetek, melyekben a birtok többesszámú, és e többességet nem mennyiségi kifejezés, hanem morfológiai többesjel fejezi ki. Például:

- (13a) a mi tyúkjaink
- (13b) Maci Laci barátai
- (13c) a tanárok kalapjai

Amint az a fenti 2.1.2. alrészben láttuk, a többesjel egy {PL} morféma, melynek megvalósulása *-i* ha {POSS} után áll, és *-k* az egyéb esetekben. A birtokoltságjelet, majd a többesjelet a szerkezet feje morfoszintaktikai egyesítés útján veszi fel, kielégítve ezzel e toldalékok tőigényét. A Num-tartomány kiteljesedése után épül fel az egyeztetési és nominatívuszi esetadási tartomány, azaz az Agr_N projekciója, melynek fejét az egyeztetőmorféma tölti ki. E projekció a Num-projekción kívül helyezkedik el, amit abból is láthatunk, hogy a birtokos kifejezés, mely itt kapja meg esetét, s ezért legalább idáig fel kell, hogy emelkedjen, a Num-specifikálóban honos mennyiségi kifejezésektől balra helyezkedik el:

(14) [AgrP Péter_x [NumP minden/sok/három [PossP *t_x* [NP barátja]]]]

Amikor Num-ban a többesjelet helyezzük el, és a birtokos személyes névmás, azaz morfológiailag egyezik a birtokot jelölő N-fejvel, a következő alakokat kapjuk:

(15)	EGYES SZÁM	TÖBBES SZÁM
1. SZ.	<i>kalap-ja-i-m</i>	<i>kalap-ja-i-nk</i>
2. SZ.	<i>kalap-ja-i-d</i>	<i>kalap-ja-i-tok</i>
3. SZ.	<i>kalap-ja-i-Ø</i>	<i>kalap-ja-i-k</i>

Ezek teljesen áttetsző, agglutinatív szerkezetűek, és az eddigiekben már azonosított toldalékok ({POSS} = *-ja*, {PL} = *-i*, {α SZÁM, β SZEM.} = {*-m*, *-d*, *-Ø*, *-nk*, *-tOk*, *-(U)k*}) jól tagoltan mind megtalálhatók bennük. A derivációjuk is a már illusztrált módon zajlik: miután kialakult az [[N+Poss]+Num] fejkomplexum, és a szerkezetbe bekerül az Agr_N-fej, újabb morfoszintaktikai egyesítés megy végbe, hogy az Agr-affixum tőigénye is kielégüljön. Az egyesszámú birtok esetével ellentétben itt a Poss és az Agr-fej között nem történhet fúzió, mivel ezek most nem szomszédosak: a Num-toldalék közéjük ékelődik. Az Agr-affixum lexikai kitöltésekor azonban 1. és 2. személyben itt is ugyanazokat az alakokat illesztjük be, mint a fúziós [Poss+Agr] csomópont alá, hiszen a magyar morfémakészletben nincs más egyeztetőtoldalék-család.

2.1.3. Egyeztetési problémák

Sajátos problémát vet fel az E/3. birtokoshoz tartozó alak (*kalapja*), hiszen itt mintha csak birtokoltságjel követné a tövet, személyragot nem látunk. Két lehetőség van: vagy valóban nincs benne Agr-morféma, vagy van, csak nem jelenik meg testesen, hangalakilag.¹⁷ Ez a kérdés

¹⁷Morfofonológiailag mindkét eset kimenete ugyanaz a *kalapja* hangsor, mert ha (a) a Poss-morfémát nem követi más toldalék, akkor a [CV] vázalakú Poss-suffixum melodikusan specifikálatlan V-jét a default ‘a’

azonban egy szélesebb problémakörhöz vezet minket. Ha megvizsgáljuk a szintaktikai vonatkozásokat, azt találjuk, hogy ez az E/3. alak kétarcúan viselkedik: egyrészt teljes egyezésben áll az E/3. személyes névmási birtokossal (16c), és ez esetben szembennáll a T/3. alakkal (*kalapjuk*), mely T/3. jegyű birtokos után áll (16d). Másrészt egyaránt a *kalapja* alakot találjuk egyes ill. többes számú nem-névmási birtokossal (16a, b):

(16a) a fiú kalapja

(16b) a fiúk kalapja / *kalapjuk

(16c) az ő kalapja

(16d) az ő kalapjuk / *az ők kalapja / *az ők kalapjuk

Míg tehát nem-névmási birtokos esetén nem találunk szám szerinti egyezést (16a, b), addig névmási birtokos esetén igen; mi több: ilyenkor csak a személyrag jelzi a birtokos többségét, mert a T/3. jegyű birtokost is az E/3. alak (*ő*) képviseli (16c, d). Arra kell tehát gondolnunk, hogy nem-névmási birtokos mellett egyáltalán nincs egyeztetés¹⁸, vagyis a (16a, b)-beli *kalapja* alak morfémiáskan csak [_{szó} {kalap}+{POSS}]. E feltevés alapja egyfelől az a tény, hogy számbeli egyezés láthatóan nincs, másfelől, a személyjegy tekintetében pedig a nem-névmási birtokosok alulszabottnak tekinthetők, hiszen esetükben nem értelmezhető semmiféle személybeli szembenállás — nem 3. személyű nem-névmási birtokos nincs. Nyilván e két tényezővel függ össze a névmási és a nem-névmási birtokosok (16)-ban illusztrált eltérő viselkedése: a nem-névmási birtokos (értelmezhetőség okán) sosem hagyható el, vagyis a birtokos szám- és személyjegyét mindig megjeleníti; a nem-névmási birtokos ezzel szemben elhagyható (pontosabban: hangalaki kifejezés nélkül hagyható), és személyjegy tekintetében is jelölendő, vagyis az egyeztetőmorféma jelenléte szükséges.

Mindez azt jelenti tehát, hogy nem-névmási birtokos esetében az N-központú morfématömb nem egyesül morfoszintaktikailag az Agr-fejvel: Agr nem zéró kiejtésű morféma, hanem teljesen kitöltetlen, azaz üres. Ezzel szemben a (16c, d)-beli *kalapja* alak valójában *kalapja-Ø*, azaz itt találunk Agr-morfémát, az N-tömbbel morfoszintaktikailag egyesítve, [E. SZÁM, 3. SZEM.] tartalommal, csak ennek éppenséggel egy zéró morf a felszíni “kiejtése”. (A

magánhangzó tölti ki; ha pedig (b) Poss után áll egy E/3. Agr szuffixum, akkor a Poss-beli V üres, kiejtetlen marad, az alakzáró ‘a’ pedig magának az Agr-nak a hangalakja (Rebrus, megj.e.)

¹⁸Den Dikken (1998, 1999) igen ötletes elemzést ad erről az ‘anti-agreement’ jelenségről, vagyis arról, hogy a birtokos és az egyeztetőmorféma közül csak az egyik hordozhat többesjelölést. Az ő elemzésében a lexikális birtokosok esetén nincs szó teljes egyeztetetlenségről, hanem pusztán a számbeli egyeztetés hiányáról, a személybeli egyeztetés megléte mellett. Den Dikken elemzése azonban morfofonológiailag nem tartható feltevésre épül (nevezetesen, hogy a *-juk* toldalék a *-ja* egyeztetőtoldalék és a birtok *-k* többesjelének szekvenciája), továbbá problémába ütközik a datívuszos névmási birtokos viselkedése tekintetében is. Elemzésének ismertetését és annak kritikáját ld. a következő, 2.1.3.1. alrészben.

jelenséget elvileg úgy is elemezhetnénk, hogy Poss és Agr itt is fuzionál, és a /-ja/ hangalak a Poss+Agr együttesének megvalósulása, de ez esetben két -jA-nak kell lennie a szókészletben, hiszen egy puszta Poss-t megvalósító -jA-ra is szükségünk van. A $\emptyset$ alakot viszont semmiképp sem tudjuk megspórolni, hiszen pl. a *kalap-ja-i- $\emptyset$* alakban a -ja-val nem fuzionálhat. Ezért egyszerűségi megfontolásból sosem tételezünk fel a -jA mögött Poss+Agr fúziót.)

Támogatást ad hipotézisünknek az, hogy az egyeztetés nélküli alak koordináció alatt valamivel jobban összevonható egy egyeztetettel (hiszen bár az alakok nem azonosak, de nincs konfliktus a két elem jegytartalma között, és az egyeztetetlen alak az egyeztetettnék bennfoglalt része), mint két eltérő egyeztetésű:

(17a) ??Ez itt Péter és az én házam / a fiúk és az én házam.

(17b) *Ez itt a te és az én házam / az ő és az én házam.

Bár e konstrukciók elfogadhatósága eleve kérdéses, mégis találunk kontrasztot (17a) és (17b) között, ami tehát jól magyarázható azon az alapon, hogy (17a)-ban a *házam* alakot a *háza* Agr nélküli alakokkal kell összevonni, márpedig az előbbi egyszerűen magában foglalja az utóbbit, míg (17b)-ben a *házam* és a *háza-d* ill. *háza- $\emptyset$* alakokkal kellene, de itt az eltérő Agr-tartalom ütközése ezt lehetetlenné teszi.

Egy másik, a birtokos szerkezethez bizonyos tekintetben hasonló szerkezet viselkedése is megerősíti azt a feltevést, hogy a névmási és nem-névmási birtokosok egyeztetés tekintetében különböznek. A névutók (ld. még 2.4.3.) azon osztálya, mely alanyesetű főnévi szerkezettel áll, egyeztetőtoldalékokat vesz fel, ha vonzata személyes névmás, de egyeztetetlen marad nem-névmási vonzat mellett:

(18a) énmögött-em / temögött-ed / ömögött-e, stb.

(18b) Maci Laci / a fiú / minden szekrény mögött(*-e)

A (17) és (18) típusú adatok tehát közvetve igazolják, hogy a nem-névmási birtokosok melletti [N+ -jA] alakok nem tartalmaznak egyeztetőmorfémát, míg a névmási birtokosok melletti, a felszínen ugyancsak [N+ -jA] hangalakú elemekben ott az egyeztetőtoldalék is, bár hangalakja zéró.¹⁹

Külön kérdés viszont ezek után (az egyeztetés meglétének ill. hiányának imént tárgyalt problémájától függetlenül), hogy (16d)-ben miért áll egyes számú alakban a birtokost kifejező névmás, holott T/3. személyraggal áll egyezési viszonyban, és értelmezése is világosan többes számú. Hagyományosan azzal magyarázzák e jelenséget, hogy a birtokos többesszámát elég

¹⁹Pontosabban az egyeztetőmorfémát az -a képviseli, amely előtt a -jA magánhangzója üres, vö. 16. lábj.

egyszer kifejezni. Ez ésszerű magyarázatnak tűnik, de a jelen összefüggésben egy kis kiegészítést igényel. Egyrészt fontos kiemelni, hogy csak 3. személyű birtokos esetén van így:

(19a) az ő kalapjuk

(19b) *az én kalapunk / a te kalapotok

Ennek nyilvánvaló motívuma, hogy míg az *ők* alak áttetsző (*ő+k*), addig a *mi*, *ti* alakok nem — ha úgy tetszik: az utóbbiak fúziósak, az előbbi pedig nem. A szókészletbeli *ő* alak tehát beilleszthető egy számra jelöletlen jegymátrix alá, az *én*, *te* viszont nem, lévén inherens tulajdonságuk az egyesszámúság. Mindez továbbá vélhetően azzal függ össze, hogy az *ők* összetétele valóban [*ő* + {PL}], azaz jelentése “ő meg ő (meg ő ...)”, a *mi* viszont egyáltalán nem [*én* + {PL}], hiszen *mi* ≠ “én meg én (meg én ...)”, és a *ti* sem feltétlenül “te meg te (meg te ...)”, hanem lehet “te meg ő(k)” is.

Másrészt azt is megfigyelhetjük, hogy nem mindegy, hol helyezkedik el a birtokos. Ha a birtokos szerkezet Agr-tartományán belül (vagyis abban a pozícióban, ahol alanyesetben állhat), akkor valóban csak egyszer jelölhető a birtokos száma. Ha azonban a névmási birtokos elhagyta e tartományt, vagy akár az egész szerkezetet, és datívuszi esetet visel, akkor kötelezően felveszi a számjelölést:

(20a) Csak [_{DP} őnekik/*őneki a [_{AgRP} kalapjuk]] veszett el.

(20b) Elveszett nekik/*neki [_{DP} a kalapjuk].

(20c) Nekik/*neki egyáltalán nem is volt [_{DP} kalapjuk].

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a nem-névmási birtokos is kétarcúan viselkedik: amíg az ilyen birtokos a birtokos szerkezet legnagyobb kiterjesztésén, a DP-n belül található, addig nincs (nem is lehet) számbeli egyezés. Ha viszont a birtokos elhagyta a DP-t, azon kívül helyezkedik el, akkor (egyes nyelvjárásokban választhatóan, másokban kötelezően) megjelenik a birtokot jelölő főnévi fejen a többesszámú egyeztetés. Maga a birtokos kifejezés egésze azonban, értelmezését tekintve, mindenkor többesszámú:

(21a) Csak [_{DP} a fiúknak a [_{AgRP} kalapja/*kalapjuk]] veszett el.

(21b) A fiúknak elveszett [_{DP} a kalapjuk/ %kalapja].

(21c) Elveszett [_{DP} a kalapjuk/ %kalapja] a fiúknak.

Ezekben az esetekben úgy tűnik, hogy két lehetőségünk van a datívuszos birtokosi kifejezés származtatására. Ez a főnévi csoport az egyik esetben a birtokos szerkezeten belül keletkezik, és onnan mozog ki, nyomot hagyva maga mögött. A nyom teljes egészében képviseli az elmozgott

elem grammatikai jegyeit, márpedig láttuk, hogy a nem-névmási birtokos nem egyezik a szerkezet fejével, tehát az elmozgott birtokos (ill. a nyoma) sem. Innen ered a nem egyező *kalapja* alak (21b,c)-ben. A datívuszos DP azonban nem feltétlenül ered a birtokos szerkezeten belülről: lehet a birtokos szerkezetet beágyazó, fölérendelt predikátum argumentuma vagy adjunktuma (szabad határozója) is, legalábbis olyan esetekben, amikor az adott predikátum ezt szintaktikailag és szemantikailag megengedi. A (21)-beli *elveszik* ige ilyennek tűnik: a fiúk az elvesz(t)és kárvallottjai lévén a birtokos kifejezés tekinthető ezen ige tartozékának. Ilyenkor ezt a datívuszos kifejezést a felettes predikátum tartományában, annak bővítményeként generáljuk, a birtokos szerkezetben pedig a birtokost egy vele azonos referenciájú (koindexált) kiejtettlen névmás, azaz *pro* képviseli:

(21b') [A fiúknak]_x elveszett [DP a [_{AgrP} *t_x* kalapja / *pro_x* kalapjuk]]

A *pro* pontosan úgy viselkedik, mint a kiejtett 3. személyű névmás, ezért többes számú egyezést vált ki a birtokot jelölő fejen. Kissé régies (vagy tréfás) stílusban a *pro* helyén kiejtett névmás is megjelenhet:

(21b'') [A fiúknak]_x elveszett [DP az [_{AgrP} *ő_x* kalapjuk]]

Mihelyt azonban olyan felettes predikátumot választunk, amelynek a datívuszos "ál-birtokos" nem lehet sem argumentuma, sem adjunktuma, az egyeztetett alak sokkal rosszabbá válik az egyeztetetlennél, még azon nyelvjárásokban is, ahol a fenti (21b,c) mondatokban a nem egyeztetett *kalapja* alakot furcsának találják. Ennek oka, hogy ilyenkor csak a mozgatószorosnyomos szerkezettel állhatunk szemben:

(22a) A fiúknak láttam [DP a műsorát/??műsorukat] (de a lányokét nem).

(22b) Nekem csak a fiúknak tetszett [DP a műsora/*műsoruk] (a lányoké nem).

Különösen látványos a kontraszt (22b) esetén, ahol a felettes predikátum eleve rendelkezik egy datívuszi esettel jelölt vonzattal (*nekem*), ezért a másik datívuszos elem, a birtokos (*a fiúknak*), csak a birtokos szerkezet fejével állhat tematikus viszonyban, azaz a birtokos szerkezeten belülről kell erednie, csak onnan kimozogva kerülhet a tagmondat valamely operátorpozíciójába.

Térjünk most vissza a T/3. jegyű névmási birtokos esetére. Ez a nominatívuszi birtokos pozíciójában kötelezően egyesszámú alakban áll, s ilyenkor a birtokot jelölő főnévi fejen található többesszámú egyeztetés egyértelműsíti, hogy a birtokos többesszámú értelmezését (16d, 19a). Amikor viszont ez a névmási birtokos az Agr-tartományon kívüli pozícióban áll,

datívuszi esettel jelölve, akkor kötelezően többesszámú alakot ölt: *(ő)nekik* (20). E különbség a következőképpen magyarázható: a nominatívuszi alakban a személy- és számjelölés kompozíciója átlátható, szerkezetileg áttetsző, és a számjelölő morféma (*-k*) különválasztható, ezért arra a *nyelvi kifejezés gazdaságosságának elve* vonatkoztatható: hagyjuk el a redundáns jelöléseket. Mivel az alanyesetű birtokos, kötött pozíciójából eredően mindig szomszédos a birtokát jelölő főnév NP/NumP kiterjesztésével, az egyeztetésnek itt nincs összekötő-azonosító funkciója, a számra/személyre vonatkozó információt pedig elégséges egyszer megjeleníteni.

A datívuszos alak (*nekik*) viszont nem áttetsző, morfológiailag nem bontható le belőle a számjelölés (a végén található *-k* nem többesjel, hanem T/3. belső egyeztetőtoldalék). Így az E/3. *neki* alak sem egyszerűen {*ő*+DAT}, hanem {{*ő*+DAT}+Agr}, azaz morfológiailag *neki-Ø*. A *neki* alak tehát egyértelműen elkötelezetten egyesszámú, míg az *ők* alakbeli *ő*- szám tekintetében jelöletlen. Ezért az utóbbi nem áll konfliktusban a T/3. egyeztetéssel, ám az előbbi igen, vagyis a **neki a kalapjuk* forma rosszulformált. (Megjegyzendő, hogy az *őnekik* alak önmagán belül reprodukálja az említett gazdaságossági jelenséget: *ő-nekik* vs. **ők-neki(k)*.)

2.1.3.1. Den Dikken (1998, 1999a) elemzése a fenti 'anti-agreement' jelenségekre

Den Dikken (1998, 1999a) elemzésében a magyar főnévi szerkezetekben tapasztalható esetenkénti egyeztetetlenséget birtokos és birtok között a velszi nyelvben megfigyelt, a névmási alany és az állítmány közötti hasonló egyeztetési hiányhoz hasonlítja, melyről Rouveret (1991) adott elemzést. Den Dikken elemzésének alapvető tételei a következők:

- a birtokos a birtokot jelölő N fej PP bővítményében keletkezik, ennek a P-nek az értéke lehet datívusz vagy nominatívusz; a birtokos ebből a pozíciójából predikátuminverzióval kerül egy az AgrP és az NP tartomány közötti funkcionális projekcióba, ha nominatívuszos, ill. Spec,DP-be vagy azon keresztül az egész főnévi szerkezeten kívülre, ha datívuszos
- birtokos és birtok közt akkor lép fel egyezés, ha (i) spec-fej konfigurációa kerülnek az Agr-tartományban (ez a magyarban, legalábbis 3. személyű birtokosok esetén, sosem áll elő), vagy ha (ii) a birtokos valamely releváns jegyét (szám, személy) képviselő kategória Agr-ba mozog; ez utóbbi eset áll elő, ha a birtokos kifejezés Num eleme (a többesjel) elhagyhatja a birtokost – a névmások kategóriája NumP, ebből Num kiszabadulhat, hogy Agr-hoz csatolódjon; a lexikális birtokosok DP-k, ezekből a Num fej nem mozoghat ki

Ennek megfelelően a 3. személyű nominatívuszos birtokosok a következőképpen viselkednek. A [_{NumP} [_{Num} *-k* [_{NP} *ők*]] szerkezetű névmás (*ők*) Num feje a birtokos szerkezet Agr-fejéhez csatolódik: (23a). A lexikális birtokosok esetén default egyes számú egyezés lép fel, mert

Num számára a birtokosi DP sziget: (23b) (A főnévi fej és az Agr-affixum egyéb módon, pl. affixumugratással csatlakozik egymáshoz.)

(23a) $[_{DP} D [_{AgrP} -ju + [_{Num} -k] [_{FP} [_{PP} [P \emptyset] [_{NumP} t [_{NP} \acute{o}]]] [_{F'} \dots kalap \dots]]]]$
 ‘az ő kalapjuk’

(23b) $[_{DP} D [_{AgrP} -ja [_{FP} [_{PP} [P \emptyset] [_{DP} a [_{NumP} -k [_{NP} fiú]]]]] [_{F'} \dots kalap \dots]]]]$
 ‘a fiúk kalapja’

Bármennyire vonzó is ez az elemzés, két okból el kell vetnünk. Egyfelől morfofonológiailag teljesen motiválatlan a *-juk* alak ilyen összetétele — (23a)-ban **kalapjak* alaknak kellene előállnia. (A *-juk* végződésben valójában *-uk* a T/3. egyeztetőtoldalék, amit a Poss morféma *-ja* alakja előz meg, melyből az *-A* kiesik az őt követő magánhangzó (*u*) előtt (Rebrus, megj.e.).) Másfelől Den Dikkenel ellentétben okunk van feltételezni, hogy a 3. személyű névmások kategóriája nem NumP hanem DP (ld. 4.3.3., továbbá Bartos 1997a, 1997b, É. Kiss 1998a: 91), miáltal a lexikális birtokosokkal azonos módon kellene viselkedniük.

Azokban az esetekben, amikor a birtokos Spec,DP-ben, vagy a szerkezeten kívül található (pl. (20, 21)), és datívuszi esetet visel, két alternatív szerkezettel állunk szemben: az egyikben a birtokos az eredeti pozíciójából (az NP-n belülről) közvetlenül kimozgott a felszíni pozíciójába. AgrP ilyenkor érintetlen marad, és default E/3. egyeztetést kapunk. A másik lehetőség, hogy a birtokos előbb predikátuminverzióval AgrP és NP közé, a (23)-ban is látható FP-be kerül, majd onnan továbbmozog. Ám a nyoma helyén megjelenhet egy kiejtetlen felidéző névmás (*pro*), mely NumP kategóriájú, és ugyanúgy viselkedik, mint a testes névmás (23a)-ban: többesjele összeolvadhat Agr-ral, miáltal egyezést tapasztalunk: (21b,c). A névmási birtokos számára csak ez a lehetőség áll fenn: kötelező a felidéző névmás megjelenése, mivel a névmás kategóriája NumP, a nyomaként hagyott változónak viszont (R-kifejezés lévén) DP-nek kellene lennie, ami a keletkezett láncra vonatkozóan megsértene valamiféle kategoriális uniformitási feltételt — ezt a helyzetet csak az oldhatja fel, hogy egy NumP kategóriájú üres névmás “fedi le” a nyomot.

Elvonatkoztatva attól a (talán nem triviális) problémától, hogy hogyan lehet kiejtetlen névmást használni felidézőként (lévén, hogy más nyelvekben a felidéző névmások tipikusan kiejtett elemek, hiszen funkciójuk általában éppen az, hogy egy az antecedensétől túl távol eső üres elemet, “lyukat” azonosíthatóvá tegyen), Den Dikken elemzése itt sem problémamentes:

nem ad magyarázatot arra, hogy miért lehetetlen az egyezés megjelenése (vagyis a felidéző névmás használata), amikor a lexikális birtokos Spec,DP-ben áll: (21a).²⁰

Az említett okokból tehát Den Dikken elemzése nem kevésbé problematikus, mint az általam a 2.1.3. alrészben adott megoldás.

2.1.4. A szórend problémája: N pozíciója

Nem szorosan vett morfológiai kérdés ugyan, de magyarázatra szorul a birtokost jelölő főnévi csoport viselkedésének néhány pontja. Az egyik ilyen: ha a formális egyeztetést szigorúan lokális kapcsolatnak, konkrétan egy fej és specifikálója közötti viszonyt tartjuk, akkor hogyan kerül megfelelő egyeztetési konfigurációba a birtokos és a birtok jelölője. Az utóbbi, vagyis az N-fej ugyanis (miközben morfoszintaktikai művelettel felveszi toldalékait) szintaktikailag helyben marad, eredeti, N⁰-beli pozíciójában, amit az is mutat, hogy NP-n belüli módosítói, pl. a minőségjelzők a mondat felszíni, lineáris szerkezetében megelőzik őt, csakúgy mint a magasabb szinteken hozzáadott módosítók, a mennyiségi kifejezések. E problémát kétféleképp lehet feloldani: vagy feltesszük, hogy a főnévi szerkezet (és az őt tartalmazó nagyobb egység, pl. a mondat) teljes frázisstruktúrájának kiépülése, valamint a mondat szerkezetben kódolt információknak a fonológiai komponens felé való továbbítása után, az ún. nem látható vagy *fedett* szintaxisban (ld. 1.2.), ahol a felszíni szerkezetből a Logikai Formába történő leképezés folyik, az N-fej (ciklikusan végigjárva a fejpozíciókat) felemelkedik legalább az Agr_N⁰ pozícióig, ahol a formális egyezési viszony létrejöhet — e lépésnek motívuma lehet magának a jegyegyeztetésnek az igénye, csakúgy mint Agr_N esetadási potenciállal való megtöltése (ez vagy N, vagy az N-hez morfoszintaktikailag kötődő Poss képessége). A másik, a jelen kontextusban egyszerűbbnek látszó elképzelés szerint azonban mindezt nincs szükség (bár elvileg ki sem zárjuk az imént vázolt deriváció lehetőségét, különös tekintettel azokra az esetekre, ahol az Agr_N-fej kitöltetlen, pl. nem-névmási birtokos mellett, ám ahol a birtokost ugyanúgy el kell látni alanyesetrel, ld. 2.1.3.): a morfoszintaktikai egyesítést mindvégig úgy tekintettük, mint morfoszintaktikai folyamatot (szemben pl. a tisztán morfológiai jellegű *fűzőval*), vagyis olyan folyamatot, melynek alapvető hatása van a morfológiai-fonológiai interpretációra, ám még a

²⁰Den Dikken ezt a problémát azért sem veti fel, mert nála a (21a) típusú adatokban az egyeztetett alakok mint dialektálisan elfogadhatóak szerepelnek. Én azonban eddig még nem találtam olyan beszélőt, aki (21a)-ban elfogadhatónak ítélte volna az egyeztetett *kalapjuk* alakot. Elvileg lehetne a B Kötéselyre hivatkozni: felidéző *pro* azért nem állhat ilyenkor a szerkezetben, mert a Spec,DP-beli antecedense túl közel áll hozzá, azaz lokális tartományán (ami vélhetően a DP) belül köti. Csakhogy ez a magyarázat az [DP *őnekik a pro kalapjuk*] szerkezeteket is érintené, azaz agrammatikusként jelölné meg. Az én elemzéssel szemben Den Dikken számára azért járhatatlan ez az út, mert kiköti, hogy névmási antecedens mellett kötelező a felidéző stratégia alkalmazása, míg nálam ilyenkor egyszerűen nyom képviseli a névmást az Agr-tartományban.

szintaxisban zajlik le, következésképp szintaktikai következményekkel is jár. Ezek egyike, hogy az érintett kategóriák (N, Poss, Num, Agr_N) egyetlen komplexummá egyesülnek, sok tekintetben ugyanolyan együtttest alkotnak, mint a mozgatas útján összefüggésbe hozott fejkategóriák lánc. Ezen a láncon belül a grammatikai információ homogén módon terül szét, miáltal pl. az ebbe bekerült Agr_N-fej is “teljes jogosultsággal” képviseli az N-fejet (és a komplexum többi elemét) a formális folyamatokban, köztük az jegyegeztetésben. Márpedig az Agr_N-fej a specifikálójába emelkedett birtokos kifejezéssel kielégítően lokális viszonyban áll: az egyeztetés és az esetadás-
esetellenőrzés megtörténhet. Az érdemi különbség a mozgatással létrejött fejlánchoz képest abban áll, hogy morfoszintaktikai egyesítés esetén mindig a tömorféma szintaktikai pozíciójában kap hangalakot a komplexum, míg fejmozgatas esetén a nyílt szintaxisban elért legmagasabb pozíció a szóalak kiejtésének a helye — ez adott esetben lehetne valamely affixum pozíciója is. Erre találunk példát a norvégban, ahol a határozott névelő affixumként viselkedik, de az N-fej nem morfoszintaktikai egyesítéssel veszi fel, hanem felmozog és hozzacsatolódik, minek következtében az [N+D] tömb kiejtési pozíciója is a névelő-affixum pozíciójában lesz (Taraldsen 1990):

(24a) [DP [AgrP hans bøker om syntaks]] – nincs határozott névelő
 ő-birt könyv-pl -rÓl szintaxis
 ‘(az ő) szintaxis-könyvei’

(24b) [DP bøkene [AgrP hans t_N om syntaks]] – N a határozott névelőhöz csatolva
 könyv-pl-az ő-birt -rÓl szintaxis
 ‘az ő szintaxis-könyvei’

Ezzel szemben a magyarban, ahol N affixumai morfoszintaktikailag csatlakoznak N-hez, az N-központú morfémátömböt N eredeti, NP-n belüli helyén találjuk a kiejtett szófüzérben.

2.2. A birtokjel mint anafora

A következő alrészben egy sajátosan “hiányos”, elliptikus birtokos szerkezetűt vizsgálunk: azt, amelyben a birtok nincs kifejezve, helyette egy anaforikus elem áll, mely viszont morfológiai státuszú: a birtokjel. Néhány egyszerű példát látunk (25)-ben:

(25) (Ez a kabát) Péter_é/a barátom_é/egy okos kislány_é.

Értelmileg világos, hogy az -é toldalék a *kabátja* alak helyett áll, anaforikusan utalva egy kotextuálisan ismert (pl. a mondatban vagy azon kívül korábban említett) elemre. E tekintetben úgy viselkedik, mint egy névmás (ezért szokták nevezni birtokanaforának is), ám — a valódi

névmásokkal ellentétben — nem egy teljes főnévi szerkezet az előzménye, hanem csak a birtok+birtokolságjel (N+Poss) együttese. A 2.1.1. alrészbeli (8) ágrajzon a Poss' kategóriának felel meg a terjedelme. Mivel morfoszintaktikailag ugyanolyan típusú toldalék, mint pl. a többesjel vagy a birtokolságjel, érdemes ezt is szintaktikai fejkategóriaként kezelni. Disztribúciója alapján joggal tehetjük fel, hogy ugyanúgy a Poss kategória alá tartozik, mint a birtokolságjel, csak hogy ez a Poss-típusú elem “intranszítív”, vagyis nincs vonzata, nincs a struktúrában testvércsomópontja. Argumentuma azonban van: a birtokos — ugyanúgy mint a birtokolságjel esetében. Ám míg ott a birtokolságjel és a főnévi fej együtt, kompozícionálisan adta a birtokosnak a thematikus szerepet, itt a birtokos formailag tisztán a birtokjel argumentuma, a szemantikai viszonyra vonatkozó tartalom pedig a birtokjel anaforikussága révén, annak antecedenséből kereshető vissza.

Morfológiai viselkedése terén is különbözik a birtokjel a birtokolságjeltől: mindkettő affixum ugyan, de míg az utóbbi, mint láttuk, az egész birtokos szerkezet főnévi fejéhez tapad, addig az előbbi a birtokost kifejező főnévi csoporton, egészen pontosan: annak fején jelenik meg.

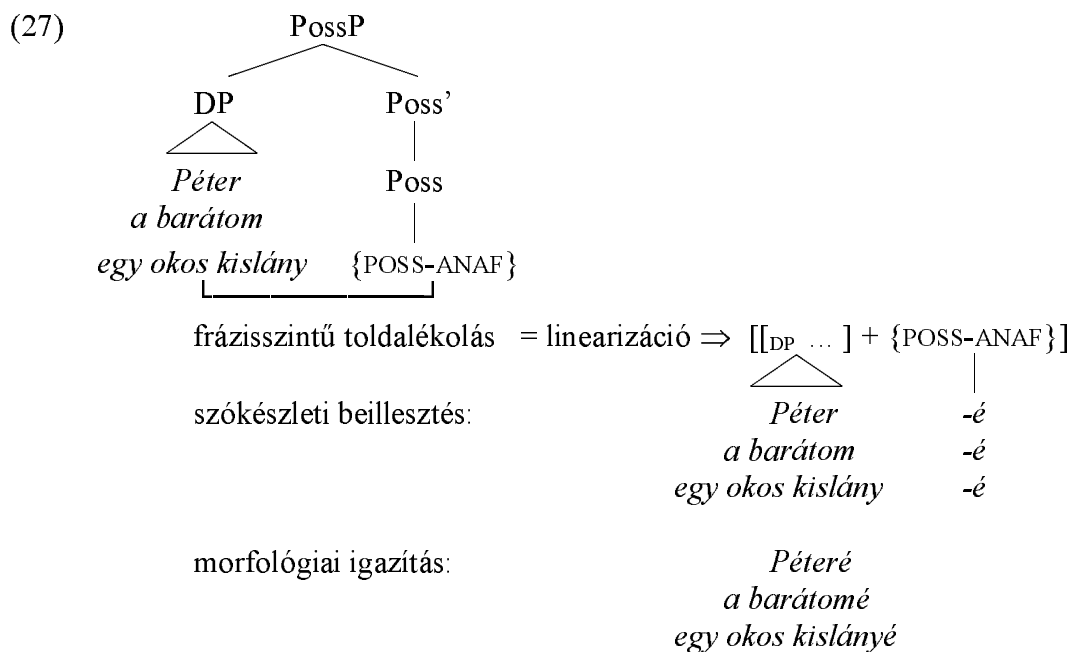
2.2.1. A birtokjel toldaléki viselkedése

Vegyük szemügyre a szóban forgó szintaktikai szerkezetet:

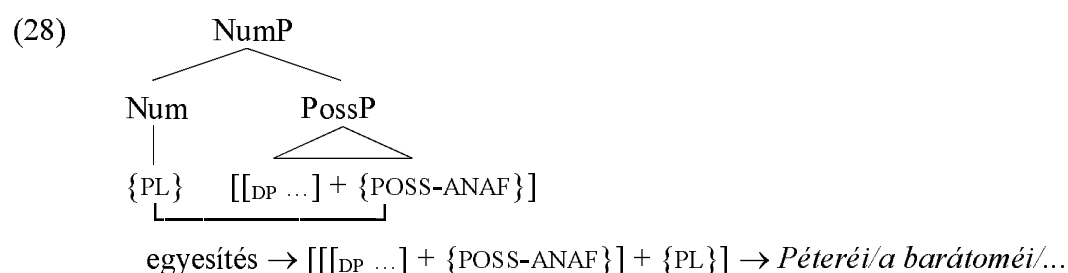

Amikor a szerkezetépítésben ehhez a ponthoz érkezünk, a {POSS-ANAF} morfémanak, mint affixumnak a töigényét ki lehet elégíteni. A korábban látott megoldások itt nem működhetnek, mert Poss-nak nincs testvérkategóriája, amelynek belsejéből egy fej mozgatás vagy egyesítés útján {POSS-ANAF}-ot felvehetné. Mihelyt azonban a birtokos kifejezés bekerül a szerkezetbe, a toldalék gazdára találhat. Mint láttuk, ennek legegyszerűbb, “legolcsóbb” módja az, ha morfoszintaktikailag egyesítjük egy kategoriálisan megfelelő tövel. Ám ennek szerkezeti feltétele itt nem adott: sem Poss nem k-vezérli a birtokos kifejezésbeli fejkategóriákat, sem azok őt. Poss-nak azonban mindeképp tövet kell találnia, hiszen affixumok nem maradhatnak hordozó tö nélkül, ezért, utolsó mentésként a {POSS-ANAF} toldalékmorféma rátapad a birtokost jelölő DP/NumP-re. Morfoszintaktikailag tehát *frázisszintű affixum* válik belőle. (Ez a

lehetőség nem merül fel a teljesen kifejezett birtokos szerkezetekben az ottani {POSS} affixum számára, hiszen az már a birtokost jelölő elem beépítése előtt egyesül testvér-NP-jének fejével.) Morfológiailag azonban e frázisszintű affixum is szószintű toldalékként valósul meg: a birtokos kifejezés N-fejére kerül rá, aminek oka, hogy ez az elem lesz a lexikalizáció előtti linearizáció eredményeképp a birtokosi frázis jobbszélén, az -é toldalék pedig, suffixum lévén, hordozóelemének (jelen esetben a birtokost jelölő szintagmának) a jobbszéléhez kell, hogy tapadjon. A morfológiai igazítást az alábbi ábra szemlélteti:

A PossP feletti struktúrában további szerkezetépítés lehetséges. Például épülhet fölé NumP:

Mint az az ábráról le is olvasható, ha a Num-fej egy affixum (többesjel), akkor ő is tőigénnyel lép fel, márpedig testvért kategóriája, PossP felől az egyetlen potenciális hordozó éppen a birtokosból és a {POSS-ANAF} affixumból összeállt egység, tehát a Num-fejet kitöltő {PL} morfémát ezzel az egységgel fogjuk egyesíteni.

A többességgel kapcsolatosan érdekesen viselkedik az anaforikus birtokjel:

- (29a) Móka Miki szendvicse(i) és Maci Lacié(i)
 (29b) Móka Miki három szendvicse és Maci Lacié(i)

Látható, hogy a többség egymástól függetlenül értelmezhető és jelölhető az antecedensen és az anafórán, ami nem is meglepő, hiszen a többség jelölése az anafora (és az antecedens) feletti tartományban, NumP-ben történik. Figyeljük meg azonban, hogy (29b), amennyiben az anafórán nincs többesjel, kétértelmű, mégpedig éppen abban a tekintetben, hogy az anafora a többségre is kitéjed-e. (30a, b)-ben adjuk meg a két értelmezést, az anafora feloldásával:

(30a) ‘... és Maci Laci szendvicse’ (egyes szám)

(30b) ‘... és Maci Laci három szendvicse’

Ez a jelenség magyarázatot igényel, mivel eddig azt láttuk, hogy az anafora kategoriális terjedelme Poss’, amelyen belül nem lehet számosságot kifejezni. A második főnévi szerkezeten belüli anaforikus elhagyás (ellipszis) a NumP kategóriát érinti, csak hogy NumP tartalmazza magát a Poss specifikáló pozíciójában levő birtokost is, azaz ha a NumP-t elliptikusan elhagyjuk, akkor a birtokost is el kellene hagynunk — ami viszont megsérthetné az ellipszist megszorító ún. *Visszakereshetőségi feltételt*:

(31) AZ ELLIPSZIS VISSZAKERESHETŐSÉGI FELTÉTELE

Az egy nyelvi kifejezésből elliptikusan elhagyott információnak visszakereshetőnek-visszaállíthatónak kell lennie a megmaradó részből ill. a (nyelvi) kontextusból.

A (29, 30)-ban illusztrált problémát csak úgy oldhatjuk fel, hogy feltesszük: a birtokos (miután felvette a birtokjelet), akár csak a kifejezett birtok köré épülő szerkezetekben, felmozog Agr_N specifikálójába, vélhetően esetének felvétele vagy ellenőrzése céljából. Ezáltal NumP fölé kerül, vagyis NumP egésze (benne a számnévi módosítóval) elhagyhatóvá válik. A (30)-ban látott két értelmezés mögött tehát két különböző struktúra húzódik meg: az elsőben nincs számnévi módosító, és nincs ellipszis sem, csak a birtok maga anaforikus, amit a birtokjel fejez ki. A másodikban viszont a birtok anaforikusságán felül az egész NumP el lett hagyva elliptikusan, és ebben a NumP-ben szerepelt egy (parallelizmus alapján visszakereshető) számnév is.

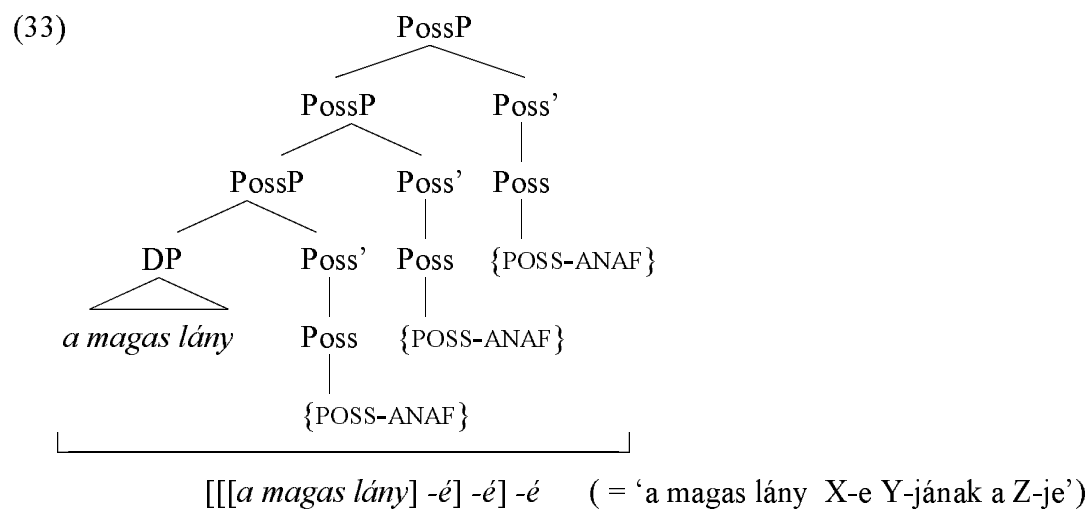
A Poss kategória két reprezentánsa, a birtokoltságjel és a birtokjel között látszólagos különbség van a tekintetben, hogy míg az utóbbi ismétlődő, azaz egyetlen szóalakon egynél többször is jelen lehet, addig az előbbi nem. A birtokjel többszörös megjelenése azonban nem valódi ismétlés: annak felszíni következménye, hogy a birtokos szerkezetek egymásba ágyazhatók, vagyis egy birtokost kifejező főnévi szerkezet maga is tartalmazhat birtokost, s í.t. Tekintsünk néhány példát, elemzéssel:

(32a) Gáboréié (pl. ← Gábor kutyáié ← Gábor kutyáinak a háza)

(32b) a magas lányéiéé...

(32b) arra is utal, hogy ez az ismétlés elvileg végtelenszeres lehet, csak az emberi elme nyelvfeldolgozó képessége szab határt neki. Továbbá: egyes dialektusok megengedik a (máshol is feltehetően csupán fonológiailag problémás) *Gáboréé, a magas lányééé...* formákat is, azaz a többesjel közbeiktatására sincs szükség (hiszen jelentésileg a többesség megléte az anaforikus birtokjel minden egyes előfordulása után nyilvánvalóan nem szükségszerű).

Ezekben az alakokban az alábbi ábra által szemléltetett módon ágyazódnak egymásba a birtokosok:

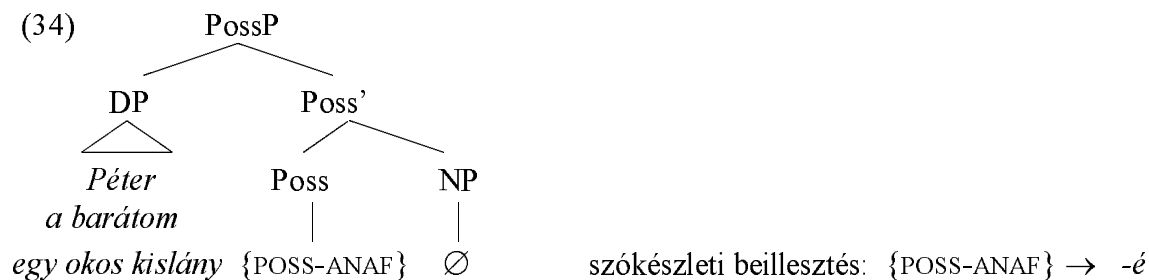

A birtokjellel szemben a birtokoltságjelet nem valamely frázis, hanem a birtokos szerkezet főnévi feje veszi fel, a szerkezeten belüli morfoszintaktikai művelettel, amint azt a 2.1.2. alrészben részletesen taglaltuk. Ebből következően ismétlődően csak úgy jelenhetne meg egy szóalakon, ha a birtokos szerkezeten belül több Poss-fejpozíció is lenne, ami viszont nem lehetséges, hiszen egyetlen birtokjelölő csak egyetlen birtokos-relációval rendelkezik, azaz több Poss-projekció megjelenésének nincs alapja.

2.2.2. Egy alternatív elemzés²¹

A birtokjel szintaktikai viselkedésére még egy (az imént vázolthoz nagyon hasonló) elemzés kínálkozik: eszerint a Poss kategóriát megtestesítő {POSS-ANAF} morféma, vagyis a birtokjel nem önállóan alkotja a Poss' tartományt, hanem rendelkezik egy vonzattal, amely egy üres, teljesen elliptikus NP. Ebben az elemzésben ez az NP a tulajdonképpeni anafora, azaz így az ellipsis egy esetével állunk szemben:

²¹Ez az elemzés a kérdéskör Szabolcsi Annával való megvitatásának eredménye.

A Poss testvércsomópontjaként szereplő NP-nek teljesen üresnek kell lennie, hiszen ha lenne belső szerkezete, volna benne olyan elem, mely felvehetné a birtokjelet mint toldalékot, ami hibás elemzéshez vezetne. A problémát az okozza, hogy a modellünkben a kategóriák csak a szintaxis után, a morfológiában nyerik el hangalakjukat, vagyis ha lenne ebben az NP-ben szintaktikailag egy N-fej, arról a szintaktikai műveletek (pl. morfoszintaktikai egyesítés általi toldalékolás) végrehajtásakor még nem lehetne tudni, hogy majd (az NP elliptikus lévén) nem kap hangalakot, tehát nem lehetne megakadályozni, hogy a birtokjel hozzátoldalékolódjon. Ha viszont ez az NP a deriváció kezdetétől fogva üres, akkor a (30a, b)-beli kétféle értelmezéshez rendelt struktúrákban két különböző ellipszist kell feltételezni: az NP ellipszise eredendő, azaz szintaktikai tartalma a deriváció során végig hiányzik, míg a NumP-é a morfológia szintjén érvényesül, hangalaki be nem illesztés útján. E kétféleség problémás lehet az elmélet számára.²² A gyakorlatban ugyanakkor ez az elemzés nem különbözik jelentősen a fent javasolttól, és nem is jobb annál.

2.2.3. A főnévi csoport N mögötti módosítói és a frázisaffixáció

Amennyiben a frázisszintű toldalékolást úgy értelmezzük, mint a frázisartomány széléhez (suffixum esetében: jobb széléhez) való illesztést, ami morfológiailag a tartományszéli elemhez való toldalékolást jelent,²³ bármi legyen is ez a tartományszéli elem, akkor fel kell vetni a

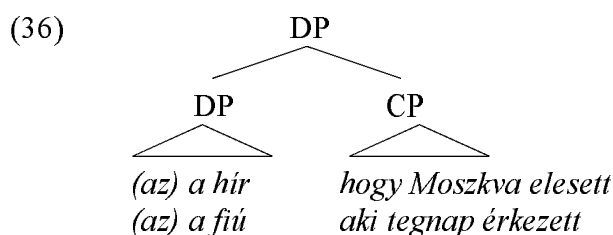
²²Emögött a probléma mögött az az általánosabb probléma húzódik meg, hogy az elliptikus részek visszakeresése (általában véve) hogyan kezelendő: a felszínen elliptikus, azaz kiejtetlen elemek a szintaxisban, vagy annak kiinduló szerkezetében/állapotában még teljesen jelen vannak, és csak a Fonológiai Formában (vagy esetleg a nyílt szintaxis valamely kései fázisában) tűnnek el ill. vesznek el hangalakjukat, vagy pedig az elliptikus kategóriák null-formában kerülnek be a szintaxisba, és csak a Logikai Forma szintjén fut le egy rekonstrukciós művelet, mely az értelmezés számára lexikailag kitölti az elliptikus részeket. Az előbbi felfogás az eliminativista (PF-törléses) elemzés (pl. Sag 1976, Lasnik 1994), az utóbbi pedig a rekonstrukcionista elemzés (pl. Fiengo & May 1994, Kitagawa 1991). A 2.2.2.-beli megoldás rekonstrukciós ellipszis-kezelést tételez fel, hiszen az NP-nek a nyílt szintaktikai derivációban null-alakúnak kell lennie. Az általános elméleti keretben (szétosztott morfológiában) azonban az ellipszis kezelése tipikusan eliminatív: az ellipszis nem más, mint az érintett elemek hangalakjának be nem illesztése (Bartos, megj.e.).

²³Persze nem ez az egyetlen lehetséges elképzelés: a frázisaffixáció úgy is tekinthető, hogy az affixum csak szintaktikailag kerül a tartomány szélére, morfológiailag azonban az adott frázis lexikai fején (főnévi szerkezet

kérdést: igaz-e, hogy a főnévi szerkezetnek (mint frázisaffixáció által érintett tartománynak) mindig a főnévi fej, azaz N a legutolsó, vagyis jobbszéli eleme. Az esetek döntő többségében ez láthatóan igaz: a minőség- és mennyiségjelzői módosítók, csakúgy mint a birtokosok és a névelők megelőzik az általuk módosított N fejet. Az esetleges kivételek a következők: *vonatkozó mellékmondat* (VMM): (35a); *hogykötőszós (argumentumszerű) mellékmondat* (HKM): (35b); *N utáni oblikvuszi esetű módosító*: (35c); *értelmező*: (35d).

- (35a) (az) a fiú, aki tegnap érkezett; minden olyan könyv, amelyet olvastál
 (35b) (az) a hír, hogy Moszkva elesett; Maci Laci javaslata, hogy induljunk el
 (35c) a vita Péterrel; bizalom Istenben; a könyv az asztalon
 (35d) Marci, a fiam; a sapka, az olcsóbbik

A VMM-okról és a HKM-okról Kenesei (1992) megmutatta, hogy ezek nem N testvérei a szerkezetben, hanem a főnévi szerkezetéi, azaz a teljes főnévi szerkezethez (DP-hez) vannak csatolva.²⁴

Ennek a szerkezetnek a szükségességét jól illusztrálja az a tény, hogy fókuszáláskor (kötelezően vagy preferáltan) hátra kell hagynunk a VMM-ot/HKM-ot, vagyis a 'D ... N' szekvenciának önálló konstituensnek kell lennie, mely fókusz pozícióba mozgatható:

- (37a) Csak [DP az a hír]_{fókusz} lepett meg, hogy Moszkva elesett.
 (37b)?*Csak [DP az a hír hogy Moszkva elesett]_{fókusz} lepett meg.
 (37c) Csak [DP azt a fiút]_{fókusz} keresem, aki tegnap érkezett.
 (37d) *Csak [DP azt a fiút aki tegnap érkezett]_{fókusz} keresem.

Ugyanilyen módon szét kell szakítani ezeket a szerkezeteket, ha birtokosként állnak egy főnévi szerkezetben:

esetén N-en) jelenik meg. Ha a 2.2.4. pontban következő eszmefuttatás tévesnek bizonyulna, akkor nyilvánvalóan ezt az utat kell járni a frázisszintű toldalékolás elemzésében.

²⁴É. Kiss (1998) ettől eltérő nézetet képviselve azt állítja, hogy a VMM-ok alacsonyabban is kapcsolódhatnak a szerkezetbe (NP-hez, NumP-hez csatolva) — de ilyenkor is valamely frázis szintjén csatoltak. Itt Kenesei (1992) érvelését tartva erősebbnek, É. Kissével szemben azt fogadjuk el. Az argumentumszerű HKM-ok tekintetében egyébként fordított a helyzet: itt Kenesei véli egyes esetekről, hogy nem DP-hez, hanem NP-hez vannak csatolva, míg É. Kiss rendel ezekhez homogén, DP-hez csatolt szerkezetet.

- (38a) [DP annak a hírnek] a cáfolata, [CP hogy Moszkva elesett]
 (38b)?*[DP annak a hírnek, hogy Moszkva elesett] a cáfolata
 (38c) [DP annak a fiúnak] az igazolványa, [CP aki tegnap érkezett]
 (38d)?*[DP annak a fiúnak, aki tegnap érkezett] az igazolványa

Még erősebb a kontraszt, ha nominatívuszi birtokosról van szó:²⁵

- (39a) [DP a hír] cáfolata, [CP hogy Moszkva elesett]
 (39b) *[DP a hír, hogy Moszkva elesett] cáfolata
 (39c) [DP a fiú] igazolványa, [CP aki tegnap érkezett]
 (39d) *[DP a fiú, aki tegnap érkezett] igazolványa

Úgy kell tehát e mondatértékű módosítókra tekintenünk, hogy azok nem szerves részei a főnévi csoportnak, hanem kívülről vannak hozzá (vagy éppenséggel az őt tartalmazó még nagyobb szerkezethez) csatolva. Ily módon a frázisszintű toldalékolás szempontjából sem számítanak a főnévi csoport részének, vagyis a főnévi csoport mint affixációs tartomány ilyenkor is az N-fejvel zárul.²⁶

²⁵A kontraszt itt vélhetően azért erősebb, mert itt a szétszakítás/extrapozíció nélkül sérülne az a megszorítás is, hogy a kapcsolat tekintetében függetlenül (pl. esetileg) jelöletlen módosító fejének (itt: N) szomszédosnak kell lennie a módosított tartománnyal (edge-alignment), vö.:

- (i) a [AdjP bigger e_x] dog [PP than me]_x
 egy nagyobb kutya mint én
 (ii) * a [AdjP bigger than me] dog
 (iii) a dog [AdjP bigger than me]

²⁶Külön kérdés, hogy miképpen érjük el, hogy a VMM/HKM extrapozíciója a frázisaffixáció eseteiben kötelezően végbemenjen. E tekintetben az érintett affixumok szerint más-más konkrét megoldás látszik megfelelőnek. A birtokjel esetén arra hivatkozhatunk, hogy a birtokost jelölő frázisbeli CP extrapozíciója (a teljes birtokos szerkezethez való csatolása) az affixációtól függetlenül is kötelező, l. (38, 39). A deriváció "időrendjébe" ez a mozzanat úgy illeszthető be legegyszerűbben, hogy a CP-t — mint adjunktumot, melyet szelekciós viszonyok nem érintenek — a vele asszociált DP-től külön generáljuk, éspedig csak akkor, amikor a szerkezetépítésben ahhoz a szinthez érünk, ahová a CP-t csatolni kell. Az esetragok esetén, melyek szintén frázisaffixumok (2.4.), feltehetjük, hogy az affixáció csak azután megy végbe, hogy a főnévi csoport KP, az esetprojekció specifikálójába emelkedik, és a felemelkedő kategória nem a teljes DP, hanem csak a CP nélküli része (az alsó DP-szegmens (36)-ban), vagyis csak ez kerül az affixációs pozícióba. Egy alternatív elképzelés lehet, hogy az esetjelölés elvileg mindkét DP-szegmenst érinti (pontosabban a teljes DP-ről "leszivárog" az alsó szegmensre is, vö. 2.4.4.), de a teljes DP jobb oldala egy mondat (CP), márpedig a mondatok maguk nem tűrik el az esetjelölést (vö. Kenesei 1992, és az Esetrezisztencia Elve (Case Resistance Principle): Stowell 1981), azaz nem is vehetik fel az esetragot, miáltal esetrag csak az alsó DP-szegmensben jelenik meg. A harmadik frázisaffixum, az *-ék* ügye (2.3.) eltér az előzőektől: ez a toldalék egyáltalán nem járulhat VMM-os/HKM-os főnévi szerkezetekhez:

- (i) * [a barátom e_x]-ék, [CP akivel osztálytársak voltunk]

Ha VMM járul egy *-ék* toldalékú kifejezéshez, akkor az az egész szerkezetet módosítja, azaz arra a többségre vonatkozik, amelyet az egész AddP jelöl:

- (ii) [AddP [AddP [DP a barátom] -ék] [CP akikkel osztálytársak voltunk]]

Itt tehát egyértelmű, hogy a VMM eleve csak AddP-hez lehet csatolva, vagyis az *-ék* affixációjakor még semmiképpen nincs is a szerkezetben. Megállapíthatjuk tehát, hogy a frázisaffixumok toldalékolódásakor a toldalékfelvevő tartomány mindig N-végű — kivéve persze, ha maga N is hiányzik/elliptikus: ilyenkor

- (40a) (Ez az igazolvány) [_{DP} a fiú]-é, [_{CP} aki tegnap érkezett]
 (40b) (Az általunk látottak hihetősége nagyobb, mint) [_{DP} a hír]-é, [_{CP} hogy Moszkva elesett]

A (35c)-ben mutatott posztnominális módosítók státusza nagyon hasonló a VMM-okéhoz ill. az argumentumszerű HKM-okéhoz: a szuperesszívuszi DP az *a könyv az asztalon* kifejezésben pl. tekinthető egy redukált VMM-nak — *a könyv, amely az asztalon van*:

- (41) [_{DP} [_{DP} a könyv] [_{CP} ~~amely~~ [_{KP} az asztalon] ~~van~~]]

Az argumentum-jellegű módosítók pedig, mint pl. *Istenben a bizalom Istenben* szerkezetben, a HKM-okra emlékeztetnek. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ezeknek a szerkezeteknek a fókuszálása sem szerencsés:

- (42a) ?*Nekem csak [a könyv az asztalon] kell.
 (42b) ??Engem [a bizalom Istenben] hatott meg.
 (42c) ?*Minket [a vita Péterrel] fárasztott el ennyire.

A testes (azaz nem-nominatívuszi) esetjelölés pedig teljesen elfogadhatatlanná teszi e szerkezeteket:

- (43a) *Nekem [a könyvből az asztalon]/[a könyv az asztalomból] kell készülnöm.
 (43b) *Nem [a bizalmat Istenben]/[a bizalom Istenbent] vesztettem el.
 (43c) *Mi [a vitától Péterrel]/[a vita Péterreltől] vagyunk ennyire fáradtak.

Arra kell tehát gondolnunk, hogy amikor az N-fejen jelenik meg a látszólag az egész szerkezetet érintő affixum, akkor a posztnominális módosító valójában az affixációt követően kerül a szerkezetbe, a teljes főnévi szerkezethez (vagy egy azt tartalmazó még nagyobb egységhez) csatolva, amint azt a posztnominális CP-k esetében is láttuk:

- (44a) ? Ki tépte ki a lapokat [_{DP} [_{DP} a könyvből] [az asztalon]]?
 (44b) Elveszítettem [_{DP} [_{DP} a bizalmat] [Istenben]] / [_{VP} [_{VP} V [_{DP} a bizalmat]] Istenben]
 (44c) Vége már a [_{DP} [_{DP} vitáknak] [Péterrel]]?

Végül a (35d)-ben illusztrált értelmezős szerkezetekről: ezek esetén a frázisszintű toldalékok mindkét tagon megjelennek, ami nyilván abból következik, hogy ezekben a struktúrákban a két elem szimmetrikusan helyezkedik el, más szóval a valamilyen értelemben vett mellérendeltségi viszony a teljes, toldalékolt alakok között áll fenn:

természetesen a tartomány utolsó kiejtett elemén (melléknév, mutatónévmás, stb.) jelenik meg a frázisszintű toldalék.

(45) Marcié, a fiamé; Marcival, a fiammal; ??Marciék, a fiamék

Ily módon tehát az értelmezős szerkezetek még látszólagosan sem ellenpéldák a frázisaffixáció tartományvégiségére, míg az egyéb látszólagosan problémás esetek magyarázata abban keresendő, hogy az N-fej után álló módosítók valójában nem részei a toldalékolás által érintett, “szűkebb” főnévi szerkezetnek, hanem ahhoz kívülről csatlakoznak.

2.2.4. A birtokjeles személyes névmások

Ki kell térnünk még a birtokjelet viselő személyes névmások ügyére:

(46)	EGYES SZÁMÚ BIRTOK		TÖBBES SZÁMÚ BIRTOK	
	<i>eny-é-m</i>	<i>mi-é-nk</i>	<i>eny-é-i-m/eny-é-m-ek</i>	<i>mi-e-i-nk</i>
	<i>ti-é-d</i>	<i>ti-é-tek</i>	<i>ti-e-i-d</i>	<i>ti-e-i-tek</i>
	<i>öv-é</i>	<i>öv-é-k</i>	<i>öv-é-i</i>	<i>öv-é-i-k</i>

E névmási alakok szerkezete nagymértékben áttetsző, ezért érdemes beilleszteni őket modellünkbe. Általános szerkezetük: *névmási birtokos* + birtokjel (+ többesjel) + személyrag. A 3. személyű alakokban a személyrag nem *-ja*, hanem zéró — ennek jelentősége abban áll, hogy megerősíti 2.1.-beli elemzésünket, miszerint a *-ja* elem a birtokos szerkezetek fején (pl. *kalap-ja*, *cipő-je*) nem személyrag, hanem birtokltságjel, vagyis itt éppen azért nem jelenhet meg (**övéje*, **övéjük*), mert a birtokltságjel helyét, a Poss-fejet a birtokjel (*-é*) tölti ki. A birtokost jelölő névmási tövek egyes szám 1. és 2. személybeli alakmódosulása (*én* → *eny-*, *te* → *ti-*) nem bír jelentőséggel, míg az E/3. tőalak (*öv-*) fonológiaiailag motivált alakváltozata a alapalaknak (*ö*). Ugyancsak lényegtelennek tűnik a birtokjel alakváltakozása (*-é* ~ *-e*).

Az alakok előállítása a szokásos lépésekben történik: a legmélyebben (vagyis derivációsan legelőször) megjelenő fej a Poss-t képviselő birtokjel, mely a Poss specifikálójában beillesztett névmási birtokosra toldalékolódik. Ezután, ha jelölve van a szerkezetben, a többesjel kerül az alakra, a rendes nem-névmási birtokosoknál már látott módon. A korábbiakhoz képest az eltérést az jelenti, hogy itt (ahogy névmási birtokos esetén mindig, vö. 2.1.3.) az Agr-fejben is áll egy affixum: a személyrag, mely szintén hordozó töre vár, amit az eddigre előállt [_{szó} névmás + Poss + Num] alakban talál meg, és a szokásos morfoszintaktikai egyesítéssel rá is tapad. Az egyetlen érdekes kérdés: mi a szerepe az egyeztetőelemnek, hiszen Poss-nak nincs NP-vonzata, vagyis nem szerepel birtok a szerkezetben. A birtokot voltaképp az anaforikus Poss-morféma képviseli (ill. esetleg a 2.2.2.-ben vázolt alternatív elemzés szerint egy strukturálatlan, szintaktikailag és hangalakilag egyaránt üres NP). Az egyeztetés tehát ezekben az alakokban — úgy tűnik — tisztán formai, nem tartalmi jelenség.

Nem hagyhatjuk továbbá megjegyzés nélkül a többes számú birtok esetén felmerülő két alakváltozat ügyét E/1.-ben: *enyéim* ~ *enyémek*. Az előbbi alak a szabályos, amennyiben az követi a többi szám/személybeli alak struktúráját, csakúgy mint a szokásos derivációt. Az utóbbi alak különlegessége, hogy a többességet nem belül, az egyeztetési tartomány alatt jeleníti meg, hanem azon kívül, ráadásul nem is a birtokos szerkezetekben szokásos *-i*, hanem a nem birtokos szerkezetekben található *-k* alakban. E két hangalak általában a {PL} morféma allomorfjainak tekinthető — a kettő közti választást a megelőző morféma kondicionálja: {POSS} után az */-i/* allomorf, egyébként pedig a */-k/* allomorf jelenik meg. Az *enyémek* alakban a többesjelet valóban nem {POSS} előzi meg, hanem egy személyrag, az allomorf-választási szabály tehát nem sérül. Az FPUHH és/vagy a Tükörelv azonban igen: a Num-fej lejjeb kell, hogy legyen a szintaktikai szerkezetben, ezért előbb kell, hogy rákerüljön a szóalakra, mint az Agr-affixum. Erről az alakról tehát, különösen mivel elszigetelt eset, azt kell mondanunk, hogy az *enyém* forma már lexikailag rögzült, nem elemzhető, és többesítése úgy működik, mint a nem birtokot jelölő N fejeké, azaz az *enyémek* alak a közönségesen többesített főnevekévé analóg (pl. *edények*). E felfogás mellett szól három tény. Egyrészt, hogy ez a jelenség éppen az E/1. alakot érinti, mely talán a leggyakrabban előforduló alak. Másrészt, hogy a két alakváltozat közül sok beszélő csak az egyiket fogadja el (tehát vagy lexikailag rögzülnek, vagy produktív mintát követőnek tartja az alakot), míg a mindkét alakot elfogadók jó része számára “munkamegosztás” van a két alak között. Az *enyémek* alak használatos a szokásos birtokanaforás jelentés kifejezésére, míg az *enyéim* alak jelentése: ‘az én hozzátartozóim, társaim’.

A harmadik tény, mely arra utal, hogy az *enyémek* alak az *enyém* alak áttetszőségének elvesztésével jöhetett létre: nyelvjárásilag megtalálhatók majdnem minden szám-személy kombinációhoz olyan alakváltozatok, ahol a szerkezeti átlátszatlanság már a birtokjelet is érinti, ezért azt megismétlik az alakon. Belső, “ki nem látszó” előfordulása némely esetben hangalakilag is eltorzult (*-e* vagy *-i*), míg másodikként, kívül hozzátett előfordulása szabályos alakú:

(47) % <i>enyimé</i>	<i>mienké</i>	<i>*enyémé</i>	<i>*mienké</i>
<i>tiedé</i>	<i>tieteké</i>	<i>*tiédé</i>	<i>?tiéteké</i>
(övé)	<i>övéké</i>	—	—

Összefoglalva ennek az alrésznek a lényegét: az *-é* birtokjel nem más, mint a Poss kategória egyik reprezentánsa, melynek jellegzetessége, hogy hiányzik (vagy teljesen üres) az NP komplementuma, és anaforikus jellegű, azaz egy másik birtokos szerkezet fejére utal vissza.

Morfológiailag frázisszintű toldalék, azaz egy teljes szintagma (a birtokost kifejező főnévi csoport) veszi fel, és e szintagma jobbszéli fej-elemén jelenik meg.

2.3. Többsítés az *-ék* toldalékkal

2.3.1. Az *-ék* mint inflexiós affixum²⁷

A fentiekben a főnévi szerkezetek számjelölésének két esetével találkoztunk: az egyszerű főnévi szerkezetekben a Num-fejet kitöltő {PL} morféma alá a *-k* toldalékalakot illesztjük, míg a birtokos szerkezetben ugyanezen morféma megvalósulása az *-i* alak. Létezik azonban egy harmadik módja a többesség jelölésének, mely sok tekintetben eltér az előző kettőtől: a *familiáris többesjelölő -ék*. E toldalék besorolása hosszú ideje vitatott. Hagyományosan képzőnek tekintették, nem utolsósorban a korlátozott használhatósága okán, mivel csak személyt jelölő főnevekhez ill. főnévi szerkezetekhez járulhat (sőt azokhoz is csak további feltételek mellett). Ugyanakkor azonban számos tekintetben az inflexiós toldalékokkal mutat rokon viselkedést. Például köznévi típusú N kategóriájú elemekhez (még ha személyt jelölnek is) nem toldalékolhatjuk új szó létrehozásához — márpedig ez lenne képző voltának egyértelmű bizonyítéka:

(48) * fiúk/baráték/úrék/íróék

Ezek ebben a formában, a szavak szintjén, nem elfogadható lexémák, szemben pl. az alábbi, vitathatatlanul képzett szavakkal:

(49) fiús, barátság, úri, írói

Az *-ék* eme furcsasága azzal magyarázható legegyszerűbben, hogy *frázisszintű* toldalék, azaz nem szavakhoz, hanem frázisokhoz járul. Ez azonban tipikusan nem derivációs, hanem inflexiós tulajdonság. Ha a szóképzés egészében a lexikonban történik, a szónál nagyobb szintaktikai struktúrák pedig a lexikonon kívül, a szintaxisban keletkeznek, akkor nem is lehetséges frázisokhoz derivációs affixumot illeszteni. Márpedig az alábbi példákban az *-ék* frázisokhoz járul:

- (50a) a nagyobbik fiamék = [DP a nagyobbik fiam]ék ‘a nagyobbik fiam és társa(i)’
 (50b) a tekintetes úrék = [DP a tekintetes úr]ék ‘a tekintetes úr és társa(i)’

²⁷Ez az alrész számottevő mértékben M. Korchmáros (1995)-ön alapul.

Vegyük észre továbbá, hogy az *-ék* az esetleges többesjelen és birtokos személyragon kívülre kerül, ami megintcsak szokatlan lenne egy képző esetében, viszont teljesen természetes (sőt csak így lehetséges) egy frázisszintű affixum esetében:

(51) barát-a-i-m-*ék*, szüle-i-d-*ék*

Harmadik érvünk az *-ék* inflexiók volta mellett, hogy személynevekhez is illeszthető (éspedig anélkül, hogy a tulajdonnevet köznevesítené) — ez megintcsak váratlan lenne képző esetében, viszont természetes, ha inflexió:

(52) Péter-*ék*, Orbán Viktor-*ék*

Jelentését, funkcióját tekintve az *-ék* párhuzamos az egyszerű többesjellel — közöttük a különbséget a többesítés típusában találhatjuk meg. Míg a többesjel (*-k*) multiplikatívan (többszörözően) többesít, azaz '*x-ek*' = '*x*₁ és *x*₂ és ... és *x*_n', addig a familiáris többesjel (*-ék*) additívan (hozzáadóan): '*x-ék*' = '*x* és társai', '*x* és még más(ok)'.
(53a) *fiú-k* = '*fiú*₁ és *fiú*₂ és ... és *fiú*_n' (* '*fiú* és társa(i)')
(53b) Péter-*ék* = '*Péter* és társa(i)' (* '*Péter*₁ és *Péter*₂ ...')

E tekintetben az *-ék*-kel való többesítés olyan mint az *én* többesítése a *mi* alakkal: '*én* és társa(i)m', szemben a multiplikatív természetű többesjelet áttetszően tartalmazó *ők* alakkal, mely valóban lehet '*ő+ő+ ... +ő*'.

Létezik az *-ék* többesjelenek olyan használata is, ahol nem referenciális elemhez járul, azaz ilyenkor úgy is elemezhető, hogy nem frázis-, hanem szószintű toldalék:

(54a) Majd *katonáéknál* megtanulod, mi a fegyelem!

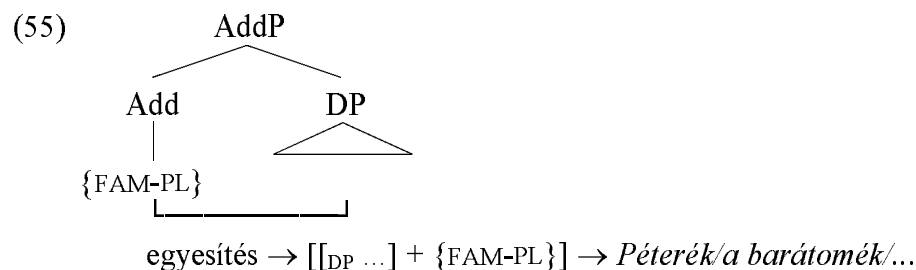
(54b) Nocsak, *diákéknál* ez így szokás?

Mivel azonban ezek az esetek is kezelhetők a frázisaffixumos elemzéssel is (t.i. ilyenkor referencialitást jelölő projekciók nélküli, csak tulajdonságot jelölő "csupasz" NP-hez járul), nincs értelme két külön, eltérő besorolású *-ék* toldalékot felvennünk, márpedig a frázsihoz járuló típus felvétele a helyes elemzéshez elkerülhetetlen.

2.3.2. Az *-ék* morfoszintaktikai státusza

Lássuk ezek után, hová is csatlakozik a familiáris többesjel ({FAM-PL}) a szintaktikai struktúrában. Mivel azt találtuk, hogy legtermészetesebben birtokos szerkezetekhez, valamint tulajdonnevekhez járul, legalább Agr_{NP} ill. DP az a projekció, mely a toldalékolás alapjául

szolgál. (Mint arról majd a 4.2.3.2. alrészben szólunk részletesen, az Agr_NP fölé mindig épül DP-burok.) Jelentését tekintve is a referenciálisan kiteljesedett, határozott főnévi csoportot, a DP-t módosítja, ezen végzi el az additív többesítés műveletét. Feltehetjük tehát, hogy egy additív többességi kategória (Add) megtestesítője az *-ék*, melynek komplementuma a DP:

A {FAM-PL}, frázisszintű toldalék lévén, frázisszintű egyesülés útján kap hordozótövet. Mivel ez a toldalék is szuffixum, így természetesen az őt felvevő DP jobb szélére fog tapadni, ott pedig az N-fej mint jobbszéli elem veszi őt fel, mégpedig a {POSS}, {PL} és egyeztetőmorfémákon kívülre, hiszen azok már előbb, a DP létrejöttét megelőzően az N-fejre tapadtak. Az (54)-beli példákban sincs ez másképpen, csak ott a legnagyobb főnévi kiterjesztett projekció (Grimshaw 1991), mely Add komplementumaként szolgál, kivételesen csupán egy NP lesz.

A familiáris többesjellel kapcsolatban azonban magyarázatra szorul még, hogy miért nem fér össze DP réteggel nem fedett NumP-kkel és nem-birtokosszerkezetes többes számú DP-kkel:

(56a) *egy/öt/minden fiúk/orvosék

(56b) *a fiúkék/orvosokék

(56c) a fiúk/orvosék

Kézenfekvő magyarázat kínálkozna abban az esetben, ha ezt az additív többesjelölőt az egyszerű (multiplikatív) többesjelölő *-k*-val egyazon pozícióban tételeznénk fel. Ekkor egyszerűen arról lenne szó, hogy bármely adott esetben vagy az egyik, vagy a másik jelenhet meg ugyabban a szerkezeti pozícióban, vagy egyikük sem, amikor számnévi módosító jelenik meg, mely az egyszerű többesjellel amúgy is kizáró viszonyban áll. Vagyis vagy *fiúk*, vagy *fiúkék*, vagy *x fiú* alakot kaphatnánk (ahol *x* egy számneves kifejezés), attól függően, hogy a többesség kifejezésének melyik útját választjuk.

Csak hogy ez az elemzés legalább annyi új problémát vet fel, mint amennyit megold. Egyfelől elmossa a különbséget a frázisaffixum (*-ék*) és a szószintű affixum (*-k*) között. Másfelől, ezzel összefüggésben, nem világos, hol lenne a többesjelölők közös szerkezeti pozíciója. Ha az Agr_NP alatti NumP-ben, akkor az *-ék* frázisaffixum-jellege nem tartható: abból a pozícióból morfoszintaktikailag a főnévi fej (N) fogja felvenni, ami nem korrelál azzal a

fentebb látott általánosítással, hogy ez a toldalék referenciális, azaz DP projekciós szintű elemekhez járul. Ha a NumP-t az Agr_NP-n és DP-n kívülre helyezzük, akkor viszont az egyszerű többesjel (-*k*) és a birtoktöbbesítő jel (-*i*) egységét, allomorfikus viszonyát veszítjük el, hiszen az utóbbi feltétlenül egy Agr_NP alatti pozícióhoz kötődik, amint azt a toldalékok sorában elfoglalt helye is mutatja. Emellett az -*i* többesjel nincs is kizáró viszonyban a familiáris többesjellel: *a szüleimék*. Ráadásul a számnévi módosítókat is Agr_NP-nél lejjebb kell beilleszteni a szerkezetbe, hiszen ezek meg szórendileg az Agr_NP specifikálóban levő alanyesetű birtokos, és a főnévi fejet és melléknévi módosítóit tartalmazó NP között helyezkednek el. Vagyis ha a -*k* többesjelet DP-n kívül generáljuk, akkor a számnévi módosítókkal való kiegészítő megoszlásának szerkezeti magyarázata is elvész. Végül, de nem utolsósorban: a -*k* többesjel szemantikailag is a DP tartományon belülre tartozik:

(57) Maci Lacit megverték *a csendőrök*.

(57)-ben az '*a csendőrök*' kompozíciója nem '[NumP [DP *a csendőr*]-ök]', hanem '[DP *a* [NumP *csendőrök*]]', hiszen nincs szükségszerűen szó ebben a mondatban arról, hogy a Maci Lacit megverő csendőröket egyenként tudjuk referenciálisan azonosítani (azaz nem feltétlenül tudjuk, hogy Maci Lacit X.Y. csendőr és N.N. csendőr verte meg) — a határozott referenciát jelölő '*a*' névelő csak a többesszámú '*csendőrök*' alakot teszi határozottá, kb. '*a csendőrség*' (mint intézmény ill. annak képviselői) jelentésben. A többesjel tehát szűkebb egységet alkot a főnévi fejjel, mint a névelő, ami azt jelenti, hogy szerkezetileg lejjebb kell lennie annál.

Az -*ék* és az egyszerű többesjelölő (valamint a számnévi módosítók) kizáró viszonyát tehát más módon kell levezetni. Sőt azt is érdemes figyelembe venni, hogy egy strukturálisan még kevésbé érthető kizáró tényező is felmerül: az -*ék* nem állhat együtt többes számú birtokost tartalmazó kifejezéssel sem, noha a familiáris többesjel semmilyen szerkezeti viszonyban nem áll ezzel a birtokossal:

(58) barátoméék vs. *barátunkék; szüleidéék vs. *szüleitekék; stb.

Itt az egyetlen kiugró különbség a linearizált morfológiai szerkezeten a (valamiféle) többességet jelölő birtokos egyeztető toldalékok és az -*ék* egymás mellé kerülése, ami — ha valóban ez okozza az összeférhetetlenséget — erősen felszíni jelenség, különösen annak fényében, hogy a birtokos személyrag nem is inherens jelölő, hanem egyeztető elem.

Úgy tűnik, hogy az -*ék* többesjel használhatóságát két, egymástól független megszorítással kell korlátoznunk. Egyfelől, a szintaxis szintjén, egy szemantikai vonatkozású

megkötést kell betartania: csak határozott referenciájú főnévi szerkezethez járulhat, vagyis szintaktikailag csak DP kategóriájú főnévi csoporttal egyesíthető. Ezt az *-ék* szótári tételében jelzett szelekciós megkötésként kell kódolni: a {FAM-PL} morféma csak DP-t fogad el vonzatóul. (A nominatívuszos birtokost tartalmazó birtokos szerkezet mindig DP kategóriájú, vö. 4.2.3.2. résszel.) Másfelől a morfológiában is él egy (meglehetősen furcsa) megkötés: a linearizált morfológiai szerkezetben a {FAM-PL}, illetve megvalósítója, az *-ék* hangalaki elem közvetlenül nem követhet olyan morfémát, mely bármiféle értelemben vett, /k/ hangalakkal reprezentált [+TÖBBES] jegyet tartalmaz (legyen az maga a főnévi csoportra vonatkozó többesjel, vagy egy egyeztető toldalék aljegye). Ez utóbbi megkötésnek hangalakra is kell hivatkoznia, hiszen az /i/ hangalakkal jelölt birtoktöbbsítés nem gátolja az *-ék* megjelenését:

(59) Lajos szüleiek

Ezzel a birtokos szerkezetek és a birtokviszony nélküli főnévi szerkezetek belső viszonyainak morfológiai aspektusairól kielégítően számot adtunk. A következő alrészben a főnévi szerkezetek külső relációinak morfológiáját elemezzük.

2.4. Az esetragok

A főnévi szerkezetek esetét toldalékok jelölik, ezek két kivétellel (akkuzatívusz: *-t*, szuperesszívusz: *-On*) morfofonológiailag analitikus toldalékok (Rebrus, megj.e.), azaz kevésbé szervesen kötődnek az őket hordozó tőhöz. Szintaktikailag az esetragok frázisszintű affixumok: nem valamely fej (pl. N vagy D), hanem a főnévi szerkezet egésze kapja őket, hiszen esetre nem lexikai elemeknek, szavaknak van szükségük, hanem olyan típusú entitásoknak, melyek a tematikus szerepeket is kapják, vagyis teljes frázisoknak, és pedig tipikusan főnévi központú frázisoknak (Chomsky 1981, 1986). A szintaxismodellbeli *Esetfeltétel*²⁸ ugyanis ezektől követeli meg, hogy formális, absztrakt esettel rendelkezzenek, a morfológiai esetek pedig általában az absztrakt szintaktikai esetek felszíni reprezentánsai. Az absztrakt esetek két típusa (strukturális és inherens) e tekintetben, vagyis morfológiai reprezentáltságában a magyarban nem különbözik, bár a két legtipikusabb strukturális eset, a nominatívusz és az akkuzatívusz morfológiaileg is sajátos tulajdonságokkal rendelkezik: az előbbi hangalakilag jelöletlen, az utóbbit pedig szintetikus toldalék jeleníti meg. A harmadik potenciálisan strukturális eset (a datívusz) azonban morfológiaileg az inherens esetek reprezentánsaihoz hasonlít.

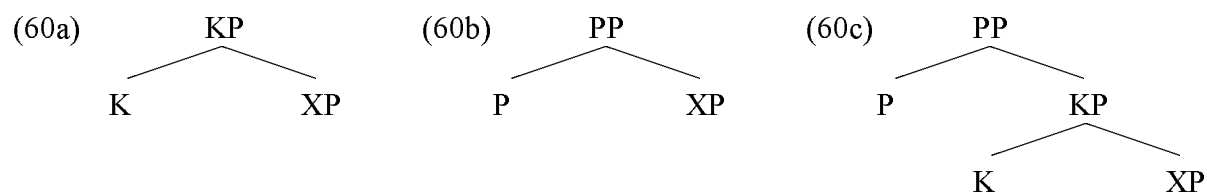
²⁸Vagy *Esetszűrő*, mely kiszűri (azaz agrammatikusnak nyilvánítja) az Eset nélküli főnévi csoportokat (Chomsky 1981)

2.4.1. Az esetragok mint szintaktikai fejek

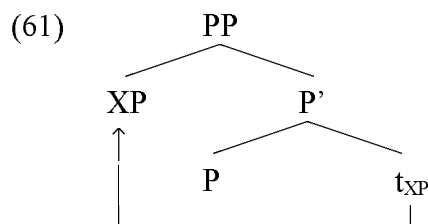
Az esetragokat szintaktikailag gyakran jegyekként kezelik, melyek kapcsolatot létesítenek esetadó és esetfelvevő között (Anderson 1992, a magyarra konkrétan: Payne & Chisarik 1998), mivel azonban a mi modellünkben minden inflexió affixumot szintaktikai fejnek tekintünk, itt is ezzel a megoldással fogunk élni: feltételezünk egy esetragot reprezentáló fejet (jele: K), és az ő projekcióját (KP) a főnévi szerkezet legkülső burkaként (Bittner & Hale 1996). Azért lesz ez a projekció a legkülső, mert szintaktikailag ez ágyazza be a főnévi szerkezetet a mondatstruktúrába (ezért a mondatba be nem ágyazott főnévi szerkezetek, pl. az ún. vokatívuszi formák nem is rendelkeznek ezzel a héjjal), vagyis a tiszta főnévi szerkezet ezen át csatlakozik a mondat szerkezeti pozíciókhoz, hiszen az eset általában az argumentumok és régenseik közti viszonyok, valamint a grammatikai relációk (alany, tárgy) jelzője. Ráadásul az is világos, hogy a főnévi szerkezetek többi projekciójával szemben ennek nincs internális, a szerkezet belsejéhez kötődő szerepe, vagyis nem várjuk, hogy beljebb kerüljön azon projekciónál, melyek belsőleges funkcióval is rendelkeznek. A szóalakok, melyekben az esetragok a legkülső, alakzáró morfémák, ugyancsak azt sugallják, hogy a K-projekció a legkülső — így felel meg legjobban a Tükörelvnek is.

Az esetragok önálló kategóriakénti ábrázolása egyébként modellünk igényeitől függetlenül is előnyös és indokolt, amennyiben párhuzamba állítja az esetragokat az esetszerű névutókkal (pl. *mögött, alá, miatt*) (Kenesei 1992, Payne & Chisarik 1998), mivel az utóbbiakat is önálló kategóriaként (posztpozíció, P) szokás felvenni a mondattanban, és K-hoz hasonlóan P is teljes főnévi szerkezeteket vesz argumentumául. Léteznek továbbá esetjelölt főnévi szerkezetekkel álló névutók is (pl. *át, szemben, kivéve*); ezeket is egyszerűbbé válik így beilleszteni a rendszerbe: ezek olyan P-k, melyek KP kategóriájú vonzattal állnak, és — régensek és vonzatok között megszokott módon — megválasztást gyakorolnak K kitöltőjére. Például [_P *át*] olyan KP-t választ, ahol K = {SZUPERESSZÍVUSZ}; [_P *kivéve*] olyat, ahol K = {AKKUZATÍVUSZ}, stb.

Az alábbi ábrák az esetragos szerkezetet (60a), valamint a kétféle névutós szerkezetet (60b, c) mutatják be (XP az adott főnévi szerkezet a maximális kiejesztése — DP, AddP, NumP, stb.):

Mivel a névutók az argumentumukként szolgáló főnévi szerkezet után állnak, az argumentumuknak fel kell emelkednie P specifikálójába:

Az esetragos szerkezetekben nincs feltétlenül szükség hasonló szintaktikai lépésre — K morfoszintaktikai egyesítéssel a testvércsomópontjaként álló főnévi szerkezetre toldalékolódik²⁹, és (szuffixum lévén) annak jobbszélén, pontosabban a jobbszéli szóalakon, a főnévi morfématómbön jelenik meg, annak is legkülső elemeként, hiszen mire K-t a főnévi szerkezetbe beillesztjük, az utóbbinak teljes belső szerkezete, és azzal párhuzamosan teljes morfológiai struktúrája is megépült.

2.4.2. A problémás esetek: nominatívusz és akkuzatívusz

Az első probléma, ami felmerül: a morfológiailag jelöletlen nominatívusz esetén is van-e K a szerkezetben, vagy pedig a nominatívuszi főnévi szerkezetek nem KP-k? Ha ilyenkor is van K, akkor annak kitöltője egy zéró morféma, vagyis egy olyan morféma, melynek sosincs hangalaki megjelenése. Ha nincs KP, akkor viszont hogyan különbözik a “csupasz” (egyáltalán nem mondatbaágyazott) főnévi csoportoktól, és miért, milyen feltételek mellett lehet a nominatívuszi főnévi szerkezeteket a mondat szerkezetbe helyezni? Mivel modellünkben eddig semmilyen megszorítást nem tettünk, amely kizárná zéró morfémák alkalmazását, az előbbi változat az egyszerűbb. Mivel azonban a nominatívuszi főnévi csoportok előfordulása korlátozott, szintaktikai pozícióját tekintve jól behatárolható (csak időjeles tagmondat alanya, birtokos szerkezet belső birtokosa, vagy névutó bővítménye lehet — technikailag kifejezve: csak [+finit] T, illetve ilyet domináló Agr_S specifikálójában, Agr_N specifikálójában, vagy P testvéreként állhat), ezért az utóbbi megoldás sem vezet bonyodalmakhoz. Amennyiben a névutók szóban forgó osztálya és az esetragok párhuzamban állnak, akkor az iménti harmadik megjelenési környezet esete ki is esik. Köztes megoldásként pedig úgy is elképzelhetjük, hogy nominatívusz esetén is van K és KP, csak e K-fej üres, és a szóban forgó szintaktikai pozíciók különleges tulajdonsága abban áll, hogy engedélyezik e pozíció üresen maradását (Bittner & Hale 1996,

²⁹De ld. a 6. és 26. lábj.-eket, a morfoszintaktikai egyesítés és a frázisaffixáció esetleges különválasztásáról.

Neeleman & Weerman 1997). Egy ilyen megoldás előnye pl. hogy a névutók egységesen viselkednek tekintetben, hogy vonzatuk kategóriája mindig KP. A két utóbbi elemzés szerint nominatívuszi eset valójában nincs is: amit ezzel a hagyományos, leíró jellegű címkével illetünk, az az eset hiánya egy főnévi szerkezeten.

A következő lehetséges probléma az akkuzatívuszt érinti, hiszen ennek is vannak hangalakilag — választhatóan — jelöletlen előfordulásai:

(62a) barátom(at), macskád(at), fiunk(at), kocsitok(at)

(62b) engem(et), téged(et)

(62a)-ban a többes számú esetekben a beszélők egy része már kevésbé tartja elfogadhatónak a tárgyrag elhagyását. A lényeg mindenesetre az, hogy E/1. és E/2. birtokos személyrag (azaz Agr_N) után mindig, valamint T/1. és T/2. birtokos személyrag után nem névmási alakokban, az akkuzatívusz megjelenhet zéró alakban, és ez az alak szabad váltakozásban áll a mindenhol megjelenni képes /-t/ alakkal³⁰. Ezek a tények talán összefüggésbe hozhatók azzal, hogy az 1. és 2. személyű tárgyak sajátos, nem-tárgyi (alanyi?) viselkedést mutatnak az ige tárgyi egyeztetése szempontjából is (ld. a 4.3.3. részt), de ennek részletes elemzése már nem a morfológia, hanem a szintaxis tárgykörébe tartozik, ezért itt nem foglalkozunk vele — a morfológia szempontjából az imént megadott általánosítás kielégítően kezeli e problémát.

2.4.3. Az esetragok és a névutók

Mint már utaltunk rá, funkcionálisan az esetragok és a nem esetjelölt (ill. nominatívuszi) főnévi szerkezetet vonzó, nem-birtokosszerkezetes névutók igen hasonlóak. A főnévi szerkezet ugyanolyan viszonyítását végzik el más mondatbeli elemekhez (predikátumokhoz) képest. A helyviszonyokat kifejező morfémák között egyaránt találunk esetragokat és névutókat, és nem is egyszerű feladat meghatározni, miért fejezi ki az egyik helyviszonyt rag, míg a másikat önálló szó (pl. *széken, házban*, de *szék alatt, ház mögött*). Láttuk azt is, hogy hasonló szintaktikai konfigurációban generáljuk az esetragot (K) és a névutót (P), és csak morfoszintaktikai viselkedésük tér el, ami viszont nyilvánvalóan eltérő morfológiai státuszukból (toldalék vs. szó) ered. Van azonban a morfoszintaktikai különbségüknek egy olyan vetülete, mely feltétlenül magyarázatra szorul, nevezetesen, hogy azon mellérendelő szerkezetekben, ahol a K ill. P

³⁰ Az 1. és 2. személyű tárgyesetű személyes névmásokban ((62b)) is formailag birtokosi egyeztetőtoldalék előzi meg a tárgyragot (*engemet, tégedet, minket, titeket*), ld. 2.5.3.

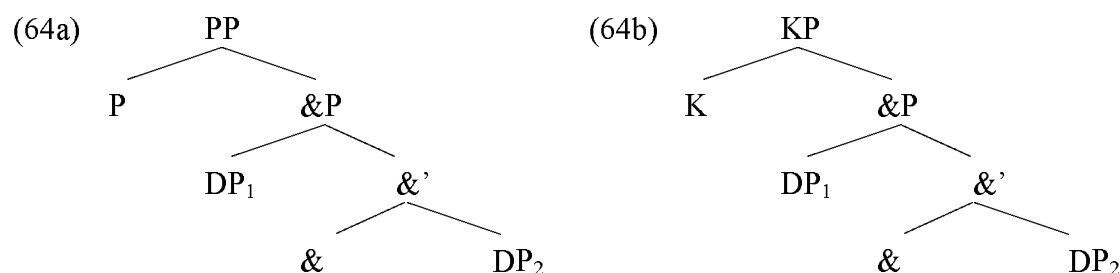
vonzataként szereplő főnévi csoportokat koordináljuk, a névutót elég egyszer kitenni, míg az esetragnak minden tagon meg kell jelennie:

(63a) a ház (felett) és a kert felett

(63b) *a ház- és a kertben

(63c) a házban és a kertben

Mivel az esetrag frázisokhoz járuló affixum, elvileg elég lenne egyszer, a teljes mellérendelő szerkezet végén kitenni, akárcsak a névutót. Pusztán K és P morfoszintaktikai státuszának különbségéből nem következik az (63)-ban látott eltérő viselkedés. A mellérendelő szerkezeteknek tulajdonítható reprezentációk P és K esetében hasonlóak (a mellérendelő szerkezetet úgy tekintjük, mint egy koordináló elem — jele: & — X'-jellegű projekcióját, melyben a második tag ennek az "&" fejnek a komplementuma, az első tag pedig a specifikálója, ld. Kayne 1994):

A különbség, mint fentebb láttuk, csak annyi, hogy P a specifikálójába emeli &P-t, K pedig morfoszintaktikailag tapadhat &P jobbszélére. Ez azonban (a helyes (63a) mellett) a helytelen (63b)-t is előállítja. Azok az esetek, ahol a mellérendelés minden tagján megjelenik a névutó ill. esetrag, nyilvánvalóan úgy állnak elő, hogy nem a “csupasz” főnévi csoportokat, hanem a PP-ket ill. KP-ket koordináljuk, vagyis ezek nem problematikusak.

A problémára megoldást kínál, ha feltesszük: P és K szigorúan csak főnévi projekciót fogad el komplementumként, &P-t nem. Ezáltal a (64)-ben látható konfigurációk nem állhatnak elő, és a (64)-beli példák mögött mindig PP-k ill. KP-k koordinációja húzódik meg. A névutó azonban önálló szó, ezért a szerkezeti párhuzam és az azonosság (mint visszakereshetőségi kritériumok, ld. a 2.2.2 alatti (31)) alapján két előfordulása közül az egyik (az első) elliptikusan elhagyható (Kenesei 1992:583):

(65) [PP a ház ~~felett~~] és [PP a kert felett]

Az esetrag azonban nem önálló szó, ezért külön, az őt hordozó tő nélkül nem hagyható el — ez a szószintű elemek integritásának (megbonthatatlanságának) következménye (Bartos, megj.a.):

(66) * [_{KP} a házban] és [_{KP} a kertben]

A tövel együtt pedig természetesen azért nem hagyható el, mert a *tő* nem elégíti ki a visszakereshetőségi feltételt. Ezért az egész szóalaknak meg kell jelennie.

Ez a fajta ellipszis, mely kizárólag szerkezeti párhuzamosságon és hangalaki azonosságon alapul, és csak a fonológia szintjén jelent elhagyást (vagyis minden más reprezentációs szinten jelen van ez a csupán hangalakot nem öltő forma), csak előreutaló módon fordul elő, visszautalólag sosem. Ezért nincs (67):

(67) * a ház felett és a kert felett

A visszautaló ellipszis, mely “mélyebb” szerkezeti hiányt jelent (Wilder 1997), a fentiekén túlmenő, ill. azoktól eltérő feltételek között mehet csak végbe; ilyen feltétel pl. hogy névutó visszautaló ellipszise nem hagyhat nominatívuszi főnévi bővítményt vissza (mint (67)-ben), de más esetűt igen:

(68a) ? [_{KP} A városon] *át* nem visz oda út, de [_{KP} az erdőn] *át* igen.

(68b) % [_{KP} Az én kocsimnak] nem bújt *mögé* senki, csak [_{KP} Maci Laciénak] *mögé*.

Vannak természetesen olyan esetek — de csak a névutók körében, az esetrágokéban nem —, ahol P vonzata valóban &P, éspedig csak &P lehet, egyedi főnévi csoport nem: ezek a (legalább) két elem közti viszonyt kifejező névutók (pl. *között*):

(69a) [_{&P} Géza és Piroska] között

(69b) * [_{PP} Géza között] és [_{PP} Piroska között]

(69c) [_{PP} köztem] és [_{PP} közted]

(69d) [_{PP} Péter között] és [_{PP} én-köztem] (* [_{&P} Péter és én] között/köztem)

Itt világosan nem PP-k mellérendeléséről van szó, hanem DP-kéről, egyetlen P alatt, de ennek az az egyértelmű jeletéstani háttere, hogy az ilyen névutók eleve nem egyetlen entitáson való műveletet jelölnek, hanem többön valót, azokat hozva összefüggésbe. A főnévi szerkezeteket koordináló &P pedig kielégíti azt az igényt, hogy egynél több szereplővel lássa el a névutót.

Névmási vonzatok esetén azonban még ilyenkor is PP-k koordinációját találjuk, az alakok egyeztetés miatti összevonhatatlansága okán: (69c,d).

2.4.4. Mutatónévmási szerkezetek és esetjelölés

E rész utolsó alrészében a magyar nyelv egy érdekes, és mindmáig kielégítő magyarázat nélkül álló jelenségével foglalkozunk. Ennek lényege, hogy a mutatónévmással módosított főnévi

szerkezetekben a mutatónévmás ugyanazt az esetjelölést (esetragot vagy névutót) viseli, mint a szerkezet egésze:

(70a) ezzel a három emberrel

(70b) amögé az épület mögé

Ezekhez hasonló módon az *-é* birtokjelet és a *-k* többesjelet is felveszi a mutatónévmási módosító, az esetleges esetjelölővel együtt:

(71a) azé a barátomé

(71b) ezek(et) a hajók(at)

A többi főnévi toldalék felvételében azonban ez a módosító nem osztozik:

(72a) *eze(i) a játéka(i) (vö. e(zen) játéka(i), ezek a játékai)

(72b) *azunk a társunk (vö. az a társunk)

(72c) *ezék a lányoméék (vö. e lányoméék, ennél a lányomééknél)

(72d) *azéi a barátoméi (vö. ?ezé a barátoméi)

É. Kiss (1998a:81sk) szerint a mutatónévmással módosított szerkezetek appozitív (értelmezői) szerkezetek, azaz (73a) és (b) állnak párhuzamban:

(73a) ezzel(,) a barátommal

(73b) Lajossal, a barátommal

E feltevessel azonban (azon túlmenően, hogy a mutatónévmási szerkezet a tényleges appozíciótól prozódiailag teljesen eltér, hiszen a két egymás mellé rendelt tag között lehetséges szünetet tartani, míg a mutatónévmás után nem) számos probléma merül fel. Teljesen magyaráz(hat)atlanul hagyja pl. a fenti (71a) – (72d) kontrasztot, de a (72)-beli alakok mindegyikének elfogadhatatlanságát csak azzal a kiegészítő feltevessel lehet ebbe az elemzésbe illeszteni, hogy a mutatónévmás érintett alakja nem állítható elő (ld. alább). Ugyancsak gond az appozíciós elemzésben az *ennél a lányomééknél* forma ((72c)), mert a főnévi szerkezet additív többesjelet hordoz, azaz többesszámú, míg a mutatónévmás csak egyes számban állhat előtte (**ezeknél a lányomééknél*), Végül: azt sem magyarázza meg, miért lehetetlen mellérendeléssel többesíteni akár a névmást, akár az “értelmezői” főnévi csoportot, a másik elem morfológiai többesítése mellett, hiszen valódi appozíció esetében ennek nincs akadálya (Payne & Chisarik 1998):

(74a) * [_{&P} ez és az] a házak vö. [_{&P} ez és az], (vagyis) a házak

(74b) *azok [_{&P} a ház és a kert] vö. azok, (vagyis) [_{&P} a ház és a kert]

A főnévi toldalékrendszer vizsgálatakor láttuk, hogy a toldalékok szintaktikailag két csoportot alkotnak: a szószintű és a frázisszintű affixumokét. Az előbbieket a (főnévi) fej veszi fel, az utóbbiakat pedig egy teljes frázis. A mutatónévmási módosító által is felvett toldalékok közül egyedül a többesjel tartozik az előbbi típusba. Ez az affixum a főnévi szerkezet egy inherens, belső tulajdonságát jeleníti meg, szemben az esetragokkal, esetszerű névutókkal, valamint a birtokjellel. (Ez utóbbi persze abban a főnévi csoportban, melynek Poss-projekciójában fejként áll, belső elem, de abban, amelyiken megjelenik, azaz a birtokos kifejezésben külsőleges, lényegében az esetjelölőkhöz hasonlítható funkciót tölt be.) A többesjelre tehát semmiképpen sem tekinthetünk úgy, mint egy, a teljes főnévi szerkezet által kívülről kapott tulajdonság megjelenítőjére, amely valamilyen mechanizmussal nemcsak a frázis jobbszéli elemén tűnik fel, hanem a mutatónévmáson is (*contra* Payne & Chisarik 1998). Ehelyett az a feltevés látszik helytállóbbnak, hogy többesjelölés tekintetében *egyezés* áll fenn a mutatónévmás és a főnévi fej között.³¹

A mutatónévmások belső szerkezetüket tekintve a 3. személyű személyes névmásokhoz hasonlítanak (ld. 2.5.3.): maga az *ez*, *az* alak kategóriálisan D^0 , mely egy DP-t projektál, az esetleges többesjel pedig a D^0 komplementumaként álló NumP feje:

(75) [DP [D *ez/az*] [NumP [Num *-k*]]]

Ez a mutatónévmási DP pedig az általa módosított főnévi szerkezet DP-jének specifikálóját foglalja el.³²

³¹ Ennek az egyeztetésnek egy lehetséges technikai megvalósítása a *jegyfelszivárgás*: miután a [+pl] jegy Num alatt bekerül a szerkezetbe, felfelé terjed a főnévi szerkezeten (mint NP kitejesztett projekcióján) belül, és minden olyan kategóriára rámásolódik, amely (a) képes többességet megjeleníteni, és (b) nem rendelkezik saját, inherens számjelöléssel. (a) miatt csak főnévi típusú projekciókat érint a jegyterjedés, (b) miatt ezek közül kiesik pl. a birtokost jelölő kifejezés, így végül pontosan csak az esetleges mutatónévmási módosítóra terjed rá.

³² Itt nem teszünk különbséget szintaktikailag az ún. *restriktív* és *nem-restriktív* mutatónévmási módosítók között (Kenesei 1992, Szabolcsi 1994a) — ezekről Szabolcsi úgy véli, hogy más-más pozíciót foglalnak el: a restriktívet (Keneseit követve) Spec,DP-be helyezi, míg a nem-restriktív szerinte komplex D^0 -t alkot a névelővel: [D *ez/az + a*]. E különbségtételt arra alapozza, hogy a restriktív mutatónévmás kizáró viszonyban van a (datívuszos, Spec,DP-beli) birtokossal, míg a nem-restriktív nem:

(i) * Én csak Péternek EZT a javaslatát támadom (a másikat nem).

Ez az érv azonban adatszinten nem teljesen áll meg (pl. az én nyelvváltozatomban (i) tökéletesen elfogadható), ráadásul problémát okoz a mutatónévmás betagozása D^0 alá, hiszen ez az elem esetet kaphat és viselhet, azaz XP értékűnek kell lennie, márpedig XP nem lehet X^0 része (Kayne 1994, Chomsky 1995b, Brody 1995b). Ugyanakkor morfoszintaktikailag is egyformán viselkedik a restriktív és a nem-restriktív értelmű mutatónévmás. Ennek okán, Keneseit (1992:576 skk) követve a mutatónévmási módosítót invariánsan Spec,DP-be helyezem, a restriktív vs. nem-restriktív különbségtételt egészében a szemantikába utalva. Problémát okoz ugyanakkor e felfogás számára, hogy hol helyezkedik el a datívuszos birtokos, ha Spec,DP-t a mutatónévmás tölti ki. Különösebb vizsgálódás nélkül felteszem, hogy DP-hez csatoltan áll — ha Den Dikken (1999) elemzése helytálló a birtokos datívuszának eredetéről (vagyis nem kell a datívuszt D-vel összefüggésbe hozni), akkor e feltevésem semmilyen áthidalhatatlan problémát nem hoz magával.

(76) [DP₁ [DP₂ *ez(ek)/az(ok)*] [D_{1'} a ... ház(ak)]]]

Így tehát mind a “nagy” DP, mind a mutatónévmás (mint “kis” DP) saját magán belül hordozza a többesjelet, és a mutatónévmási DP valamint a főnévi fej meg kell hogy egyezzen többesjelölés tekintetében. A többesjel konkrét (hang)alakja nem számít: az *ezek a háza(i)m* szerkezetben a mutatónévmás a (számára egyetlen lehetőségként felmerülő) *-k* jelet viseli, míg a főnévi fej a birtoktöbbesítő *-i* alakot.

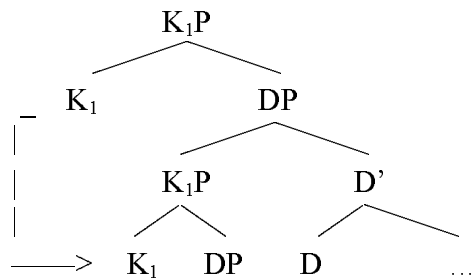
Más belső affixumok tekintetében a mutatónévmás és az N-fej nem mutat egyezést: a birtokolság kifejezése, valamint a birtokosi egyeztetés már lezárul, mielőtt a mutatónévmás a DP-specifikálóban belépne a szerkezetbe. Emellett (és ezzel korrelálón) a mutatónévmásnak nem is lehet birtokolságjeles és/vagy birtokos személyragos alakját előállítani: **eze(i)/aza(i)*, **ezem/ezed/...*. E tulajdonságában ez a D kategóriájú elem osztozik az ugyancsak D kategóriájú személyes névmásokkal: **ője(i)*, **őjük*, stb.

A külsőleges tulajdonságot, viszonyt kifejező esetragok kettős megjelenése más folyamat eredménye: itt nem egyeztetésről van szó (vö. Babby 1988), hanem valamiféle jegyben való *osztózásról*, midőn a mutatónévmási módosító is felveszi az egész főnévi szerkezetnek kívülről “járó” affixumot (Kenesei 1992, Payne & Chisarik 1998). Hogy nem egyeztetésről van itt szó, az különösen világos a névutók esetében, melyen szintén osztozik a teljes főnévi szerkezet és a mutatónévmás DP-je. Ennek az osztózásnak a pontos okát és módját nem ismerjük; talán az történik, hogy a kívülről kapott eset (és ennek okán a látszólag nominatívuszi KP-vel álló névutókat magukat is esetjelölőknek kell tartanunk), amellet hogy megjelenik a teljes főnévi szerkezeten, mint elsődleges “tulajdonoson”, leszivárog a szerkezet belsejébe (egy bizonyos mélységig — pl. beágyazott, alárendelt mondatba már nem), és minden olyan alárendelt főnévi szerkezetre is rátelepszik, amelynek nincs saját, független esetjelölése. Ilyen azonban nincs más, csak a DP-specifikálóban álló mutatónévmás, hiszen a DP-n belüli többi módosító vagy önálló esettel rendelkezik (pl. a birtokos – nominatívusz vagy datívusz), vagy esetet nem igénylő kategória (DetP, AP, stb.). Ez a “leszivárgás” voltaképp az *Esetfeltétel* kielégítésében segíti ezeket a DP-ket:

(77a) ESETLESZIVÁRGÁS

Ha egy esetet igénylő X kategória E esetet visel, akkor ez az E eset megjelenik minden X által tartalmazott olyan esetet igénylő kategórián, amely egyébként nem rendelkezne esettel. Az esetleszivárgás számára határoló kategória a DP és a CP (vagyis e kategóriák meggátolják, hogy a leszivárgás a belsejükben is folytatódjon).

(77b)

(77b) a DP-specifikálót elfoglaló, szintén DP kategóriájú mutatónévmásra történő esetleszivárgást ábrázolja.

A másik, szintaktikailag külső, DP-n kívüli affixum, az *-ék* többesjelölő nem a főnévi csoport külső viszonyainak jelölője, hanem ismét a szerkezet saját tulajdonságát jelöli, ezért nem szivárog le a szerkezeten belüli más elemekre. Ami már meglepőbb: alanyesetben a D^0 típusú mutatónévmással módosított DP nem kombinálható a familiáris többesjellel (78a), csak a szerkezetileg mélyebben elhelyezkedő, Det típusú mutatónévmás használható az *-ék* előtt (78b). Ez a helyzet azonban megváltozik, a korlátozás feloldódik, ha nem-zéró alakú esetjelölés kerül a szerkezetre, és (osztózás útján) a mutatónévmásra is (78c):

(78a) *ez/ezek/ezék a lányoméék

(78b) [_{NumP} e(zen) lányoméék]

(78c) ennél a lányomééknél

Eszerint a mutatónévmás és az *-ék* többesjel nincs szigorú kizáró viszonyban. Az adatok pontosabb magyarázatával azonban itt adósak maradunk.

A fentebb, (72d)-ben látható esetet, ahol a ‘birtokjel + többesjel’ szekvenciából csak a birtokjel osztódik le a mutatónévmásra (*azé a lányéi*), nyilván szintén azzal magyarázhatjuk, hogy a többesjel inherens jelölő, nem viszonyjelölő, ezért nem vesz részt leszivárgásban, egyeztetésről pedig azért nem lehet szó, mert más-más tartományban van a többesjel és a

mutatónévmás: az előbbi a fő birtokosszerkezetben, míg az utóbbi az előbbibe ágyazott, a birtokost jelölő DP-ben.³³

A főnévi alapú szerkezetek elemzésének lezárásaként, e rész utolsó alrészében a részben a főnévi szerkezeteket helyettesítő, részben sajátos főnévi szerkezetként használatos személyes névmások morfoszintaktikai szerkezetét és toldalékolását vesszük sorra.

2.5. A személyes névmások

2.5.1. A személyes névmások két osztálya

A személyes névmások — különféle morfológiai, szintaktikai és szemantikai szempontok alapján — két csoportra oszthatók: az egyikbe kerülnek a 3. személyűek (*ő, ők*), a másikba az 1. és 2. személyűek (*én, te, mi, ti*). Vegyük sorra, milyen tényezők motiválják e felosztást.

Szemantikailag két fontos különbséget találunk a két csoport között. Egyfelől az egyes és többes szám közötti megfeleltetés tekintetében különböznek: míg az *ők*, alak valóban tipikusan (bár nem kizárólag) az *ő* elem többségét fejezi ki, vagyis $ők = ő_1 + ő_2 + \dots + ő_x$, addig a *mi* (egyértelműen) és a *ti* (preferáltan) nem az *én* ill. a *te* többségét jelölik, vagyis $mi \neq én_1 + én_2 + \dots$, hanem ‘én + valaki más(ok)’ (pl. ‘én + te’, vagy ‘én + ő’) és *ti* általában szintén inkább ‘te + valaki más(ok)’, noha kétségtelenül elképzelhető a ‘te₁ + te₂’ jelentés is. A másik szemantikai különbség abban áll, ahogy a való világ elemeire utalnak, azaz ahogyan referálnak. Az *én* és a *te* a kontextusbeli közlővel ill. befogadóval azonosítandó, egyértelműen és mereven. A *mi* és a *ti* referenciája pedig az *én* és a *te* referenciájának függvénye. Ezzel szemben az *ő(k)* referenciája potenciálisan változó, használható deiktikusan (azaz valamely beszédhelyzetbeli szereplő(k)re rámutatólag) vagy anaforikusan (azaz a kontextusba más módon, pl. megnevezés, vagy deskripció útján már bevezetett entitásra visszautalólag). Bármelyik módon használjuk is, referenciája a kontextusban nincs véglegesen lekötve, vagyis változhat: ugyanaz a nyelvi forma

³³Nem teljesen világos persze az sem, hogy a birtokjel miért szivárog le. Ha esetnek tekintenénk (vagyis talán ez lenne a magyarban a genitívusz?), akkor e probléma megoldódna, mint ahogy az is, hogy milyen esete van (és miért olyan) a birtokjelet felvevő birtokos XP-nek. Magyaránna továbbá, hogy miért nem lehet (az akkuzatívusz esetleges kivételével) esetjelölést illeszteni az [DP *ez/az a NP*]-é szerkezetű egységekre:

- (ia) *ezével a lányéval, ezének a lányénak, ezéhez a lányéhoz, ...
- (ib) ?ezét a lányét

Csakhogy a mutatónévmási módosító nélküli birtokjeles főnévi csoport szabadon esetjelölhető:

- (ii) a lányéval, a barátoméhoz, sok fiúét, ...

(A probléma nem szintaktikai természetű: a két esetjelölő (a birtokjel és K) más-más entitáshoz tartozik — az előbbi a birtokoshoz, az utóbbi a teljes birtokos szerkezethez. A kérdés az, hogy morfológiailag, azaz egyetlen szóalakon torlódhatnak-e esetragok.)

— különféle tényezők függvényében — egyes előfordulásaiban más-más entitásra utalhat. Referenciájuk azonosíthatósága végett a szintaktikai-szemantikai reprezentációkban ezeket ún. referenciális indexekkel (ld. Fiengo & May 1994) szokás ellátni, hogy a különböző entitásokra utaló előfordulásaikat meg lehessen különböztetni. Az egyes szám 1. és 2. személyű névmások esetében az ilyen indexelés redundáns, és a többes szám 1. és 2. személyű alakok esetében is kétséges a relevanciája (kivételt itt megint a T/2. alak képez):

- (79) [#]*Mi_x* bevásárlunk, *mi_y* pedig majd megfőzzük az ebédet. ($x \neq y$)
 pl.: ‘Én meg te bevásárlunk, én meg ő pedig majd megfőzzük az ebédet.’

Az efféle mondatoknak (a T/2. alakok eseteit is beleértve) csak nagyon erős, nagyon nyomatékos, rendszerint gesztusokkal kísért deixis, rámutatás esetén van értelmük.

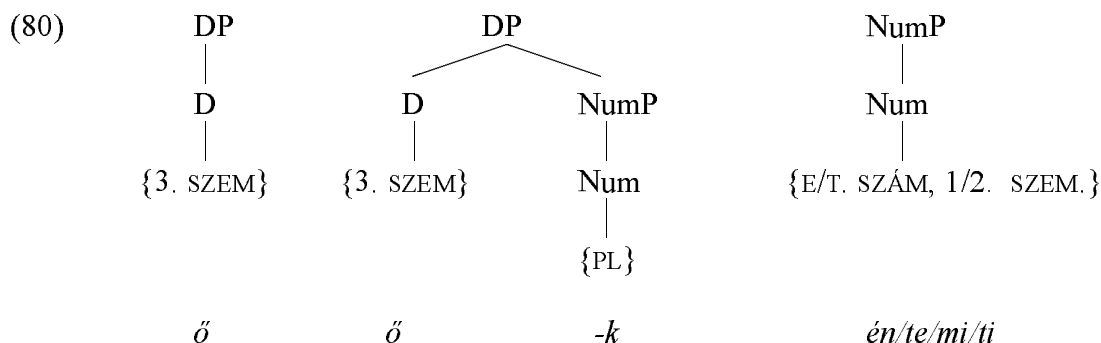
A két csoport elemeinek szintaktikai viselkedése terén a legfeltűnőbb különbség, hogy tárgyi helyzetben a 3. személyű névmások tárgyas ragozású igével állnak, míg az 1. és 2. személyűek alanyi ragozásúval. Erről részletesen szólunk a 4. fejezetben.

Morfológiailag a szembeötlő különbség (a fent említett többesjelölésbeli szemantikai különbséggel vélhető korrelációban) a 3. személyű alak kompozíciós áttetszősége, az 1. és 2. személyűek monomorfikusságával szemben. Az *ők* alak világosan az egyes számú *ő* alak és a többesjel (-k) összefűzése, míg a *mi*, *ti* alakok aligha elemzhetők ‘m+i’, ‘t+i’ módon, ahol az első tag képviselné az egyes számú alakokat, a második pedig a többesjelet. (Bár a többesjelnek valóban van /-i/ allomorfja, a birtokos szerkezetekben, ld. 2.1.1., és esetleg történetileg is elképzelhető e kompozíciós magyarázat, a mai nyelvállapotban ez a szételezés teljesen motiválatlan.) Az *ő* alak tehát számjelölés tekintetében nem elkötelezett, esetleges többesítését különálló morféma hozzáadásával végezzük, az *én*, *te*, *mi*, *ti* alakok viszont inherensen számjelöltek.

2.5.2. A személyes névmások szintaktikai kategóriája

A két osztály felállítása tehát kellőképpen és sokrétűen indokolt, ezután azt kellene felderíteni, szerkezetileg számot tudunk-e adni e különbségeikről. Kiindulópontul a számjelölést érintő eltérés szolgálhat: ha az 1. és 2. személyű alakok inherensen számjelöltek, akkor összefüggést tételezhetünk fel köztük és a szintaktikai Num kategória (ill. tartománya) között. A 3. személyű alakok esetében ugyanakkor a Num-pozíciót szokásos módon a többesjel ({PL}) tölti ki. Ha továbbá az indexekkel reprezentálható határozott vonatkoztatást a D kategóriával társítjuk (ami elég kézenfekvő, hiszen a D-vel, azaz pl. határozott névelővel ellátott kifejezések tipikusan határozott referenciájúak), akkor a 3. személyű névmási tövet D alatt kell beillesztenünk, az 1.

és 2. személyűeket viszont nem.³⁴ E feltevések alapján a következő minimális reprezentációkhoz jutunk:

Az *ők* alakban a névmási tő és a többesjel morfoszintaktikailag egyesül.

Ez az elemzés egy lépéssel még továbbvihető, ha feltesszük, hogy a 3. személyű névmási tő kategóriája eredetileg nem is D, hanem N, ahonnan azonban kötelezően D-be emelkedik, ha referenciális. Ily módon e névmások a tulajdonnevek egy osztályával (a város- és országnevekkel) viselkednének azonosan (Longobardi 1994):

- (81a) [DP ő [NP $t_{\text{ő}}$]] vs. [DP a [NP nagy ő]]
 (81b) [DP Pécs [NP $t_{\text{Pécs}}$]] vs. [DP a [NP középkori Pécs]]
 (81c) * [DP a nagy/kiváló én/te/...]

A 3. személyű névmások ilyen kezelésének azonban nincs kielégítően erős indoka: az ‘*a nagy ő*’ mint egyedi példa idiómának tekintendő. Megmaradunk tehát a (80)-ban adott szerkezetnél, vagyis úgy vesszük, hogy a 3. személyű névmások eleve, szótárilag D kategóriájúak.

2.5.3. A személyes névmások esetjelölése

Vegyük ezek után szemügyre az esetragos és névutós személyes névmási alakokat. Mindkettő esetében az általános képlet az, hogy a személyes névmás által képviselt szám/személy kombinációknak megfelelő egyeztetőtoldalék tapad rá a névutóra ill. az esetragra mint töre. Valójában ez az Agr-morféma képviseli a névmási tartalmat, hiszen mind a névmások, mind Agr valójában egyaránt névmási (ϕ -)jegyekötegek. (Ackermann (1987) elemzésében az

³⁴A személyes névmások kategóriájának meghatározása, és az osztályaik közötti esetleges kategoriális különbségtétel a szakirodalomban máig viták tárgyát képezi. Postal (1969) vetette fel először, hogy a személyes névmások kategóriája a determinánsokéval azonos, és Abney (1987) elemezte először úgy őket, mint egyetlen D-ből álló DP-ket. Rouveret (1991) a velszi alanyi névmásokat elemezte Num(P)-ként. Ritter (1995) két külön kategóriába (D, Num) sorolja a héber névmásokat, és elemzi az 1./2. vs. 3. személyű névmások eltérő viselkedését is.

egyeztetőtoldalékok valójában maguk az inkorporálódott névmások.³⁵) Emellett, szabadon választhatóan, maga a névmási alak is megjelenhet a névutó ill. esetrag bal oldalán³⁶ (P jelöli a névutót, K az esetragot):

(82a) (D/Num_{pron} +) P/K + Agr

(82b) (én)mögött-em, (te)vel-ed, (ő)nélkül-e, (mi)től-ünk, (ti)felé-tek, (ő)ról-uk

Némely esetben az esetrag alakja nem azonos a főnévi toldalékéval, pl.: *belől-ünk* (vö. *kéz-ből*), *rajt-ad* (vö. *ház-on*). Az előbbi esetben egyszerű alakváltozatról van szó, míg az utóbbiban úgy tűnik, hogy az esetrag a névmási formákkal nem használható (ld. alább), ezért helyette egy hasonló jelentésű, de önállóan is létező névutó kerül a szerkezetbe (melynek vonzata egyébként éppen az általa itt “helyettesített” superesszívuszi eset).

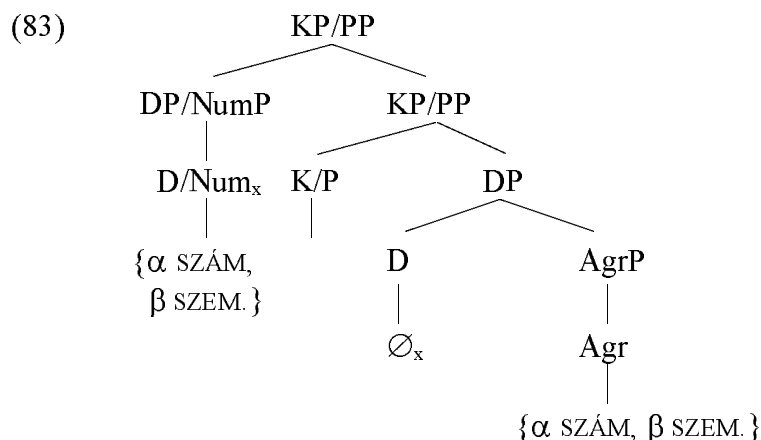
Itt kell megjegyeznünk, hogy a névutóknak három osztálya különíthető el (Ackermann 1987, Kenesei 1992:583 skk): (a) az argumentumuknak esetet nem adók (melyek maguk viselkednek esetjelölőként — Kenesei terminológiájával: esetszerűek), pl. *alatt*, *nélkül*, *szerint*; (b) az argumentumukat meghatározott esetjelöléssel felvevők (ezek szintaktikailag olyan P-k, melyeknek argumentuma KP kategóriájú, és P megválasztja K értékét — Keneseinél: valódi névutók), pl. *hídon át*, *Pétert kivéve*, *tegnaphoz képest*; végül (c) az argumentumukat birtokosként felvevők, pl. *részére*, *nyomán*. Ezek közül természetesen csak az első osztályba tartozók társulnak az itt taglalt módon a személyes névmásokkal; a második csoport tagjaival eleve esetjelölt névmás áll, míg a harmadik kategória esetén szabályos birtokos szerkezeteket találunk: *(az én) részemre*, *az ő nyomán*, stb. A továbbiakban tehát csak az első típussal foglalkozunk.

Az esetragos/névutós névmási alakokban maga a névmási elem szintaktikailag csak adjunktum (szabad módosító), azaz nem ő képviseli a névutó ill. esetrag argumentumát. Ezt jelzi, hogy hangtanilag nem illeszkedik szervesen a névutóhoz ill. esetraghoz: pl. ha a névmás lenne a *tő*, akkor magánhangzóharmóniát várnánk az *őróluk* alakban, ami **őrölük* formát eredményezne; az *énvelem* alakban ugyanígy a *-vAl* toldaléknál szokásos *v*-hasonulásnak kellene végbemennie: **énnelem*. Végül szabad elhagyhatóságuk ténye is a névmások adjunktum-volta

³⁵ Ackermann ezt összefüggésbe hozza azzal a 2.1.3.-ban látott ténnyel, hogy a névutók lexikális vonzatai nem váltanak ki egyezést a névutón, míg a névmásiak igen: az utóbbiak ugyanis inkorporálódnak, az előbbiek pedig nem.

³⁶ A névmás megjelenését kommunikatív tényezők szabályozzák — általában véve akkor jelenhet meg, ha hangsúlyt visel, azaz ha kommunikatívan kiemelt (Ackermann 1987).

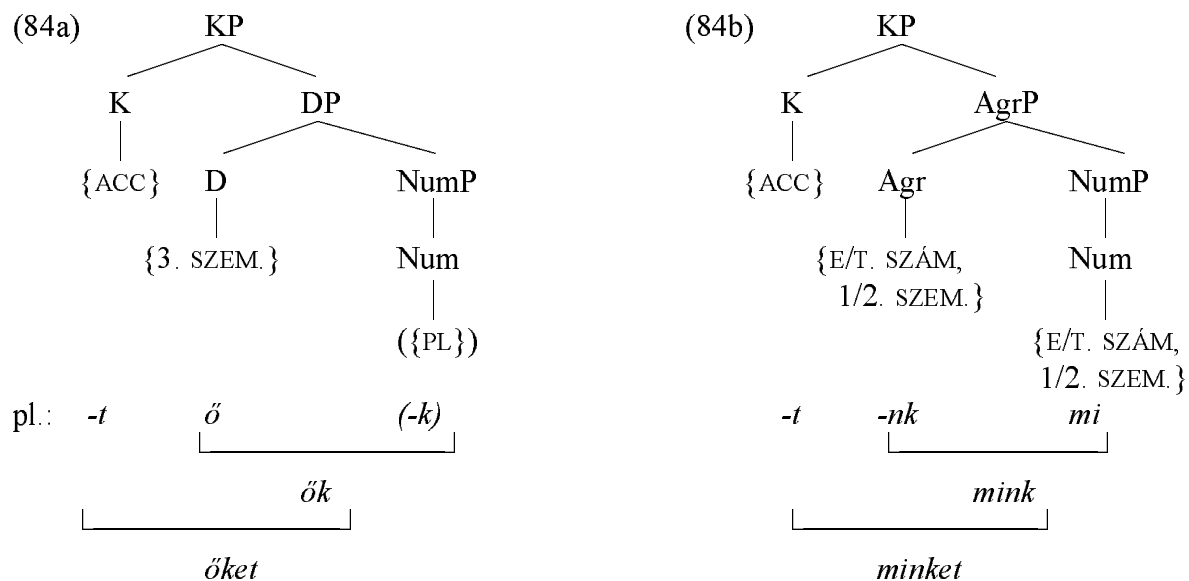
mellett szól. Eszerint a következő szintaktikai szerkezetet kell tulajdonítanunk a névutós/esetragos névmásoknak:³⁷

pl.: (én) vel- -em
 (ő) nélkül -ük

Morfológiailag tehát az esetrag/névutó és az egyeztetőtoldalék alkot egy szótartományt — a személyes névmás, amikor egyáltalán jelen van, frázisszintű adjunktum, azaz saját szótartományt képez. A névutók önálló szavak, ott tehát nincs különösebb probléma: mint tövek veszik fel a személyragot mint toldalékot. Az esetragok azonban nem szabad formák, vagyis amikor a személyraggal egyesülnek, nem *a priori* világos, melyiküknek kell a tőnek lennie. A döntő tényező az, hogy az esetragok (két kivétellel: akkuzatívusz, szuperesszívusz) *analitikus toldalékok*, míg a személyragok *szintetikusak*, vagyis viszonylagosan az előbbiek szabadabbak, önállóbbak (Rebrus, megj.e.), ezért ők szolgálnak tőként. A két említett kivétel a két szintetikus esetrag — és éppen ezek azok, amelyek valóban nem is funkcionálnak tőként. Az egyik helyett egy névutó lép be: **on-om* → *rajt-am*, a másik, az akkuzatívusz esetében pedig nem a fenti (83) szerkezetűek az esetragos névmások, hanem az alábbi szerkezettel rendelkeznek:

³⁷Marácz (1985), és az ő nyomán É. Kiss (1998b), a ragozott névutókat olyan PP-ként elemzi, melyekben P komplementuma a névmási NP, és ez az NP *pro* is lehet, ha kielégíti az engedélyezési és azonosítási feltételt — ezt biztosítja Agr megjelenése a szerkezetben, ugyanúgy, ahogy a mondat Agr-ja is engedélyezhet/azonosíthat *pro*-t az alanyi pozícióban. Ha azonban nincs *pro*-helyettesítés, akkor a testes névmásnak P, illetve az általuk nem elemzett, de nyilván analóg módon működő K komplementumaként a névutó ill. esetrag felvevőjének szerepét is be kellene töltenie — ami láthatóan nem teljesül.

Az akkuzatívuszos alakokban³⁸ (rendre: *engem(et)*, *téged(et)*, *őt*, *minket*, *titeket*, *öket*) tehát a névmás a tényleges szótó, amit az esetrag mint toldalék követ (E/1., 2. esetén elhagyhatóan), ám az 1. és 2. személyű alakokban a kettő között még megjelenik egy egyeztetőmorféma is, mely hangalakját tekintve főnévi típusú személyrag. Ez utóbbi pontos szerepét ezekben az alakokban nem tudjuk sem szintaktikailag, sem szemantikailag motiválni.³⁹

Feltétlenül említést érdemel még, hogy — amint azt a birtokos szerkezeteknél is megfigyelhettük — az analitikus esetragokkal és a névutókkal álló [TÖBBESZÁM, 3. SZEM.] jegyfelépítésű névmást képviselő hangalak egyesszámú, pl. *övelük* (**ökvelük*), *öhelyettük* (**ökhelyettük*). Ez nyilván ugyanolyan gazdaságossági jelenség, mint a birtokos szerkezetekben (ld. a 2.1.3. alrész).

Ennek az alrésznek az elején a 3. személyű névmások között nem soroltuk fel az — egyébként gyakran idetartozónak tekintett — *az*, *azok* névmásokat. Ennek oka, hogy ezek az eredendően mutatónévmási alakok (az *ez*, *ezek* mutatónévmásokkal együtt) morfológiailag másként viselkednek, mint az *ő*, *ők* formák. E névmások kategóriája is D, ám az esetragokhoz és a névutókhöz fűződő viszonyukban egyértelműen ők a tövek, azaz K ill. P argumentumaiként ők maguk (pontosabban a belőlük projektált DP-k) állnak a szintaktikai szerkezetben, nem pedig csak adjunktumként jelennek meg: *azzal*, *annak*, *ebben*, *azokról*, *ezeknek*, ill. *ahelyett*, *emellett*, *azok után*, *ezek miatt*, stb. Ennek megfelelően az esetragok magánhangzói itt

³⁸Az *engem*, *téged* alakok egy absztrakt szinten *én-em*, *te-(e)d* szerkezetűnek tekinthetők (vö. Den Dikken 1999b) — a 2. sz. alakban a -g- tekinthető intervokális hiástöltőnek is.

³⁹Hogy ezek valóban Agr_N-morfémák, azt az is alátámasztja, hogy ugyanúgy E/1. és 2. esetén maradhat el utánuk a tárgyrag, mint a valódi birtokos szerkezetekben: *engem(et)* ~ *vérem(et)*, *téged(et)* ~ *véred(et)*. A T/1. és 2. sz. alakokban az elhagyhatóság egyaránt marginálisabb ill. nyelvjárási jellegű: *mink-[%](et)* ~ *fülünk-[%](et)*, *titek-[%](et)* ~ *fületek-[%](et)*.

harmonizálnak a névmási tövel, és hasonulási jelenségeket is tapasztalunk, amiben az egyetlen különlegesség, hogy itt gyakoribb a progresszív hasonulás, vagyis a névmás zárómássalhangzója (z) hasonul a toldalék kezdő mássalhangzójához. A többesjelölt alakok e hasonulási folyamatokban nem vesznek részt (*abban, ettől, de azokban/*azokban, ezektől/*ezettől*).

Ezzel a névmások elemzését lezárhatjuk, amivel teljessé is tettük a főnévi szerkezetek és a főnévi toldalékolás rendszerünkbe foglalt leírását. A fő mondanivaló tehát, röviden összefoglalva: modellünkben a főnévi ill. a determinánsi fejen megjelenő toldalékok disztribúcióját és sorrendjét a szintaktikai szerkezetből vezettük le. A szóalakokat hangalakjuk tekintetében összeállító morfológiai deriváció lépésről lépésre követte a szintaktikai műveleteket, ily módon tükrözve azt, a Tükörelv szellemében. Ebből a modellből következően a belső, inherens jelölők (birtokosság, szám) előbb kerülnek a szóalakra (ezért közelebb állnak a tőhöz), mint a belső viszonyjelölő egyeztetőelem, míg a külső, frázisszintű inherens jelölő (a familiáris többes) megelőzi a külső viszonyjelölőt (esetrag). A szószintű toldalékok pedig értelemszerűen megelőzik a frázisszintűeket, mivel az előbbiek már az adott frázis felépülésének folyamatában a tőre kerülnek, míg az utóbbiak csak a frázis teljes kiépülése után kerülnek egyáltalán be a szintaktikai, majd a morfológiai szerkezetbe.

3. A mondatok funkcionális szerkezete és az igei inflexiók toldalékok

Amint azt a főnévi szerkezetek és a főnévi toldalékolás tárgyalásakor már láttuk, az a célunk, hogy a mondattani struktúrákból, a kategóriák hierarchikus elhelyezéséből levezessük az — ezen kategóriák egy részét reprezentáló — inflexiók toldalékok sorrendjét. Első lépésként ismét azt kell számbavennünk, hogy milyen szintaktikai kategóriák játszanak itt szerepet, és milyen jeleket-ragokat viselhetnek az igeik.

Univerzális alapon (azaz a világ különféle nyelveire adott elemzések közös pontjaiból kiindulva) feltételezhetjük, hogy a mondatstruktúra magját a magyar nyelvben is az állítmányi csoport (tipikusan: igei frázis, VP) adja — ez az ún. lexikális projekció tartalmazza az állítmányi magelemnek (általában: ige, V) és vonzatainak (alanyi, tárgyi, stb. funkciójú szintagmák) generálási helyét, vagyis a VP úgy áll össze, hogy a kiválasztott predikátum köré olyan szerkezetet építünk, mely helyet biztosít pontosan annyi és olyan XP kategóriájú elemnek, ahány és amilyen elemet az adott predikátum lexikonbeli jellemzése megkíván. E fölé a lexikális mag fölé épülnek a funkcionális projekciók, olyan kategóriákból, amelyek a mondat értelmezéséhez szükséges további jegyeket, operátorokat vezetnek be (pl. igeidő, modalitás, fókusz), vagy a mondat derivációjához szükséges “találkozási pontokat” biztosítanak elemek párai közötti jegyellenőrzési ill. jegymegosztási kapcsolatokhoz (pl. szám/személybeli egyeztetés, esetadás). A magyar mondatok általános funkcionális szerkezetét az 1.2. részben (7a) alatt már megmutattuk. A funkcionális kategóriák közül itt most csak azokkal fogunk foglalkozni, amelyeknek inflexiók morfológiai vonatkozásuk is van, így kirekesztjük pl. a fókusz, disztributív/univerzális kvantor, topik kategóriákat a vizsgálódásból, hiszen ezekhez a kategóriákhoz nem társul inflexiók toldalék a magyar nyelvben.

A világ nyelveiben leggyakrabban előforduló inflexiók kategóriák: az aspektus, az igenem (aktív-passzív), a modalitás, az idő és a mód (Cinque 1999). Ezeken kívül a tagadás kifejezésére fel szoktak tételezni egy önálló kategóriát és projekcióját: a negációt, továbbá a formális egyeztetés és az esetadás helyszínéül szolgáló Agr-projekciókat: az Agr_S-t és az Agr_O-t, az alanyi illetve tárgyi egyeztető kategóriát. Míg az előbb felsorolt kategóriák hierarchiája rögzült, és egyes feltevések szerint minden nyelvben közös (l. a Funkcionális Projekciók Univerzális Hierarchiájának Hipotézisét, FPUHH, a 1.1. alrészbeli (3)-ban), addig az utóbbi három (a Neg és a két Agr) bárhol megjelenhet, nyelvtől függően, az előbbiekké keveredve, amint az Cinque (1999) igen részletes vizsgálatából kiderül.

Mivel a magyar nyelvben az aspektus és a tagadás kifejezése nem morfológiai, azaz nem toldalékkal történik, ezért e két szintaktikai kategóriával sem foglalkozunk, elemzéseinkben és

illusztrációinkban nem lesznek jelen, amivel természetesen nem a létüket tagadjuk, pusztán egyszerűségi megfontolásból nem jelenítjük meg. Annál inkább el fogunk merülni a mód, az idő és a modalitás viszonyainak elemzésében, hiszen ezeknek morfológiai megjelenítése nemcsak nyilvánvaló, de — mint azt látni fogjuk — érdekes problémákat is hordoz. Az egyeztető kategóriák tekintetében azzal a kiinduló feltevéssel élünk (ellenkező bizonyítékok hiányában), hogy a többi inflexiós kategórián kívül, a mondatstruktúrában azok felett helyezkednek el. A tárgyi egyeztetésről pedig, annak régóta vitatott természete okán, külön részben adunk számot (ld. 4. fejezet)

3.1. Az igei toldalékok

Az igeiken a következő inflexiós toldalékok jelenthetnek meg:

- mód: kijelentő (jelöletlen), feltételes (*-nA*), felszólító/kötő (*-j*)
- igeidő: jelen (jelöletlen), múlt (*-t(t)*)
- modalitás: episztemikus/deontikus/... (*-hAt*)
- alanyi egyeztetés: α szám, β személy (a paradigmát ld. (30)-ban)
- tárgyi egyeztetés: “határozott (*-(j)a/-i*)/határozatlan (jelöletlen)” (pontosabban: ld. a 4. fejezetben)

A mód- és időjelölés szoros kapcsolatban áll, de — egyes vélekedésekkel ellentétben (pl. Antal 1977) — nincs kölcsönös kizáró viszonyban: azért találunk ritkán egyidejű idő- és módjelölést egy igealakon, mert mindkét kategóriának van morfológiailag jelöletlen esete, továbbá a felszólító ill. kötőmód csak jelöletlen igeidővel állhat (feltehetően mert szemantikailag összeegyeztethetetlen a jelölt idővel: a múlttal). A feltételes mód és a múlt idő azonban egyszerre lehet jelölve: *vár-t vol-na*.

Itt az az érdekes, hogy valóban nem jelenhet meg egyazon tövön a két jelölő, ám ennek morfofonológiai oka van (ld. Rebrus, megj.e., ill. a 3.2.4. alrész), nem (morfo)szintaktikai. A szintaxisban nincs kiegészítő megoszlás az idő és a mód kategóriák között.

3.1.1. A *-hAt* mint inflexiós jelölő

A modalitás jelölőjét, a *-hAt* toldalékot a hagyományos nyelvtanírók a képzők közé sorolták. Ezzel a megközelítéssel azonban számos probléma merül fel (Kenesei 1996, 1997):

- a *-hAt* bármely igéhez járulhat, azaz semmiféle megszorítást, kiválasztást nem tesz a töre vonatkozólag, ami tipikusan az inflexiós elemek tulajdonsága
- jelentését tekintve mondat szintű operátornak (vagy akár fölérendelt predikátumnak, Komlósy András, sz.k.) felel meg (lehetőséget, engedélyezettséget, stb. fejez ki), azaz nem egy lexikai tétel sajátja, hanem egy egész tagmondaté — ez ismét csak az inflexiós elemek jellemzője
- mint azt a 3.2. alrészben látni fogjuk, más inflexiós kategóriákkal (idő, mód) hatóköri váltakozást mutat, ami ismét azt mutatja, hogy ezekkel az elemekkel alkot egy osztályt, nem pedig az — ilyen hatóköri hatásokkal nem rendelkező — képzőkkel

Az egyetlen helytálló hagyományos érv a *-hAt* képző-volta mellett az lenne, ha demonstrálni lehetne, hogy követheti más képző — erre az esetre a *-hAtÓ*, *-hAtAtlan* toldalékokat szokás példaként hozni, ám ezek önálló toldalékok, nem $\{-hAt\} + \{-Ó/-Atlan\}$ szekvenciák: szintaktikailag és szemantikailag nem tartható egy ilyen összetett toldalékolás:

- (1a) olvasó; olvasatlan
- (1b) olvasható; olvashatatlan

Az *olvasó* jelentése: ‘(az/olyan) aki/amely olvas’, ám ha az *-Ó* toldalékot ennek megfelelő jelentéssel alkalmazzuk az *olvashat* alakra, akkor az *olvasható* alak jelentése ez kellene, hogy legyen: ‘(az/olyan) aki/amely olvashat’. Ez azonban nem igaz:⁴⁰ ennek jelentése ‘(az/olyan) amit olvasni lehet’. Ha az *-Ó* toldaléknak ennek megfelelő jelentést tulajdonítunk, akkor viszont az *olvasó* alak jelentése ‘(az/olyan) amit olvasnak’ lenne, ami ugyancsak nem igaz — ez éppenséggel az *olvasott* alak jelentése. A *-hAtÓ* toldalék tehát passzvizál, de ezt önállóan sem az *-Ó*, sem a *-hAt* nem teszi, ill. egyiknek sincs olyan szelekciós tulajdonsága, hogy csak passzív ige-törzsekhez járul.

Az *olvashatatlan* alakban levő *-Atlan* képző ugyan képes passzvizálni (*olvasatlan*: ‘(az/olyan) amelyet nem olvasnak’), csak hogy e képző feltételezett komplex jelentéstartalma (passzvizálás + negáció) nem egyetlen helyen érvényesül: a negáció a *-hAt*-ra (azaz a lehetségességre) vonatkozik, a passzvizálás viszont az alapigére, hiszen a *-hAt* által kifejezett modalitás vagy operátor, vagy egyargumentumú, propozíciót vonzó predikátum, vagyis nem is lehetséges passzvizálni. Az viszont, hogy a $[V+hAt]$ szóalakkal egyesítendő bármilyen újabb képző a komplex szóalak egészén/szélén és belsejében (jelen esetben az alapigetvön) egyidejűleg hajtson végre műveletet, ellentmond a legalapvetőbb elvek egyikének, a *lexikai integritásnak*, mely szerint egy már létrejött szótárbeli szóalak (márpedig amennyiben a *-hAt*

⁴⁰Legalábbis a produktív használatra — eseti lexikalizációként persze előfordulhat, pl. *éghető*.

képző lenne, a $[V+hAt]$ ilyen lenne) belső szerkezete hozzáférhetetlen további műveletek számára.

További probléma lenne a $-hAt + -Atlan$ elemzés számára, hogy megjósolhatatlan, mikor alkalmazható az $-Atlan$ a $-hAt$ -os alakra. Mint tudjuk, a $-hAt$ maga nem “válogató”, lényegében minden igető felveheti. Tekintsük ennek fényében a következő alakokat:

- (2a) romlatlan, átlátszatlan, sületlen ~ *romolhatatlan, *átlátszhatatlan, *sülhetetlen
 (2b) *múlatlan, *égetlen ~ múlhatatlan, éghetetlen

A (2a) példa azt mutatja, hogy az $-Atlan$ nem szükségszerűen passzívál: a *romlik, átlátszik, sül* igeiken nem is lehetséges passzivizálni, így viszont nem tudjuk, miért lehetetlenek a $-hAt+Atlan$ alakok. A (2b) példa éppen ellenkezőleg viselkedik: bár az $-Atlan$ nem képes a *múl-* tőhöz járulni, a $-hAt$ -tal toldalékolt alakra mégis alkalmazható, noha a $-hAt$ nem változtatható pl. a tő passzivizálhatóságán. Úgy tűnik tehát, hogy még ha lehetővé is tennénk, hogy az $-Atlan$ szabályszerűen alkalmazódjék a $[V+hAt]$ alakokra, érthetetlen maradna, miért tesz különbséget a $-hAt$ produktív jelenléte, noha a passzivizálás a $-hAt$ alatti tartományt érintené, míg a $-hAt$ maga áttetsző kéne, hogy legyen e tekintetben, amint azt a szabályosan, jól működő párok esete mutatja.

Mindeme megfontolások fényében tehát nem tartható fenn a $-hAtÓ$ ill. a $-hAtAtlan$ képzők szételemezése $-hAt + \{-Ó/-Atlan\}$ toldalékolásra, miáltal viszont elesik a $-hAt$ képző volta melletti azon érv is, hogy követheti őt más képző.

Más esetlegesen képző státuszú toldalékok, amelyek a $-hAt$ ot követhetik: a főnévi igenév $-ni$ affixuma, és a főnévképző $-As$. Mindkettővel az a probléma, hogy a $-hAt$ után nem fűzhetők produktívan: van *mondhatni* és *láthatás*, de nincs **ülhetni*, **megölhetni*, és nincs **alhatás*, **üthetés*, stb. Vagyis az egy-két létező példát úgy kell tekintenünk, mint lexikalizálódott, nem elemzendő alakokat. Ráadásul a főnévi igenévi toldalék képző volta sem vitán felüli, sokkal inkább inflexió, mint derivációs jellegű, az időjellel rokon (Kenesei, megj.e.). Nem hallgathatjuk azonban el azt sem, hogy fonológiai viselkedését tekintve mind a $-hAt$, mind a főnévi igenévi $-ni$ toldalék a képzőkkel rokon (Rebrus, megj.e.), és az előbbi esetében ennek szerepe is lesz elemzésünkben (3.2. rész).

3.2. A mód, az idő és a modalitás hatóköri viszonyai⁴¹

E három kategória egymáshoz viszonyított hatóköri értelmezés tekintetében váltakozásokat mutat: bizonyos párosításokban (mód és idő, idő és modalitás) kétféle értelmezés rendelhető ugyanazon morfoszintaktikai alakhoz, ahol a két lehetséges értelmezés abban tér el, hogy az érintett kategóriák közül melyik fogja saját hatókörébe a másikat. Érdekes módon azonban azok az alakok, melyek mindhárom kategóriára jelöltek, nem mutatnak ilyen hatóköri váltakozást. E tényekről fogunk számot adni a következő részben, és a bemutatandó elemzés fontos következtetésekkel szolgál a szintaktikai szerkezet és a toldaléksorrend megfeleltetésére vonatkozólag is.

3.2.1. Hatóköri váltakozások

Elsőként vegyük szemügyre az igeidő és a modalitás viszonyát, egy olyan példán, ahol mindkét kategória morfológiailag jelölt:

- (3) vár-*hat-t*-ak
V-Mod-T-Agr_s
- (4a) 'VOLT [SZABAD/LEHETSÉGES várniuk]' = T > Mod
(4b) Az elítéltek csak az udvaron *várhattak* a látogatóikra.
- (5a) 'LEHETSÉGES hogy [várTak]' = Mod > T
(5b) A vendégek talán a másik oldali megállóban *várhattak*, ezért kerültük el egymást.

A (3)-beli alaknak két, hatókörileg eltérő jelentés tulajdonítható, ezeket írja le (4a) és (5a), valamint illusztrálja (4b) és (5b). Az előbbi olvasatban az idő nagyobb hatókörű, mint a modalitás: a modális jelentést a múlt idő kontextusába helyezzük. Az utóbbiban a helyzet fordított: a múlt idejűséget találjuk modalitás (lehetőségesség, feltételezettség) hatálya alatt. A két esetben a modalitás konkrét tartalma sem azonos: az időnél kisebb hatókörű modalitás *deontikus* (megengedő) jellegű, az időnél nagyobb hatókörű pedig *szubjektív/episztemikus* (ismeret szerinti lehetőségesség) jellegű.⁴² Minthogy azonban ugyanaz a lexikai elem (toldalék) képviseli e különböző modalitás-tartalmakat, továbbá a hatókör és a modalitás-tartalom között egyértelmű

⁴¹Ez az alrész Bartos (megj. e.)-n alapszik, annak pontosított, finomított változata.

⁴²Kiefer (1981) jóval többféle lehetséges modalitástartalmat rendel a *-hat* affixumhoz, pontosabban finomabban osztályoz: amit itt egyszerűen deontikus jelentésként foglalunk össze, az nála szétoszlik deontikus, körülményektől függő, boulomaikus és diszpozíciós lehetőségességre. A mi szempontunkból azonban ezek másodlagos különbségek — e modalitások közös jellemzője az időjelhez képest való szűk hatókör. Ennek okán a továbbiakban sem fogjuk részletezni a Kiefer által elkülönített eseteket.

a megfeleltetés, elemzésünkben nem fogjuk szintaktikailag kódolni e különbségtételt — az elkülönítést a nyelvtan szemantikai komponensére bízjuk.⁴³

A hatóköri jelenség természetesen jelen igeidővel is reprodukálható⁴⁴, ám mivel ott az idő kategóriája morfológiailag nem jelölt, kevésbé látványos az a tény, hogy a két lehetséges olvasathoz egyetlen morfémásorrend (... -Mod-T- ...) tartozik. Márpedig ez fontos és érdekes tulajdonság. A hatóköri viszonyokat ugyanis a szintaktikai szerkezetben k-vezérlési viszonyok kódolják:

(6) HATÓKÖRÖK SZINTAKTIKAI REPRESENTÁCIÓJA⁴⁵

Egy β kategória egy α kategória hatókörébe esik, hha a szintaktikai szerkezetben α k-vezérli β -t.

Amikor tehát azt találjuk, hogy T hatóköre nagyobb, mint Mod-é ($T > \text{Mod}$), akkor azt várjuk, hogy a szintaktikai struktúrában T k-vezérli Mod-ot, míg a fordított hatókör esetében Mod-nak kell k-vezérelnie T-t. Ugyanakkor azonban ha a Tükörelv (ld. 1. fejezet) helytálló általánosítás, akkor azonos morfológiai szerkezet (jelen esetben: azonos toldaléksorrend) mellett a morfológiai elemeket (pl. affixumokat) képviselő szintaktikai kategóriák is azonos elrendezésben állnak, vagyis ha pl. a toldaléksorrend egyaránt ‘...-Mod-T-...’, akkor a Tükörelv szerint vagy T k-vezérli Mod-ot minden esetben, vagy Mod T-t, de nem várható e tekintetben váltakozás. Másfelől a Funkcionális Projekciók Univerzális Hierarchiájának Hipotézise (FPUHH, ld. 1. fejezet) szerint is konstans kell, hogy legyen valamely két szintaktikai funkcionális kategória (pl. T és Mod) strukturális pozíciója, azaz vagy nincs közöttük k-vezérlési viszony, vagy ha van, az egyirányú és állandó.

A fenti (4)-típusú adatok tehát problémát jelentenek modellünk számára, mert a Tükörelv, az FPUHH, és a szintaktikai hatókörrepresentáció elve konfliktusba kerül egymással. Egy lehetséges megoldás volna a hatóköri kétértelműséget a szemantikai komponensbe utalni,

⁴³Megtehetnénk persze, hogy két (vagy több) külön modalitás-kategóriát veszünk fel a szintaktikai szerkezet különböző pontjain, melyekhez a hangalaki beillesztés azonos toldalékalakokat rendel majd, de a különböző olvasatokhoz tartozó azonos toldaléksorrendről így ugyanolyan nehezen (sőt: még nehezebben, ld. a további alrészeket) tudnánk csak számot adni, vagyis egy ilyen lépés az elemzésen nem javítana.

⁴⁴A *várhatnak* alakhoz pl. a ‘lehet(séges), hogy (most) várnak’ ($\text{Mod} > \text{T}$) és a ‘most lehet/szabad várniuk’ ($\text{T} > \text{Mod}$) olvasatok rendelhetők.

⁴⁵Ez lényegét tekintve azonos Aoun & Li (1993:8) HATÓKÖRI ELVÉVEL: “Egy A operátornak akkor és csak akkor lehet hatóköre egy B operátor felett, ha A k-vezérli B-t, vagy egy A'-elemet abban a láncban, melynek feje az adott operátor.”

így a szintaxisnak nem kellene számot adnia róla. Mint látni fogjuk azonban, a jelenségek körül kíváncsi és lehetséges morfoszintaktikailag számot adni. Hogy ezt indokolhassuk, vizsgáljuk meg a többi inflexiók kategória közti hatóköri viszonyokat is.

- (7) vár-*t*-ak vol-*na*
V-T-Agr_s ???-M

(8a) ‘az LENNE a helyzet [hogya várTak]’ = M > T

(8b) Az örök *vártak volna*, ha szóltál volna nekik.

(9a) ‘az VOLT a helyzet [hogya várNÁnak]’ (‘várni akartak’) = T > M

(9b) A vendégek szívesen *vártak volna* tovább, de már nem lehetett.

Itt ismét azt találjuk, hogy egy adott morfoszintaktikai alakhoz két, hatókörileg eltérő értelmezés társítható, aszerint, hogy a múlt időt helyezzük a feltételes mód kontextusába (8), vagy a feltételes móddal kifejezett óhajto modalitást a múlt időébe (9). A helyzet tehát hasonló a fentebb, az idő és a *-hat* által reprezentált modalitás összefüggésének vizsgálatokhoz látottakhoz, és természetesen a probléma is ugyanaz: az egyetlen morfológiai alakhoz a Tükörelv szerint csak egyetlen szintaktikai hierarchia tartozhat, s ennek megfelelően csak egyirányú hatóköri viszony.

Ha ezek után megvizsgáljuk a harmadik lehetséges párosítást (mód és modalitás), meglepő módon azt tapasztaljuk, hogy nincs hatóköri változás:⁴⁶

- (10) vár-*hat-ná*-nak
V-Mod-M-Agr_s

(11a) ‘LENNE [LEHETSÉGES [várniuk]]’ = M > Mod

(11b) Ha szükség volna rá, minden további nélkül *várhatnának* idebent.

(12a) *‘LEHETSÉGES [hogya várNÁnak]’ = Mod > M

(12b) [#] Nem értem miért nem mennek még haza; talán *várhatnának*? (= ... talán várhatnékjuk van?)

(13a) ‘LENNE [jó/kíváncsi, hogya várjanak]’ = M > Mod(?)

(13b) Igazán *várhatnának* még néhány percet.

⁴⁶Itt megint a feltételes módot használjuk az illusztrációhoz, de felszólító- ill. kötőmóddal is ugyanerre az eredményre jutunk:

- (i) vár-*hat-j*-[a]nak

Ennek is csak M > Mod olvasata van: ‘LEGYEN úgy [hogya LEHET(SÉGES) [várniuk]]’. (pl.: Elintézttem, hogy várhassanak.) Az egyébként sem teljesen koherens ‘LEHETSÉGES [hogya LEGYEN úgy [hogya várnak]]’ jelentést (i) semmiképpen sem hordozza.

Bár ennek az alaknak is kétféle értelmezése lehetséges: (11) és (13), de ezek nem különböznek hatókörileg, így a jelen kontextusban nem is foglalkozunk a különbségükkel.⁴⁷ A fordított hatókörnek megfelelő olvasat (12) viszont egyértelműen hiányzik ebben az esetben.

Az igazi meglepetést ezek után azonban az az eset okozza, ahol mindhárom vizsgált kategória (mód, idő, modalitás) jelölve van:

- (14) vár-*hat-t*-ak vol-*na*
V-Mod-T-Agr_s ???-M

- (15a) ‘az LENNE a helyzet [hogyan VOLT [LEHETSÉGES várniuk]]’ = M > T > Mod

- (15b) A fiúk *várhattak volna*, ha valaki szólt volna nekik.

(14)-nek — hatóköri szempontból — nincs más lehetséges értelmezése, mint amit (15)-ben megadtunk (bár van egy ettől hatókörileg nem elkülöníthető másik értelmezése is, vö. a fenti (13)-mal). Ez különösnek mondható, annak fényében, hogy a három kategória elvileg hat lehetséges hatóköri viszonyrendszerben állhatna (16), de ha figyelembe vesszük, hogy a Mod > M olvasat általában hiányzik (ld. fentebb), még akkor is négy olvasat (16a–d) meglétét várnánk, hiszen mint láttuk, T és Mod, illetve M és T viszonylagos hatóköre váltakozhat.

- (16) a. M > T > Mod b. *M > Mod > T c. *T > M > Mod
d. *T > Mod > M e. *Mod > M > T f. *Mod > T > M

A tény, hogy (14) csak egyetlen hatóköri viszonyrendszert képvisel, szemantikailag nehezen magyarázható, hiszen M és T, ill. T és Mod hatóköre itt annak ellenére merevedik meg, hogy a harmadik kategória kiiktatásakor képesek a váltakozásra, vagyis nincs semmilyen mélyen rejlő értelmezhetetlensége a fordított hatóköröknek. Ezért a következőkben morfoszintaktikai alapú magyarázatot kísérelünk meg adni e jelenségkörre.

3.2.2. Igeidő és modalitás

Ahhoz, hogy górcső alá vehessük az inflexiók kategóriák szintaktikai viselkedését, először azt szükséges tisztázni, hogy milyen hierarchikus rendben állnak az érintett kategóriák a mondatstruktúrában. A bemutatandó elemzés egyértelművé fogja tenni, hogy melyik az egyetlen lehetséges hierarchikus rend, de most, a kiindulóponton — részben — valamilyen kiinduló hipotézisre kell támaszkodnunk. Ha azt az esetet vesszük alapul, ahol mindhárom érintett kategória jelölt, továbbá feltesszük, hogy a Tükörelv érvényes, akkor a morfémasorrendből (V-

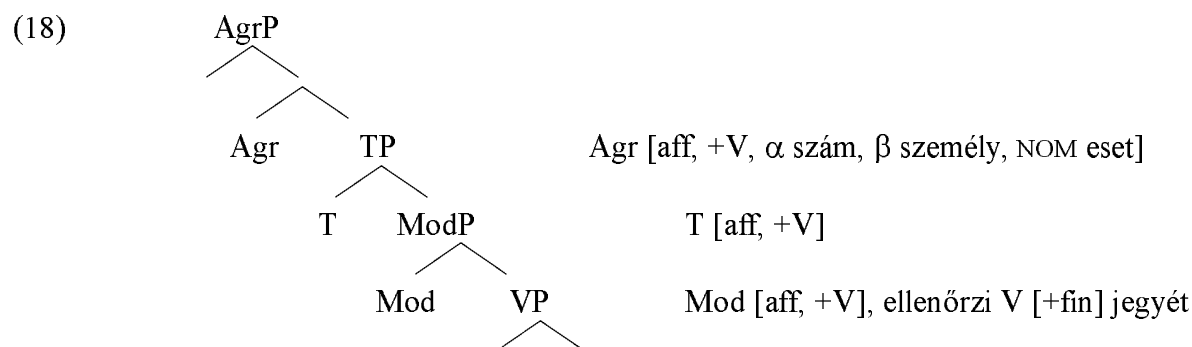
⁴⁷Ez a (13)-beli olvasat megfelel Kiefer (1981:150) boulomaikus modalitásának: ez a modalitás kívánságot, óhajt fejez ki, és feltételes móddal áll. Kiefer tehát ezt a modális jelentést egyértelműen magának a *-hat* affixumnak tulajdonítja. Eszerint is M > Mod tehát a hatóköri viszony ebben az olvasatban, vagyis itt sincs fordított hatókör.

Mod-T-M-Agr) arra következtethetünk, hogy az ige Mod-T-M-Agr sorrendben vette fel a toldalékokat, vagyis a VP felett egymásra épülő projekciók sorrendje (17) kell, hogy legyen, hiszen így járhatja be megfelelő sorrendben az ige az affixumokkal kitöltött fejezések pozíciókat, illetve így egyesülhet megfelelő sorrendben a fejekkel morfoszintaktikailag:

(17) [AgrP [MP [TP [ModP [VP ...]]]]]

Ez a hierarchia ugyanakkor megfelel az észlelt hatóköri sorrendnek is: M k-vezérli T-t, T k-vezérli Mod-ot. Nullhipotézisünk tehát nyilván az, hogy ez a tényleges projekciós hierarchia, mégpedig invariáns módon, amint azt az FPUHH bármely nyelvre vonatkoztatva megköveteli. Ezek után arra kell magyarázatot találni, hogy a morfémásorrend megváltozása nélkül miképpen módosulhatnak meg a hatóköri viszonyok.

Vegyük a (4)-ben bemutatott esetet, ahol T és Mod jelenik meg affixumként az igealakon, vagyis a mondatstruktúrában Mod és T projekciója egymás fölé épül. Mivel a mód kategóriája itt jelöletlen, ezért nem része a szerkezetnek az ő projekciója. (Az alanyi egyeztetési kategóriáról, Agr_s-ről — egyéb evidencia hiányában — feltételeztük, hogy az inflexiók tartományban legkívül helyezkedik el.) Így az alábbi struktúránk lesz:

Az ábra jobb oldalán az inflexiók fejkategóriák jegytartalmát tüntettük fel: mindegyikük affixumjellegű, és igehez járul. Ezen felül a VP-re legkorábban ráépülő inflexiók kategória, jelen esetben Mod, ellenőrzi le az ige finitum-jegyét, hiszen az igealak ragozott ill. nem-ragozott volta éppen azáltal áll elő, hogy e kategóriák valamelyikével társul. (Ezen belül Mod és M csak [+fin] jegyet képes ellenőrizni, azaz csak e kategóriák csak ragozott igealakon jelenhetnek meg, míg T-nek lehetősége van [–fin] jegy legitimálására is, és pedig infinitívusz, azaz főnévi igenév esetén, mely nem más, mint az ige egy inflexiók formája (Kenesei, megj.e.)

Nézzük most a szintaktikai deriváció lépéseit, és az azokat követő morfológiai műveleteket. A VP megépülése után azt egyesítjük a Mod-fejjel, mely toldalékjellegű, vagyis egy

tövet igényel, melyre rátapadhat. Ugyanakkor ellenőrizni kívánja V ragozottsági ([+fin])jegyét. Ezért V felemelkedik oda, és hozzacsatolódik Mod⁰-hoz, miáltal egy morfoszintaktikai tömb jön létre: [Mod V [Mod -hAt]]. Ezáltal mind a toldalékolási, mind a jegyellenőrzési kíváncsúnak eleget tettünk.⁴⁸ A következő lépésben az eddig létrejött ModP-t egyesítjük T-vel, mely ismét egy affixum, tőigénnyel, viszont nem rendelkezik ellenőrzendő igei jeggyel, vagyis nem fog vonzást gyakorolni V-re. Ezért a V-t is tartalmazó [Mod V+Mod] egység nem is emelkedik fel T-be, hanem — az “olcsóbb” megoldást választva — morfoszintaktikailag egyesül T-vel, létrehozva a [szó [Mod V+Mod] + T] tömböt, melyet a szintaxis folyamatosan nyomonkövető morfológia ki is ír, a szükséges szókészletbeli elemek (morféma-hangalakok) beillesztésével, V-hAt-Ott formaként. Mint azt a főnévi toldalékolásról szóló fejezetben is láttuk, a szintaxisban nem játszik szerepet, nincs is definiálva a lineáris sorrend, a [[V+Mod]+T] komplexumban Mod és T exponense azért jelenik meg az igező után (és nem előtte), mert mindkét toldalék szuffixum. Ez az ő inherens, szótári tételükben megjelölt tulajdonságuk.

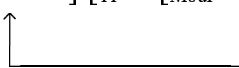
Ha ezek után, a T-projekció lezárását követően beillesztjük a szerkezetbe az Agr-fejet, mely szintén affixum, egy újabb morfoszintaktikai egyesítési művelettel a az igező köré épült komplexum ezt az elemet is felveszi, kialakítva a személyraggal kiteljesített szóalakot. Ezzel a derivációval tehát egyfelől (a Logikai Forma irányába) egy olyan szerkezet áll elő, melyben T > Mod hatóköri viszony lett kódolva, másfelől (a morfológiai modulon át, a Fonetikai Forma irányába) a [V+Mod+T+Agr] morfémaszekvencia jön létre, egy szótartományon belül.

Van azonban egy másik folytatási lehetőség is a TP megépítését követően. A magyarban ugyanis adott a lehetőség még egy inflexió réteg beiktatására, hiszen ebben a struktúrában a mód (M) kategóriája, jelöletlen lévén, nem lett kitöltve. Rendelkezésünkre áll viszont, kitölthető keretkategóriaként (*proxy*, vö. Nash & Rouveret 1998), ami azt jelenti, hogy teljesen (így kategória tekintetében is) specifikálatlan szintaktikai fejként egyesíthetjük TP-vel, megépíthetjük projekcióját.⁴⁹ E beillesztett “üres” fejet ezután ki kell tölteni kategóriális tartalommal. Ez úgy

⁴⁸Egy alternatív elemzésben V nem emelkedik fel Mod-hoz, hanem morfoszintaktikai egyesítéssel veszi fel ezt a toldalékolást — ez esetben nyilván nincs jegyellenőrzési viszony közöttük (hacsak nem definiáljuk úgy a morfoszintaktikai láncképzést, hogy ezt is lehetővé tegyük). Ennek az alternatívának egy előnyéről ld. a Függelék.

⁴⁹Technikailag itt arról van szó, hogy a magyarban igénybevehető nem-egyeztető inflexiók kategóriák egyfajta templátumot alkotnak a Cinque (1999)-féle hierarchiában, és e templátum pozíciói lehetnek kitöltöttek vagy kitöltetlenek, de bármely mondatba bármelyikük beépíthető templatikus pozícióként, amit vagy független lexikai elemmel töltünk be (jegymátrix formájában), vagy egy másik lexikai elemet mozgatunk oda a szerkezetből. Ugyanakkor az is világos, hogy a három szóban forgó kategória (ami egyben az összes használt nem-egyeztető inflexiók kategória is a magyarban) egyetlen tömböt képez, abban az értelemben, hogy projekcióik együtt jelennek meg, más projekciók nem ékelődhetnek közéjük, és az esetlegesen üres templátumhelyet csak e három kategória valamelyike veheti igénybe, ill. mindegyikük csak e körön belül tölthet ki üres helyet.

történik meg, hogy a Mod-fejben levő $[_{\text{Mod}} \text{V+Mod}]$ komplexum⁵⁰ felemelkedik e keretkategóriába, és pedig nem hozzácsatolással (ahogy egy felemelkedő fej egy a célpozícióban levő tartalmas fejjel egyesül), hanem behelyettesítéssel, vagyis a keretkategória teljes formális specifikációját, jegyekkel való kitöltését, beleértve a kategória-jegyeket is, a Mod-kategóriájú komplex fej végzi el. Ezáltal e T feletti, azt k-vezérlő fejpozíció kategóriája is Mod lesz:

$$(19) \quad [_{\#P} \# [_{\text{TP}} \text{T} [_{\text{ModP}} [_{\text{Mod}} \text{V+Mod}] \dots]]] \rightarrow [_{\text{“ModP”}} [_{\text{Mod}} \text{V+Mod}] [_{\text{TP}} \text{T} [_{\text{ModP}} \text{t} \dots]]]$$

Ily módon tehát előáll egy olyan szintaktikai szerkezet, melyben a feljebb emelt Mod^0 immár k-vezérli T-t, vagyis egy $\text{Mod} > \text{T}$ hatóköri viszonyt kódol. Ugyanakkor a morfémasorrend nem változik, hiszen az M-et “helyettesítő” keretkategória beillesztése előtt a $[\text{V+Mod+T}]$ szóalak már létrejött, ez a további derivációban már nem sérülhet: bármely morfológiai művelet a szóalaknak csak a peremét érintheti, más szóval a morfológia nem “lát bele” a már megépült szóalak belsejébe, így nem is szakíthat onnan ki semmit.⁵¹ A keretkategória beillesztésének nincs morfológiai-fonológiai következménye, mint ahogy a Mod-komplexum felemelésének sem.

A következő derivációs lépés azután itt is Agr beillesztése — ezt az affixumot pedig ismét a $[\text{V+Mod+T}]$ tömb veszi fel, morfoszintaktikai egyesítéssel. A morfológiai deriváció tehát nem különbözik attól az esettől, ahol nincs TP és AgrP között más kategória.

Ez az elemzés biztosítja tehát, hogy a morfémasorrend a két lehetséges derivációban azonos, míg a k-vezérlési (s következésképp a hatóköri) viszonyok T és Mod között megfordulhatnak. Hogy ez megtörténik-e, az pusztán azon múlik, hogy élünk-e keretkategória beépítésével a projekciós hierarchia-templátumban az itt jelöletlen-kitöltetlen M helyére. Ha igen, akkor Mod szükségszerűen T fölé kerül, ha nem, akkor pedig T marad szükségszerűen magasabban Mod-nál. Ezzel számot adtunk a (4)-ben illusztrált hatókörváltakozási jelenségről, mégpedig úgy, hogy fenntartottuk a szintaktikai hatókörábrázolás standard módját, betartottuk az FPUHH-t, és a Tükörelv is érvényesült, amennyiben a morfológiai deriváció pontosan követte a szintaktikai derivációt — a saját keretei között, azaz mindaddig, amíg saját elvei ezt

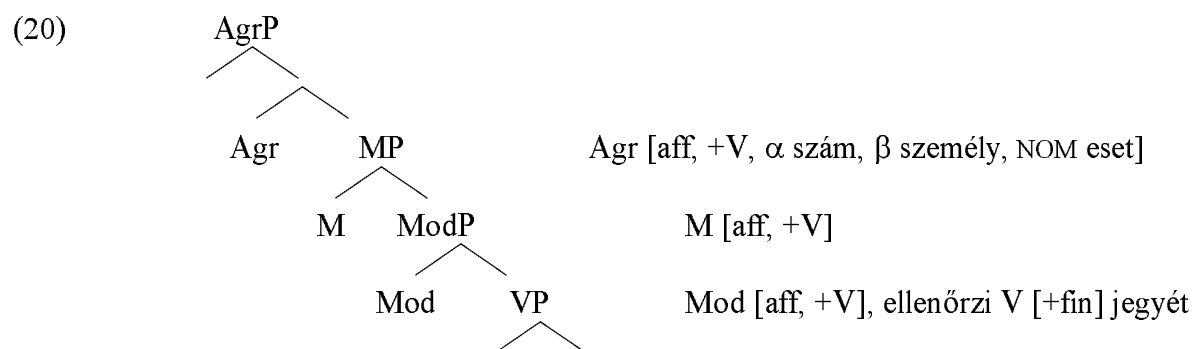
⁵⁰Felmerül a kérdés: miért épp $[_{\text{Mod}} \text{V+Mod}]$? Egyrészt mert csak inflexiós jelölő kategória jöhet szóba (l. az előző lábj.), másrészt pedig, bár elvben elképzelhető, hogy T emelkedjen oda és töltsen ki a M-keretet, ez a lépés semmilyen szemantikai vagy morfológiai következménnyel nem jár, üres lépés lenne, amit a gazdaságossági elvek nyilván kizárnak. A fennmaradó kérdés: miért/hogyan vonzza az M-beli “űr” a távolabb levő Mod-ot, a közelebbi T helyett. Talán T és Mod azonos távolságra van (*equidistant*) M-től, ha a morfoszintaktikai egyesítéssel létrejött lánc szemeit bármely más pozíciótól azonos távolságra levőnek tekintjük — ez definíció kérdése.

⁵¹Ez a *lexikai integritás* ill. a *zárójeltörlési konvenció* következménye: a morfológiai deriváció számára a szóalak belseje láthatatlan ill. strukturálatlan.

megengedték. Sérül ugyan a kétirányú tükrözés (szintaxis $\leftrightarrow$ morfológia) eszméje, ám a mi szempontunkból, minthogy a szintaxisból szeretnénk a morfémák sorrendjét levezetni, csak a szintaxis $\rightarrow$ morfológia reláció egyértelműsége számít, azaz a Tükörelv számunkra fontos felét is sikerült fenntartanunk.

3.2.3. Igemód és modalitás

Mint (10–12)-ben láttuk, a jelölt mód és modalitás nem mutat hatóköri váltakozást: csak a $M > \text{Mod}$ viszony áll fenn. Ha az előző pontban ismertetett elemzést terjesztjük ki erre az esetre, akkor ez automatikusan következik is. Kiinduló hipotézisünk szerint ugyanis a projekciós hierarchiában M magasabban helyezkedik el Mod-nál, vagyis a funkcionális projekciók generálásakor M Mod-ot k-vezérlő pozíciót foglal el:

Az igeidő és modalitás viszonyához képest azonban itt jelentős különbséget találunk: az esetlegesen (választhatóan) igénybevehető keretkategória, az egyébként jelöletlen T, a hierarchiának megfelelően Mod és M közé kerül. A $[_{\text{Mod}} \text{V} + \text{Mod}]$ komplexum tehát adott esetben ebbe a fejpozícióba emelkedhet. Csakhogy e lépéssel Mod még nem kerül M-nél magasabbra, hiszen a T-pozíció csak M alatt lehet, vagyis ez a lépés redundáns — nem változtatja meg a k-vezérlési viszonyokat, így a relatív hatókört sem:

$$(21) \quad [_{\text{MP}} \text{M} [_{\#P} \# [_{\text{ModP}} [_{\text{Mod}} \text{V} + \text{Mod}] \dots]]] \rightarrow [_{\text{MP}} \text{M} ["_{\text{ModP}}" [_{\text{Mod}} \text{V} + \text{Mod}] [_{\text{ModP}} t \dots]]]$$

Az eddigi két eset elemzése tehát már igazolta a kiinduló feltevés azon részét, hogy a módnak (M) magasabban kell lennie mint az időnek (T) és a modalitásnak (Mod), hiszen ezért lehetséges, hogy Mod és T képes hatókörileg váltakozni, míg Mod és M nem. A harmadik lehetséges párosítás (M és T) esetében fellépő váltakozást azonban már nem lehet ugyanilyen

egyszerűen megmagyarázni, hiszen ha M magasabban áll mint T, és M a legfelső elérhető potenciális keretkategória, akkor T sohasem képes M-et k-vezérlő pozícióba emelkedni. Ugyanakkor itt belép egy morfológiai bonyodalom is: a *volna* szócskával képzett összetett alak. E két probléma megoldását keresi a következő alrész.

3.2.4. Igemód és igeidő

Mint az előző alrészekből világossá vált: a projekciós hierarchiában M magasabban helyezkedik el T-nél, ebből következően az a hatóköri viszony számít az alapesetnek, ahol az időt helyezzük a mód kontextusába ($M > T$) — ehhez bonyodalmak nélkül eljutunk. T lévén a legalsó inflexiós kategória, ő ellenőrzi V finitségi jegyét, ezért V felemelkedik T-hez, és hozzácsatolódik, létrehozva a $[_T V+T]$ szintaktikai fejkomplexumot. E lépést a morfológia azzal követi, hogy az ige-tőhöz toldalékolja az időjelet (*V-tt*). Ezután a létrejött TP-t a szintaktikai szerkezetben összeolvasztjuk M-mel, azaz TP testvéreként beépítjük a struktúrába M-et, mely affixum, vagyis hordozó tövet igényel, amit természetesen meg is találna a $[V+T]$ egységben, morfoszintaktikai egyesítéssel. Csakhogy amikor ezt a lépést a morfológiának is követnie kell, probléma lép fel: a létrehozandó alak, $[_{szó} V+T+M]$, megsért egy inflexiós morfológiai templátumot, mivel mind T, mind M beillesztendő hangalakja ún. *analitikus toldalék* (Rebrus megj.e.), márpedig egyetlen szóalak inflexiós tartományán belül nem követheti egymást két analitikus toldalék⁵² (op.cit.). Ezért a morfológiai komponens javítóstratégiát követel meg — ez elvben lehet e komponens saját művelete, de az is lehetséges, hogy visszacsatolás történik a szintaktikai derivációhoz, és a szintaxisnak kell más megoldást találnia. E javító módosítás lényege: egy jelentés nélküli, minimális ige-tő (*vol-*) betoldása, hogy ez szolgáljon hordozó tőként a módjel számára. Ha megvizsgáljuk ennek az expletívumnak a viselkedését, arra a következtetésre jutunk, hogy szintaktikai (és nem pusztán morfológiai) státuszt kell tulajdonítani neki, mivel szintaktikai műveletek számára hozzáférhető, vagyis nem elemezhető úgy, mint egy csak a morfológiai komponens által, posztszintaktikailag beillesztett morf.

Hogy a *volna* alak a szintaxis számára látható és elérhető, azt a következő szerkezetek bizonyítják. Először is, számos beszélő számára elfogadhatóak azok az esetek, ahol bizonyos morfémák elválaszthatják a *volna* szócskát az időjeles ige-tőtől:

⁵²A mi rendszerünkben, morfoszintaktikai megfontolásokból, inflexiós toldalékként kategorizáltuk a *-hat* toldaléket, mely morfofonológiai természetét tekintve szintén analitikus. Ezért a *-hat+na/-Ott* szekvenciáknak is meg kellene sérteniük a morfofonológiai templátumot. Hogy ez mégsem történik meg, annak az oka, hogy morfofonológiaiilag a *-hat* minden tekintetben (így ebben is) a képzőkkel mutat azonos viselkedést, így az inflexiós templátum sem vonatkozik rá. Ld. még az alrész végét.

- (22a) %Péter *várt is volna*, meg nem is.
 (22b) %Akkor is *vártál-e volna*, ha hideg van?

Az *is* szócska kétségkívül önálló szó, nem igei toldalék, márpedig a morfológia nem képes egy szóalak belsejébe egy másik szót beilleszteni — ez csak a szintaxisban történhet. Az *-e* morféma némely tekintetben talán közönséges toldalékmorfémára emlékeztet (de ld. Kenesei megj.e.), ám (mint kérdőpartikula, talán az F^0 kategória reprezentánsa) az inflexiós tartomány lezárása után kerül be a szintaktikai szerkezetbe és csatlakozik az igei szóalakhoz, vagyis a morfológia őt az igealak jobbszéléhez illeszti. Ez tehát megint azt mutatja, hogy a morfológia számára a *várt(ál)* és a *volna* két külön szó lehet, ami csak akkor képzelhető el, ha ezek az elemek a szintaxisban is különállóan léteznek.

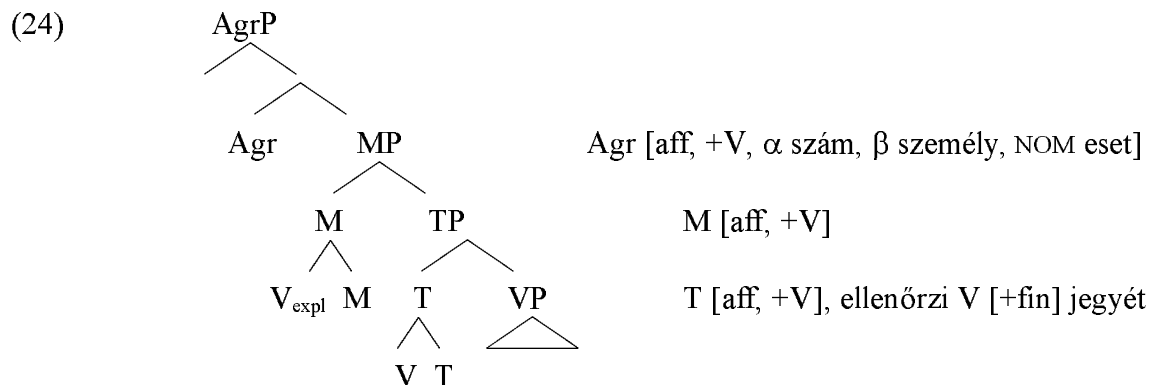
Emellett a *volna* elem állhat ún. *jobboldali közös összetevőként*, a megfelelő szerkezetben:

- (23a) Ha vettünk volna halat, én *megsütöttem*, te pedig *megetted volna*.
 (23b) Mi megsütöttünk, te pedig megettél egy halat.

Itt a mondatvégi *volna* a *megsüt* és a *megeszik* igékhez egyaránt tartozik, csakúgy mint az illusztrációként szolgáló, morfológiai vonatkozásoktól mentes jobboldali közös összetevős (23b) mondatbeli *egy halat* főnévi csoport. Mivel ez a szerkezet egy szintaktikai mellérendelési művelettel áll elő (és kritériuma, hogy a jobboldali közös összetevő szintaktikai konstituens legyen), a (23a) mondat csak úgy jöhet létre, ha a szintaxisban ott van konstituensként a *volna* elem (azaz egy $[V_{\text{expl}}+M]$ komplexum).

Ezek alapján úgy kell gondolnunk, hogy a *vol-* expletívum beillesztése szintaktikai művelet, célja pedig a morfológiai templátumsértés kiküszöbölése. Mivel e t_0 beillesztése szemantikai következménnyel nem jár, megjelenését gazdaságossági megfontolás szabályozza: csak akkor élhetünk a beillesztésével, ha anélkül sikertelen lenne a deriváció (pl. a morfológia nem tudná a megfelelő szóalakot előállítani). Más esetben e t_0 beillesztése fölöslegesen terhelné a komputációs rendszert, ezért nem megengedett.

Térjünk tehát vissza a deriváció menetéhez: megépült TP, melynek fejében a $[_T V+T]$ tömb áll; beillesztettük M-et, mely affixum, de a $[_T V+T]$ fej nem veheti fel, mert az morfológiai templátumsértést eredményezne. Ezek után a legolcsóbb megoldás a *vol-* igei expletívum behelyezése a szerkezetbe, azaz az M-beli affixumhoz való csatolása. Ezzel a módjellel a tőigényét kielégítettük:

A soron következő lépés: az egyeztetési kategória (Agr) beépítése — ezzel az előző alrészekben nem foglalkoztunk, mivel ott Agr megjelenése a szerkezetben, és az őt megjelenítő affixum toldalékolása nem okozott volna bonyodalmat (ld. 3.3.). Agr tehát a kész MP kategóriával egyesül, és ismét affixum, tehát igei tövet keres. Ilyen most kettő is rendelkezésre áll: az M-fejben levő [_M *vol-* + M] alak, valamint a T fejben található [_T V+T]. Nyilvánvalóan az előbbi a közelebbi, olyannyira, hogy azzal mozgatás nélkül, egyszerű morfoszintaktikai egyesítés útján társulhatna is, ez tehát az előnyösebb megoldás gazdaságosság szempontjából, hiszen a T-tömb csak úgy veheti fel Agr-t, ha az M-fejet átugorva felemelkedik Agr-hoz. Csakhogy itt a gazdaságosságon kívül más szempontot is figyelembe kell venni, nevezetesen: az alanyi esetadást. Az alanynak nominatívuszi esetet kell kapnia, melyet az Agr-kategória specifikálójában kaphat meg. Ennek az esetnek a hordozója az általunk használt elméleti keretben vagy T, vagy általában a [+fin] jegyet ellenőrző, legalsó inflexiós kategória (jelen esetben ez is T), vagy maga az ige. Vagyis e kategóriák valamelyikével kell az alanyak specifikáló-fej konfigurációba kerülnie az Agr-tartományban. Márpedig ez a két elem egyaránt a [_T V+T] tömbben lelhető fel. Ezért mind az alanyak, mind a [_T V+T] tömbnek az Agr-tartományba kell emelkednie, ami technikailag úgy történik, hogy az Agr-fej esetadási jegye vonzást gyakorol T vagy V esetadási jegyére. Ha azonban a [_T V+T] tömböt mindenképpen Agr-ba kell emelni, akkor éppenséggel Agr és az M-tömb morfoszintaktikai összefűzése lenne redundáns művelet, sőt ezzel meg is akadályoznánk, hogy [_T V+T] és az alany között az esetadás végbemehessen, így gátolnánk a deriváció sikeres végbemenetelét. M és Agr egyesítése tehát nem hajtható végre. Ebből következően az egyeztető toldalék, azaz a személyrag, nem a *volna* alakon, hanem az igeitövet és az időjelet is tartalmazó alakon jelenik meg, ráadásul a valódi igeitöves alak ily módon mozgásával átugorja, azaz meg is fogja előzni az expletívumos alakot:

(25a) vár-t-unk vol-na
V-T-Agr V_{expl}-M

- (25b) *vár-t vol-ná-nk / *vol-ná-nk vár-t / *vol-na vár-t-unk
 V-T V_{expl}-M-Agr V_{expl}-M-Agr V-T V_{expl}-M V-T-Agr

Így történik tehát a hatókörileg egyszerűbb eset előállítása. Mindebből azonban még nem világos, hogyan áll elő a fordított hatókör: $T > M$. Ahhoz, hogy ezt megválaszolhassuk, vizsgáljuk meg még egyszer alaposan a kétféle értelmezést:

- (26a) ‘az LENNE a helyzet [hogy várTak]’ = $M > T$

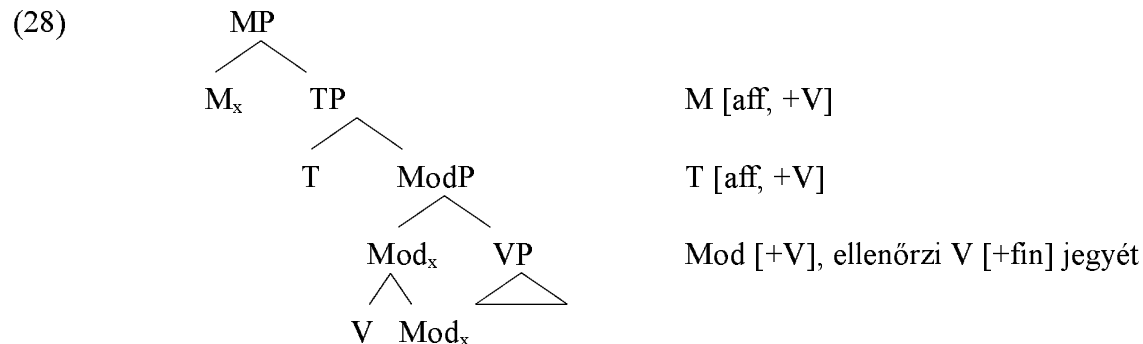
- (26b) Az örök *vártak volna*, ha szóltál volna nekik.

- (27a) ‘az VOLT a helyzet [hogy várNÁnak]’ (‘várni akartak’) = $T > M$

- (27b) A vendégek szívesen *vártak volna* tovább, de már nem lehetett.

Világos, hogy az időjel mindkét esetben ugyanazt jelenti: múlt idejűséget. A módjel azonban nem azonos tartalmat képvisel a két esetben. Míg (26)-ban feltételeességet jelöl (ami a feltételes mód nyilvánvaló inherens tartalma), addig (27)-ben valamiféle akarást, szándékot, óhajtást fejez ki, azaz valamiféle *modalitást*. Ezért az utóbbi esetben valójában nem is $T > M$, hanem értelmezés szempontjából $T > \text{Mod}$ hatóköri viszonyral állunk szemben, ami viszont nem váratlan, hiszen T a projekciós hierarchiában magasabban helyezkedik el, mint a modalitást képviselő Mod . Itt tehát arról van szó, hogy a szintaxisban a Mod -fejpozíciót tölti ki az a szintaktikai-szemantikai jegymátrixként szereplő szótári elem, mely ezt a “szándék” típusú modalitást képviseli. Ez nem probléma, hiszen ebben az esetben a mondatban nincs jelen a *-hAt* alakkal megjelenített modalitás-elem, vagyis a Mod -pozíció nem foglalt, azt ez a másik fajta modalitás-reprezentáns töltheti ki.

A kérdés ezek után viszont az, hogy miért és hogyan kerül a szóalakba maga a módjel. Az ok: úgy tűnik, hogy ennek a “szándék”-modalitásnak nincs megfelelő jelölője a magyar nyelv hangalaki elemkészletében, vagyis a hangalaki beillesztéskor a morfológia nem tud hangalakot rendelni ehhez a szintaktikai-szemantikai jegytömbhöz. Ezért itt ismét javítási műveletre van szükség, amihez az M kategória használható fel, hiszen ez — jelöletlen lévén — saját jogán nem része a struktúrának. Az történik tehát, hogy be kell építeni a szerkezetbe az M -kategóriát (és projekcióját), majd ezzel kell összefüggésbe hozni Mod -ot. Ez történhetne úgy is, hogy Mod -ot (pontosabban a $[V+\text{Mod}]$ komplexumot) felmozgatjuk M -hez, és hozzácsoljuk. Mivel azonban ennek a mozgatásnak más motívuma nincs, egy egyszerűbb asszociációs műveletre kerül sor: M -ből (mely szemantikai jegyeiben hiányos) és Mod -ból (mely fonológiaiailag megjeleníthetetlen) láncot képezünk. A láncképzés strukturális feltétele, hogy a felső elem (M) k -vezérelje az alsót (Mod), itt adott. Ily módon a következő struktúrához jutunk:

Mivel Mod nem emelkedik fel M-be, nem fogja k-vezérelni T-t, T viszont k-vezérli Mod-ot. Ez pedig $T > \text{Mod}$ hatóköri viszonyt determinál. Meg kell jegyeznünk, hogy az itt látható $\{M, \text{Mod}\}$ lánc hatókörkijelölés szempontjából úgy viselkedik, mint az expletívum-asszociátum láncok az angolban: a szemantikailag tartalmas elem pozíciója, azaz Mod-é számít — a hozzá tartozó expletívum (M) hiába k-vezérli T-t, ez Mod hatókörének kijelölésekor nem érvényesíthető. Az angol “*there* + asszociátum” szerkezetek is ezt igazolják:

- (29a) There_x must have arrived $[\text{many girls}]_x$.
 expl kell PERF érkezik-PRT sok lány-PL
 ‘Bizonyára sok lány érkezett.’
- (29b) $[\text{Many girls}]_x$ must have arrived t_x .
 sok lány-PL kell PERF érkezik-PRT
 ‘= (29a)’ vagy: ‘Sok lány bizonyára megérkezett.’

Ha a tartalmas kategória a modális *must* ige fölé mozgott (29b), akkor hatóköre lehet nagyobb azénál, ha azonban csak egy vele egy láncot alkotó expletívum (*there*) van a modális ige feletti pozícióban, az nem elégséges ahhoz, hogy a tartalmas elem e pozíciónak megfelelő, a *must*-énál nagyobb hatókört vegyen fel. Ugyanígy: a szemantikailag tartalmas Mod fonológiailag specifikált, de szemantikai jegyekkel nem rendelkező láncbeli társának, M-nek a pozíciója nem vehető figyelembe a hatókör kiszámításakor.

A morfológiai deriváció lépésről lépésre követi a szintaktikai derivációt. Így első lépésként, miután V Mod-hoz csatolódott, ragozottsági jegyének ellenőrzése céljából, egy $[\text{szó V+Mod}]$ morfológiai tömb keletkezett, ám mivel ebben Mod alá nem található beilleszthető hangalak, visszacsatolunk a szintaxisához, javításért. Ott azonban mielőtt M-et igénybe lehetne venni, előbb be kell illeszteni (a merev hierarchia által előírt sorrendet betartva) T-t, mely affixum, ezért a $[\text{V+Mod}]$ tömbhöz mint tőhöz járul, morfoszintaktikai egyesítéssel. Ekkor $[\text{szó V+Mod+T}]$ alak jön létre. Ezt követi a szintaxisban M beillesztése, amit a morfológia szokás szerint nyomon követne, ám itt előáll a T és M (két analitikus toldalék) egymás mellé

kerüléséből fakadó templatikus rosszulformáltság (ld. fentebb), vagyis a szintaxisnak be kell hoznia, a korábban ismertetett módon, a *vol-* expletívumot, mely tőként felveheti a módjelet. Ezen a ponton a morfológiában [_{szó} V+Mod+T] + [_{szó} V_{expl}+M] alakokat kapunk. Mod-ot nem kell külön művelettel eltávolítani a szóalakból (nem is lehetne, hiszen ehhez a már megépült szóalak belsejét kellene manipulálni, vö. 51. lábj.) — a hangalaki beillesztés egyszerűen üresen hagyja ezt a pozíciót, mivel az elemkészlet nem tartalmaz ide beilleszthető elemet.

A deriváció folytatásában a szokásos módon az Agr-affixumot, vagyis a személyragot kell a szerkezetbe behozni, majd a morfológiában a tartalmas igei tövet tartalmazó tömbre, [V+T]-re toldalékolni. Innen tovább már pontosan ugyanúgy folyik minden, mint a M > T hatókörös szerkezet előállításakor.

Vissza kell most még térnünk a modalitásjelölő *-hAt* toldalék státuszára és viselkedésére. Mint a *volna* alakkal kapcsolatban láttuk, az inflexiós toldalékokra egy morfológiai templátum vonatkozik, melyben szintetikus és analitikus toldalékok pozíciói váltakoznak. Ennek következményeképp két azonos típusú inflexiós toldalék nem követheti egymást; ha ilyen eset állna elő morfoszintaktikailag, akkor azt valahogyan fel kell oldani. A *-hAt* azonban problémát jelent: morfoszintaktikailag világosan inflexiós jellegű toldalék, morfofonológiailag pedig analitikus. Ezért azt várnánk, hogy nem követheti őt másik analitikus toldalék — csak hogy mind az időjel, mind a módjel analitikus, mégis szabadon állhatnak a *-hAt* után. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a *-hAt* morfoszintaktikai és morfofonológiai státusza különböző: csak az előbbi tekintetben számít tisztán inflexiósnak, az utóbbi tekintetben viszont a képzőkhöz hasonló — nem viselkedik nyitó tövéként az utána következő toldalékok számára (Rebrus megj.e.). Ezért az inflexiós morfológiai templátum sem vonatkozik rá, vagyis az a kényszer sem, hogy ne állhasson közvetlenül utána másik analitikus toldalék.

Ebben az alrészben tehát ismét azt láttuk, hogy a Tükörelv a szintaxisból a morfológia felé irányultan érvényes, vagyis a morfológiai deriváció nyomon követi a szintaktikait, de visszacsatolás is van: ha a morfológia a szintaxist követve rosszult formált szerkezetet képezne, akkor a szintaktikai derivációban kényszerít ki javítási művelet(ek)et. Ugyanakkor különböző szintaktikai derivációk eredményezhetnek azonos morfológiai kimenetet, vagyis a szintaktikai szerkezet nem tükrözi egyértelműen a morfológiát.

3.2.5. Mód, idő és modalitás együtt — a hatóköri váltakozás hiánya

Ebből a részből most még az van hátra, hogy számot adjunk arról: miért nem tapasztalunk hatóköri többértelműséget abban az esetben, ha mindhárom vizsgált kategória jelölve van egy igealakon (pl. *várhattunk volna*). Minthogy az egyetlen lehetséges értelmezés ($M > T > \text{Mod}$) az, ahol a hatókör pontosan megfelel a kategóriák projekciós hierarchia szerinti viszonylagos alaphelyzetéből következő k-vezérlési viszonyoknak, az eddigi elemzések alapján automatikusan következik a többi olvasat alapjául szolgáló szerkezetek előállíthatatlansága. Mod csak T-hez képest vehetne fel fordított hatókört, de ahhoz egy M-re mint üres keretkategóriára lenne szükség, M viszont ezekben az alakokban saját jogán, jelölten szerepel, vagyis nem hozzáférhető Mod számára. Sem Mod, sem T nem lehet nagyobb hatókörű a valódi (módkifejező) M-nél, hiszen M felett nincsen semmilyen igénybevehető, potenciálisan üres projekció. (Az Agr mindig kitöltött, és mivel nem alkot egy osztályt a három vizsgált inflexiós kategóriával, nem inherens jelölő, hanem egyeztető kategória lévén, amúgy is kétséges, hogy részt vehetne-e hatókörmódosító műveletekben.) A módjel hangalakjával kifejezett “szándék” modalitás és a *-hat* által reprezentált (episztemikus, deontikus) modalitás ugyanazon kategória (Mod) lexikai kitöltői, vagyis nem fordulhatnak elő együtt, amiből következően a mindenre jelölt alakokból az előbbi ki van zárva. Emiatt a látszólagos $T > M$ “fordított” hatókör is kiesik. Így végül csak a semmilyen különlegességgel nem járó alapeset marad.

A mindhárom kategóriára jelölt alakok egyértelműségének automatikusan következő volta alátámasztja az előző alrészekben bemutatott elemzések helytállóságát, és demonstrálja e morfoszintaktikai alapú megoldások fölényét bármilyen szemantikai jellegű kezelési móddal szemben, hiszen azokban éppen az itt észlelt egyértelműség szorulna külön magyarázatra, míg a mi itteni modellünkben ez az egyértelműség nemcsak várható, de szükségszerű is.

Az elemzések helytállósága ugyanakkor visszaigazolja a projekciós hierarchiára vonatkozó kiinduló feltevést, azaz hogy a projekciós rend $[_{MP} M [_{TP} T [_{ModP} \text{Mod} \dots]]]$, hiszen csak ebben a konfigurációban következnek a helyes eredmények. Végül, de nem utolsósorban, a javasolt elemzéssor sikerrel tartja fenn egyidejűleg a szintaktikai hatókörábrázolás standard módját, a Funkcionális Projekciók Univerzális Hierarchiájának Hipotéziséből következő konstans projekciós rendett, és — a nekünk lényeges, szintaxis $\rightarrow$ morfológia irányban — a Tükörelvet, mint derivációkra vonatkozó általánosítást is.

3.3. Az egyeztetés kategóriái: Agr_s és Agr_O

Amint arra a fentiekben már utaltunk, az igének az alannyal (számban, személyben) és a tárggyal (hagyományosan: határozottságban, de ld. a 4. fejezetet) való formális egyeztetése a szintaxisban úgy történik, hogy az ige (vagy az ígét is tartalmazó fejkomplexum, pl. [_T V+T]) egy pontosan meghatározott lokális viszonyba, az ún. specifikáló-fej konfigurációba kerül az alanyi ill. tárgyi szerepű frázissal. A szintaktikai szerkezetben két erre specializált projekciós tartományt szokás feltételezni: az Agr_s-t az alannyal, az Agr_O-t a tárggyal való egyeztetéshez (S = subjectum, O = objectum) (Pollock 1989, Mahajan 1990, Chomsky 1995b). Olyan nyelvekben, ahol az egyeztetés pusztán egy absztrakt szinten megy végbe, anélkül, hogy morfológiai következménye lenne, talán nehezebb lenne motiválni egy ilyen szintaktikai projekció feltételezését, a magyarban azonban mindkét egyeztetést külön morféma jeleníti meg a szóalakban: az alanyi egyezésre teljes paradigmánk van, szám-személy kombinációban (30), a tárgyi egyezést pedig egy *-j(a)/-(j)a/-i* alakú elem testesíti meg, mely E/1. és 2. személyben fuzionál az alanyi egyeztető elemmel, vagyis a személyraggal (31):

(30)	EGYES SZÁM	TÖBBES SZÁM
1. SZEM.	vár- ok	vár- unk
2. SZEM.	vár- sz / olvas- ol	vár- tok
3. SZEM.	vár- Ø	vár- nak

(A táblázatban a magánhangzó harmónia szerinti variánsokat nem tüntettük fel.)

- (31) E/1.: /vár/+/ja/+/k/ → /várom/
 E/2.: /vár/+/ja/+/sz/ → /várod/

(Az egyéb alakváltozatokról ld. Rebrus (megj. e.))

Van továbbá egy egyedi toldalék (a szakirodalomban esetenként implikatívuszként hivatkoznak rá, pl. Kornai 1989), mely egyszerre kódolja az alanyi szám/személy információt (E/1.) és a tárgy személyét (2. személy) — a *-lak* affixum. Ez az egyetlen olyan egyeztetőmorféma, mely nemcsak közvetve, a kontextus segítségével utal a tárgy személyére, hanem egyértelműen jelöli azt:

- (32) vár-lak (vár-l-ak?)

Felvethető, hogy ez a toldalék nem monomorfémikus, vagyis hogy különválasztható benne a tárgyi egyeztetőelem⁵³ (*-l*, mely esetleg azonos az E/2. alanyi személyrag egyik allomorfjával),

⁵³Ennek történeti realitásáról ld. pl. Benkő (1991).

és az E/1. alanyi személyrag (-*k*). Ha így van, akkor a tárgyra vonatkozó egyeztetés a szóalakban itt is — akárcsak a többi esetben — megelőzi az alanyit.

Mivel modellünkben minden morfémának szintaktikai fejezést tulajdonítunk, logikusan illeszkedik a rendszerbe az a feltevés, hogy az alanyi egyeztetőmorfémák (mint szintaktikai szám-személy jegykombinációk) az Agr_S, míg a tárgyas ragozás morfémája az Agr_O fejen jelenik meg. Léven affixális elemek, szükségük van egy hordozó töre, mely igei természetű kell, hogy legyen. Ez a tö értelemszerűen az a morfoszintaktikai tömb lesz, mely az ige köré épült. Az Agr_S felvételének előzményeit már taglaltuk a fenti, az igeidővel, igemóddal és modalitással foglalkozó alrészekben, ahol azt is megfigyelhettük, hogy ezt az affixumot az összetett igealakokban (pl. *várt volna*) a lexikális ige tömbjének kell felvennie, nem az igei expletívuménak, mivel az alannal formális egyezési viszonyba az előbbinek kell kerülnie. Ezt azzal motiváltuk, hogy az alanyi XP és az Agr_S fejjel (morfoszintaktikailag vagy mozgatus útján) asszociált ige között a szám/személybeli formai egyeztetésen túlmenően az Agr-tartományban még egy viszonyt kell létesülnie: az alanyi XP helyütt, ebben a konfigurációban kapja meg ill. ellenőriztet le nominatívuszi esetét. Hogy a tárgyi egyeztetés és az akkuzatívuszi eset között is hasonlóan szoros összefüggés van-e, azt a következő, 4. fejezetben vizsgáljuk majd meg.

Az egyeztetési kategóriák projekcióinak elhelyezkedése a szintaktikai struktúrában (úgy tűnik) nem követ univerzális tendenciákat. Konkrétan: az FPUHH nem vonatkozik rájuk (Cinque 1999). E kategóriák nem vesznek részt hatóköri interakciókban sem, hiszen semmiféle olyan tartalmuk nincs, amelynek hatóköre lehetne. Ezáltal hatóköri jelenségekkel sem tesztelhető az elhelyezkedésük más kategóriákhoz képest.⁵⁴ Az alany és tárgy mondatbeli helye segítségünkre lehetne, de ezzel sem boldogulunk: egyfelől a magyarban mindegyikük gyakran tölt be operátor-jellegű funkciót, minek okán az egyeztetési tartományoknál magasabban elhelyezkedő topik, kvantor, fókusz, vagy igemódosítói pozíciókban jelennek meg. Másfelől az igével való jegyegyeztesési és esetellenőrzési viszonyt — elvileg — nemcsak az ún. nyílt szintaxisban alakíthatják ki, hanem a szintaktikai deriváció fedett szakaszában is, vagyis azután, hogy a fonológia irányába már ki lett küldve az összes ott releváns információ, így a szavak, morfémák sorrendje is. Ez azt jelenti, hogy az alany/tárgy esetleg csak akkor/úgy jut el az Agr-tartományokba, amikor/hogy e lépésnek a kiejtett mondataalakra nézve már nincs következménye, azaz a kiejtett szósorban elfoglalt helye még az Agr-tartományba való

⁵⁴Hornstein (1994) programja ezzel ellentétes feltevésen nyugszik: szerinte a hatóköri viszonyok az azokban résztvevő elemek A-pozícióin alapszanak (ha rendelkeznek ilyennel, pl. alany, tárgy), és nem létezik LF-beli A'-mozgatus, azaz Kvantoremelés. Egy ilyen modellben természetesen az Agr-projekciók specifikálóiiban levő elemek hatóköri viszonyai támpontot nyújthatnak e projekciók elhelyezkedésére vonatkozóan. A magyarban azonban ez sem használható fel, ld. a bekezdés további részét.

emelkedés előtti pozíciójukat tükrözi. (Hogy a magyarban valóban mozoghat-e ilyen fedett módon az alany/tárgy, ezt nem feladatunk eldönteni, de ez a lehetőség az Univerzális Grammatikában adott, és ha a magyarban mégsem találunk példát fedett mozgásra, annak nyelvspecifikus, azaz csak e nyelvre jellemző oka lehet.⁵⁵)

A morfológiai-morfoszintaktikai struktúráktól független érvek tehát nem állnak rendelkezésünkre annak eldöntésére, hogy hová helyezendők az Agr-projekciók a mondat funkcionális szerkezetében. Ezért itt egyszerűen feltesszük, hogy ha minden eddig vizsgált esetben helytállónak bizonyult a Tükörelv, akkor az Agr-affixumok vonatkozásában sincs ez másképpen. Márpedig világos, hogy mindkét egyeztetőmorféma kijebb található a szóalakokban, mint az idő/mód/modalitás csoport elemei, továbbá a tárgyi egyeztetés megelőzi az alanyit:

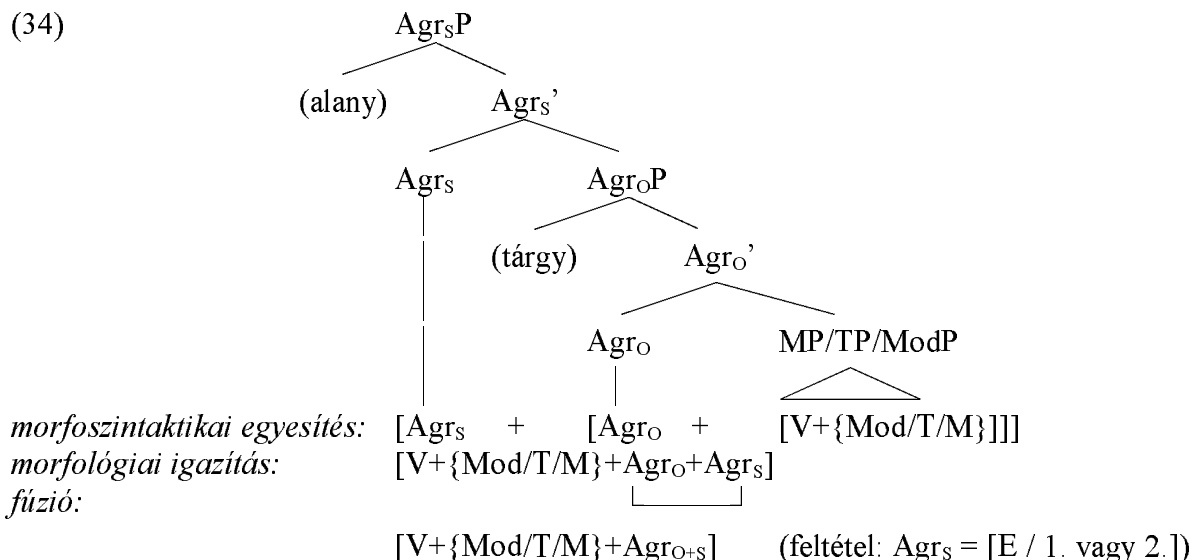
- (33) vár-t-á-tok, vár-n-á-k, vár-hat-já-tok
 V-T-Agr_O-Agr_S V-M-Agr_O-Agr_S V-Mod-Agr_O-Agr_S

Eszerint a legegyszerűbb — és ellenkező evidencia híján fenntartandó — hipotézis az, hogy Agr_O dominálja a {M/T/Mod} projekciócsoportot,⁵⁶ Agr_S pedig Agr_O-t, hiszen így veheti fel bonyodalmak nélkül az igei tömb a mód/idő/modalitásjel után előbb a tárgyas ragozás toldalékát, majd az (alanyi) személyragot. A két Agr-toldalék szóalakbeli szomszédossága pedig szükséges feltétele is az E/1.,2. eseteknél fellépő, (31)-ben látott morfológiai fúzióknak: (34).

A két Agr-kategória (szintaktikai tartalmukból adódóan) morfológiailag is eltér: míg az alanyi egyeztetést mindig képviseli egy személyrag (legyen bár zéró hangalakú, E/3. esetén), addig a tárgyi egyeztetés, mely (a kivételes *-lak*-ot leszámítva) kétértékű jegy (vagy tárgyas ragozás, vagy semmi), nem szükségszerűen kap morfológiai realitást: az ún. alanyi ragozású alakokban a tárgyi egyeztetést hangalakilag semmi nem képviseli, ezért felmerülhet, hogy ilyenkor a szó morfémikus felépítése (és ezzel összhangban vélhetően a mondat szintaktikai szerkezete) egyáltalán nem tartalmazza az Agr_O kategóriát. E kérdés morfológiailag empirikusan nem dönthető el — szintaktikai vonatkozásáról ld. a 4.3.1. alrész.

⁵⁵Bartos (1995) Szabolcsi (1994b) alapján érvel amellett, hogy a magyarban is van fedett mozgás — legalábbis az ige utáni tartományban kell, hogy működjön valamilyen fedett átrendező mechanizmus, mert az ottani elemek között rendszeres a hatókörinverzió.

⁵⁶Ez szemben áll Pollock (1989) eredeti hipotézisével, és a Chomsky (1995)-féle standarddal, de ők nem vizsgálták a magyar nyelv adatait. Másfelől Cinque (1999) számos nyelvet átfogó vizsgálata is azt igazolta, hogy az Agr-projekciók elhelyezkedése más funkcionális kategóriákhoz (pl. T, M) képest egyáltalán nem univerzálisan kötött: nyelvenként változhat.

Mindkét igei Agr-kategória tulajdonsága, hogy függőségben áll a mondat időjelének értékétől: ha T értéke [–fin], azaz infinitívuszi mondatunk és igealakunk van, akkor sem a tárgyi, sem az alanyi személyragok nem jelennek rajta meg. Lehetséges ugyan az alanyra vonatkozó egyeztetés, ám azt nem az igei, hanem a főnévi (a főnévi szerkezetekben a birtokos egyeztetésére szolgáló) személyrag-paradigma jeleníti meg (vö. Rebrus, megj.e.):

(35)	EGYES SZÁM		TÖBBES SZÁM	
1. SZEM.	lát-n-om	vö. kar-om	lát-n-unk	vö. kar-unk
2. SZEM.	lát-n-od	vö. kar-od	lát-n-otok	vö. kar-otok
3. SZEM.	lát-ni-a	vö. kar-ja	lát-ni-uk	vö. kar-juk

Úgy vélhetjük tehát, hogy — összhangban az infinitívusz (főnévi igenév) bizonyos főnévszerű tulajdonságaival — itt nem Agr_S, hanem Agr_N található a szóalakokban. Tárgyi egyeztetés (vagyis tárgyas ragozás) pedig semmilyen értelemben és formában nincs az infinitívusznál. Az infinitívuszi igealak tehát [_{szó} V+T(+Agr_N)].

Mint azt az előző és a jelenlegi részben ismertettük, mind Agr_S-sel, mind a birtokos szerkezetbeli birtokosokat egyeztető Agr_N-nel kapcsolatban áll az alany ill. a birtokos (= a főnévi szerkezet alanya) alanyesetének kiosztása-jogosítása. Ennek fényében meglepőnek tűnhet, hogy az infinitívusz alanya sosem viselhet nominatívuszi esetet — ha egyáltalán megjelenhet, akkor datívusszal áll:

(36) Ostobaság [_{AgrNP} Maci Lacinak elindulnia ilyen hidegben].

Ez minden bizonnyal összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy az infinitívuszi tagmondat sosincs “lefedve” CP vagy DP projekcióval (nem lehet mondatbevezetője, de nem is számít DP-nek

sem, hiszen névelő sem előzheti meg, és önmagában tárgyas ragozást sem vált ki, ha egy ige tárgyaként áll, ld. a 4. fejezetet). Ezzel szemben az időjeles tagmondatokat CP-réteg, a nominatívuszos birtokost tartalmazó főnévi szerkezeteket pedig DP-réteg zárja le. Úgy tűnik tehát, hogy a nominatívuszi eset legitimációjának egyik feltétele az egyeztetési tartomány lefedése, felülről való lezárása egy további adott típusú (főnévi ill. igei) kiterjesztett projekciós réteg által. Datívusz pedig azért jelenik meg ezeken az alanyokon, mert a magyarban ez a jobb híján beugró (default) eset, az egyébként legitim strukturális esettel nem rendelkező főnévi csoportok számára.⁵⁷

Ezzel az igei toldalékolás elemzését le is zárhatjuk. Fő konklúziónk: a főnévi toldalékoláshoz hasonlóan a morfológiai szóalak összeállítása lépcsőről lépésre követi a szintaktikai derivációt, érvényre juttatva így módon a Tükörelv általánosítását. Az inflexiós toldalékok sorrendje (az egyeztető toldalékok kivételével) itt is levezethető a szintaxisból, de az egyeztetőaffixumokra is kiterjeszthető a Tükörelvnek megfelelő elemzés.

⁵⁷A szakirodalomban számos javaslat jelent már meg e datívusz eredtére vonatkozólag — ezeket itt nem ismertetjük részletesen, csak lényegüket összegezzük. É. Kiss (1987) a ragozott infinitívuszt a birtokos szerkezetekhez hasonlítva egy [+poss, +Agr] tartalmú Infl kategóriától származtatja az alany datívuszát. Kenesei (1993) ugyancsak a birtokos szerkezettel rokonítja a ragozott infinitívuszi tagmondatot, de ő — Szabolcsi (passim) nyomán — D-vel analógnak tekinti az infinitívuszi C-t mint datívuszi esetadót. Az infinitívusz alanya, és a datívuszos birtokos azonban sok tekintetben nem viselkedik hasonlóan (pl. az előbbi nem hagyhatja el a tartományát, és nem mutat “anti-agreement” jelenségeket, vö. 2.1.3), ráadásul ezek az elemzések figyelmen kívül hagyják, hogy az infinitívuszos szerkezetekben a datívusszal álló DP gyakran a mátrix predikátum vonzata. Tóth (elők.) részletes kritikáját adja e megközelítéseknek. Az általam körvonalazott elemzés jelen formájában még kidolgozatlan, de véleményem szerint a helyes irányba mutat. Mivel a szóban forgó kérdéskör az értekezés fő gondolati vonalát nem érinti, eltekintettem az említett elemzések valamelyikének a főszövegbe való beillesztésétől.

4. Az alanyi és tárgyas ragozás szintaktikai háttere⁵⁸

A magyar igék ragozásában hagyományosan két külön paradigmát különböztetnek meg, melyek közül elsődlegesen az ige tárgyának léte/nemléte alapján, másodlagosan, tárgy megjelenése esetén pedig annak valamely tulajdonsága alapján választunk. E két paradigmát hagyományosan mint *alanyi* vs. *tárgyas ragozást* említik, bár jó ideje forgalomban van a *határozott–határozatlan* (ill. *általános és határozott*) megkülönböztetés is. Az előbbi nyilvánvalóan arra a megkülönböztetésre teszi a hangsúlyt, hogy a fő választóvonal a tárgyas és a tárgyatlan igék közt van, ugyanakkor (talán tévesen) azt is sugallja, hogy *a.)* csak ez a releváns megkülönböztetés, vagy hogy *b.)* alanyi ragozás esetén a ragok az alany jegyeire utalnak, tárgyas ragozás esetén pedig a tárgyára (is). A határozott–határozatlan megnevezés (éppen ellenkezőleg) arra utal, hogy a lényeges distinkció a tárgy határozott vagy határozatlan volta; ebben a kontextusban a tárgyatlan igék viselkedése másodlagosan származtatható.

Mielőtt a két ragozási minta közötti választás taglalására térnénk rá, tisztáznunk kell a kettő közötti morfológiai különbség természetét. Amint ugyanis azt az előző részben láttuk, nem arról van valójában szó, hogy két egyeztetési paradigma létezne. Az igének a tárgyával való egyezését külön szintaktikai projekció reprezentálja (Agr_O), és azt is láttuk, hogy amikor a magyarban az ige *tárgyasan/határozottan* egyeztet a tárgyával, akkor ezt a szintaktikai kategóriát a morfológiai szerkezetben egy önálló elem (*-ja/-i*) jeleníti meg — mely persze esetenként összeolvadhat, fuzionálhat az alanyi egyeztetőelemmel (ld. 3.3.). Valójában tehát az alanyi/tárgyas ragozás distinkciója nem két paradigma közötti választást jelent, hanem azt, hogy a “tárgyas ragozás” esetében eggyel több morfból állhat a szóalak: az Agr_O-t megjelenítő elem csak ebben az esetben szerepel a szóalakban, míg “alanyi ragozás” esetén nem. Konkrétan: a tárgyasban ragozott szóalak összeállítása [_{szó} V+{Mod/T/M}+Agr_O+Agr_S], míg az alanyi ragozásúé [_{szó} V+{Mod/T/M}+Agr_S].

E részben tehát arra keressük a választ, hogyan lehet a legpontosabban, legátfogóbban jellemezni a tárgyi egyeztetőelem szóalakbeli megjelenését ill. hiányát meghatározó tényező(ke)t, vagyis hogy a szintaxis felől közelítve hogyan lehet magyarázni a megkülönböztetést. Az alapkérdésre adandó válasz egy lényegi részét megelőlegező módon a szövegben végig az *alanyi–tárgyas ragozás* megnevezést fogjuk előnyben részesíteni.

4.1. A kiinduló adatok

4.1.1. A hagyományos elemzések

Tekintsünk legelőször egy példát a “két morfológiai paradigmára”. Az alábbi táblázat a *vár* ige kijelentő módú, jelen idejű ragozásait mutatja — más módban/idejben, illetve magas hangrendű

⁵⁸Ennek a fejezetnek az alapja az adatok és általánosítások tekintetében Bartos (1997a) és (1997b), de a konkrét elemzések részben teljesen újak.

(előlképzett magánhangzójuk szerint harmonizáló) tövek esetén a konkrét toldalékalakok kissé módosulnak, de a lényegi jegyek és kontrasztok mindenütt ugyanezek.

<i>vár</i>	alanyi		tárgyas	
	EGYES	TÖBBES	EGYES	TÖBBES
1. szem.	vár-ok	vár-unk	vár-om	vár-j-uk
2. szem.	vár-sz	vár-tok	vár-od	vár-j-átok
3. szem.	vár	vár-nak	vár-j-a	vár-j-ák

1. táblázat

Az alakokból (és a táblázat felépítéséből) világosan látszik, hogy a tárgy számát/személyét nem kódolják egyik esetben sem.⁵⁹ Az egyetlen olyan alak, amely egyértelműen megadja a tárgy személyét, nem került a táblázatba; ez a *vár-lak* alak, mely E/1. alanyi és 2. személyű tárgy esetén jelenik meg.⁶⁰ Erről az alakról a 4.3.3. alrészben lesz részletesebben szó; addig az tűnik a legegyszerűbbnek, ha kivételként fogjuk fel, mint ahogy történetileg az is. A táblázatban szereplő tárgyas ragozású alakok megkülönböztető eleme, a *-ja/-i* toldalék valamilyen másféle információt kódol — ennek meghatározása áll tehát a vizsgálat középpontjában.

Tekintsük ezek után a legalapvetőbb típusú adatokat:

- (1a) Várok / *várom egy buszt.
- (1b) Várom / *várok a buszt.
- (1c) Várok.
- (1d) Várom.

(1a) és (1b) összevetése mindjárt a határozott–határozatlan szembeállítást idézi fel: ha a tárgyi főnévi szerkezet határozatlan, akkor alanyi ragozású az ige, ha pedig határozott, akkor tárgyas. Ha az ige tárgyatlan, mint (1c)-ben, akkor alanyi ragozással áll. (1d) nem ellenpélda, hiszen ott az ige csak látszólag tárgyatlan, valójában egyértelmű, egyes szám 3. személyű tárgya van, ami

⁵⁹Ez persze nem jelenti azt, hogy nem is utalnak rá, hiszen pl. ha egy egyértelműen tárgyas(an használt) ige 3. személyű alanyi ragozású, akkor a tárgy biztosan 1. vagy 2. személyű; ha tárgyas ragozású, akkor a tárgy biztosan 3. személyű; ha egy ilyen ige 2. személyű alanyi ragozású, akkor a tárgy 1. személyű (Farkas 1987). Az utalás és a jelölés azonban két különböző dolog, ráadásul az itt említett utalás láthatóan nem mindig egyértelműen azonosítja a személyt, a számot pedig egyáltalán nem — azt legfeljebb még további információ segítségével lehet azonosítani.

⁶⁰Meg kell említeni, hogy sok vitát váltott ki ennek az alaknak a besorolása, azaz hogy az alanyi vagy a tárgyas paradigma részének tekintendő-e. Amennyiben a tárgy bizonyos jegyével egyezik (ill. azt megadja), a tárgyas ragozás elemének kéne gondolnunk. Ugyanakkor az alanyi egyeztetőrag alakja az alanyi ragozáshoz látszik sorolni. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy (mint arról a cikk további részében bőven esik még szó) az 1. és 2. személyű tárgyak alanyi ragozást váltanak ki az igről. Ami a toldalék összetételét/felbonthatóságát illeti, az *-l*-talan azonosnak tekinthető az E/2. alanyi személynag egyik allomorfjával (mely az alapesetben megjelenő *-sz* helyét veszi át szibilánsok után: *olvas-ol*, valamint jelölt idő/mód után áll: *olvas-t-ál*, *olvas-ná-l*, stb.); az öt követő *-a/e-* egy epentetikus magánhangzó (mely ráadásul az ún. nyitótövek után szokásos változat, és a magyar inflexiók toldalékok homogén tulajdonsága a nyitótőként való viselkedés (Rebrus, megj. e.), vagyis ez is arra utal, hogy a *-l*- önálló inflexió, hiszen nem nyitó tövekből is nyitótövet csinál); végül a *-k* világosan azonosítható az E/1. alanyi személynaggal.

azonban kiejtetlen marad: fonológiailag üres névmás, azaz *pro*. Ezen a ponton valóban kézenfekvőnek tűnik azt állítani, hogy a tárgy határozottsága váltja ki az Agr₀-toldalék megjelenését, míg tárgy teljes hiánya esetén automatikusan az alanyi ragozás lép be. A (2)-beli adatok tovább erősítik ezt a nézetet.

(2a) Várok valakit / öt fiút / néhány embert.

(2b) Várom őket / Maci Lacit / azt a lányt, akit tegnap ismertem meg.

Ezzel a feltevessel azonban különféle bajok mutatkoznak. Először is, önmagában véve egyáltalán nem látszik szükségszerűnek, hogy az intranszitiv igék az alanyi ragozást válasszák — ha a tárgy határozottsági jegye a döntő tényező, akkor tárgy hiányában eldönthetetlen, melyik paradigmának kell belépnie. Magyarázatot jelenthet, hogy az alanyi “paradigma” kevésbé jelölt, mint a tárgyas, hiszen kevesebb morfémből (vagy legalábbis kevesebb morfból) áll, így valamilyen jelöltségi elméletre hivatkozva joggal tehetnénk fel, hogy döntő tényező hiányában a jelöletlenebb alternatívát választjuk (Moravcsik 1988). Mint azonban látni fogjuk, erre nem lesz szükség, mivel olyan elemzést fogunk adni a különbségtételről, amelyből jelöltségre való hivatkozás nélkül is következik a tárgyatlan igék viselkedése.

Az eredeti határozottsági distinkció sem áll vitán felül. Megfigyelhető, hogy ha a tárgy birtokos szerkezet, akkor az igén alanyi helyett tárgyas ragozás jelenik meg, még akkor is, ha a tárgyi szerkezet feje (a birtok jelölője) ugyanolyan határozatlan marad, mint a fenti (1a) és (2a) példákban volt.

(3a) Várom / *várok egy/öt/néhány emberedet.

(3b) Várom / *várok valakidet.

A (3)-beli tárgyokról nemigen állítható, hogy határozottak lennének, mégis tárgyas (azaz “határozott”) ragozást váltanak ki. Kétségtelen, hogy jelentős különbség mutatkozik az (1a), (2a)-beli, valamint a (3)-ban látott tárgyi főnévi szerkezetek értelmezésében, de nem határozottság, hanem “csak” specifikusság terén.

Ugyancsak kellemetlen a határozottságra alapuló megkülönböztetés számára a tárgyi személyes névmások viselkedése. Mint (4)-ben is látható, törésvonal húzódik meg az 1./2. személyű, valamint a 3. személyű névmások viselkedésében: az előbbieket alanyi ragozású igével állnak, míg az utóbbiak tárgyas ragozásúval:

(4a) Maci Laci vár engem / téged / minket / titeket.

(4b) Maci Laci várja őt / őket.

Megintcsak azt kell mondanunk, hogy határozottságbeli különbséget tenni e névmások között nem kevés energiát igényel. Megpróbálhatunk magyarázatot találni e problémára: feltehetjük, hogy az 1./2. sz. névmások “inherensen határozottak”, s ez a fajta határozottság a szintaxis–morfológia csatlakozásnál nem látható — ezen elemek határozottként való értelmezése számára a (morfo)szintaxisban nem szükséges határozottsági jegyük megléte, ott tehát a

határozatlanokkal viselkednek azonosan (Farkas 1987, 1990). A mi szempontunkból azonban ez éppen a lényeget nem magyarázza meg.

4.1.2. Egy lehetséges módosítás

Felmerül a kérdés, hogy be lehet-e, be kell-e vonni a magyarázatba a specifikusságot mint tényezőt. A (3)-ban látott adatokkal kapcsolatban említettük, hogy a ragozásbeli különbség együttjárhat értelmezésbeli különbséggel is, melyben a döntő mozzanat a specifikusság. Míg a (2)-beli esetekben a határozatlan tárgyi főnévi szerkezetet egyaránt lehet specifikusként vagy nem-specifikusként értelmezni, a birtokos szerkezetbe ágyazott párjaiknak, melyek tárgyas ragozású igével állnak, elsődleges olvasata a specifikus olvasat. Vagyis pl. a *Várom öt emberedet* mondatban az *öt ember* főnévi csoport öt konkrét, a beszélő és a hallgató számára egyformán azonosítható embert jelöl elsősorban, és csak másodlagos, erősebben kontextusfüggő az az értelmezés, ahol “bármely öt embered”-ről lehet szó.

Két további tény támogatja a specifikusság szerepének előtérbe helyezését. A magyar nyelv bizonyos nyelvjárásaiban éppen az alanyi és tárgyas ragozás közti választás jelzi, hogy a határozatlan tárgy specifikusan vagy nem-specifikusan értelmezendő (Szabolcsi és Laczkó 1992). Erre példa a következő két mondatpár.⁶¹

(5a) Várom öt emberedet. – specifikusan értelmezett tárgy

(5b)[%] Várok öt emberedet. – nem-specifikusan értelmezett tárgy

(6a) Olvastuk néhány versedet. – specifikusan értelmezett tárgy

(6b)[%] Olvastunk néhány versedet. – nem-specifikusan értelmezett tárgy

Itt tehát úgy tűnik, mintha pontosan a tárgyi főnévi csoport specifikussági jegye lenne a kiváltója a tárgyi egyeztetés megjelenésének.

A másik fontos megerősítés más nyelvek vizsgálatából, esetünkben konkrétan a török nyelvből származik. Mint Enç (1991) részletesen leírja és elemzi, a törökben nagy jelentőséggel bír a tárgy specifikussága: a specifikus tárgyaknak látható akkuzatívuszi jelölése van, a nem-specifikusak viszont nem kapnak esetvégződést. Egy sokak által osztott nézet szerint egy főnévi szerkezet akkor (és csak akkor) számít specifikusnak, ha diskurzusreferense egy a diskurzusban már korábban szerepelt másik diskurzusreferenshez köthető, bennfoglalási relációval. A birtokviszony pedig éppen megfelelő reláció, vagyis ha a birtokos már ismert volt, bármiféle birtoka specifikusként kerül be a diskurzusba, mihelyt a birtokos szerkezetben megjelenik. Ez nyilvánvalóan nagyon emlékeztet az (1a), (2a) vs. (3) esetekre. A magyar csak abban látszik különbözni a töröktől, hogy itt nem a tárgy esetjelölése, hanem az igei morfológia korrelál a tárgy specifikusságával. Mégis el kell vetnünk ezt a csábító magyarázatot is. Egyfelől ugyanis a

⁶¹Megjegyzendő, hogy a standard köznyelvben csak az (a) mondatok elfogadottak, mindkét értelmezésben.

magyarban nincs egy-egyértelmű megfelelés a tárgy specifikussága és a tárgyas ragozás megjelenése között. Igaz ugyan, hogy a tárgyas ragozás preferálttá teszi a tárgy specifikus értelmezését, de nem szükségszerűvé. Továbbá az alanyi ragozású ige határozatlan tárgyat is lehet specifikusan érteni. A szóban forgó korreláció tehát túl laza.

Másfelől gondot jelent egy ilyen típusú magyarázat számára is a *minden* determináns viselkedése. A *minden* török (és angol) megfelelőjét általában úgy tekintik, mint a *specifikus determinánsok* legeggyértelműbb reprezentánsát, azaz a *minden N(P)* típusú kifejezések szükségszerűen specifikusak (Enç 1991, vö. É. Kiss 1993:111). A magyarban azonban ezek a kifejezések (egyéb módosító tényező híján) a nem-specifikusok esetében várt módon viselkednek: birtokos szerkezet nélkül alanyi ragozással állnak, birtokos szerkezetbe ágyazva tárgyassal.⁶²

(7a) Ide várunk / *várjuk minden diákot.

(7b) Ide várjuk minden diákunkat.

Léteznek emellett olyan mondatpárok, ahol a *minden NP*-típusú tárgy értelmezése nem (feltétlenül) különbözik határozottság vagy specifikusság tekintetében, csak a kifejezés formájában, mégis egyértelmű különbség mutatkozik a tárgyi egyeztetésben; ilyen pl. az alábbi (Szabolcsi & Laczkó 1992, Szabolcsi 1994:222, (107)-es példa):

(8a) Elégetek / *elégetem minden tőled kapott levelet.

(8b) Elégetem / *elégetek a tőled kapott minden levelet.

Ráadásul itt is találunk érdekes nyelvjárási adatot:⁶³

(9) %Ismerek minden titkodat.

(9) azért súlyosbítja a problémát, mert itt az alanyi ragozás nem jár együtt a *minden NP* szükségszerű nem-specifikus értelmezésével, azaz e nyelvjárás esetét bizonyosan nem lehet a specifikusságon alapuló rendszerrel kezelni. Végül visszatérő gond a specifikusság alapú megkülönböztetés esetén is a személyes névmások eltérő viselkedése — ahogy meglehetősen mondvacsinálnak tűnik határozottságbeli megkülönböztetésük, ugyanúgy nem könnyű specifikusság terén elválasztani az 1./2. személyűeket a 3. személyűektől. Leginkább diskurzuselméleti értelemben lehetséges úgy tekinteni az 1. és 2. személyű névmásokra mint

⁶²Megjegyzendő, hogy Szabolcsi (1983b) kétféle *minden*t különböztet meg a magyarban, melyek közül csak az egyik elégíti ki az Enç-féle specifikusság kritériumait, de az itt vázolt problémák a vitán felül specifikusnak számító *minden*re is állnak.

⁶³Elekfi László (sz.k.) szerint ez a mondat semmilyen nyelvjárásban nem grammatikus, és “nyelvhasználati zavart”, “szerkezetkeveredést” jelez. Az én eredeti anyanyelvi nyelvváltozatomban (Tolna megye) azonban ez a mondat elfogadható.

nem-specifikusakra, amennyiben ezeknek soha nem lehet szintaktikai antecedensük (Enç 1991, É. Kiss Katalin, sz.k.).

Egy másik nézet szerint (Jeff Goldberg, sz.k.) specifikusság tekintetében nem kétosztatú, hanem háromosztatú az univerzum: a nem-specifikus és a specifikus főnévi szerkezetek mellett külön osztályt képeznek az 1. és 2. sz. személyes névmások, erre utal az a tény, hogy bizonyos választhatóan tranzitív igék nem alanyi, és nem is tárgyas ragozással állnak ilyen névmási tárgyak mellett, hanem egy harmadik “paradigmát” mutatnak: (10a). Ha e feltevés valóban megállná a helyét, akkor nyilván a kivételes *-lak*-os alakok is ide tartozhatnának. Csakhogy, mint (10b) illusztrálja, ez a sajátos “harmadik típusú ragozás” nem kötődik pont az 1. és 2. sz. névmási tárgyakhoz — talán inkább az ige valamiféle idiomatikus használatára utal:

(10a) Esz / ?eszik / *eszi engem a méreg.

(10b) Ebben a lomtárban mindent megesz / *megeszik / *megeszi a rozsdá.

Felvethető még, hogy a határozottság és a specifikusság közösen határozza meg a tárgyi egyeztetést, valamilyen munkamegosztás szerint. Egy ilyen kombinált rendszer azonban még mindig nem adna választ sok kérdésre, pl. a *minden* eseteire, a nem birtokos szerkezetben megjelenő határozatlan kifejezések kétféle ([±specifikus]) értelmezésének lehetőségére, valamint a személyes névmási tárgyak ügyére. Éppen ezért itt meg sem kíséreljük egy ilyen jellegű rendszer felállítását. Ehelyett a következő részben egy merőben más, kategoriális megkülönböztetés lehetőségét vázoljuk fel.

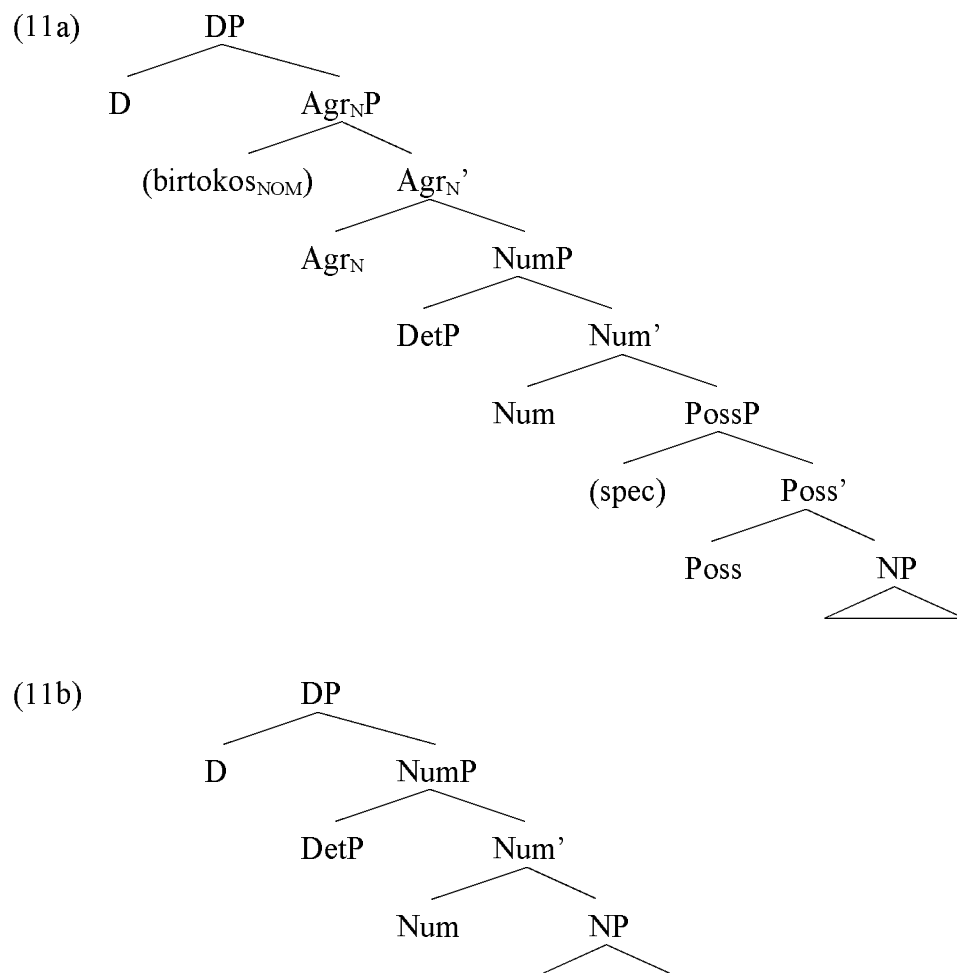
4.2. Kategoriális különbségek: DP-k és kisebb főnévi csoportok

4.2.1. A főnévi csoportok szerkezete

Amint amellet a 2.1. részben érveltünk, a főnévi csoportok szerkezete (az additív többesjelölést és az esetjelölést leszámítva) az alábbi ((11a) a birtokos szerkezetek, (11b) pedig az egyszerű főnévi szerkezetek reprezentációja):

Ennek a szerkezetnek a mi szempontunkból a leglényegesebb tulajdonsága, hogy többszintű: a belső NP/NumP magot körülveszi egy DP burok. A másik fontos tény, hogy e többszintűségnek megfelelően, disztribúciós alapon a determinánsok két osztályát különíthetjük el. A D-vel jelölt kategória alapvetően a határozott névelőt (*a(z)*) fedi. Ez a determináns a birtokos szerkezetekben a datívusszal jelölt birtokos után, ill. a nominatívusban álló birtokos előtt jelenik meg. A DetP címkéjű osztályba tartozik a határozatlan névelő (*egy*), a számnevek és a belőlük alkotott kifejezések (pl. *öt*, *nyolc*, *több mint hat*), valamint a kvantorkifejezések (pl.

sok, minden) — ezek az elemek a birtokos szerkezetben a nominatívuszos birtokos után állnak.⁶⁴

Ha mármost ehhez a feltételezett szerkezethez párosítjuk a *projekciós gazdaságosság* elvét, mely azt mondja ki, hogy bármely projekció csak akkor legitim (vagyis csak akkor jöhet létre), ha szükséges: pl. ha lexikai tartalma van, vagy ha a szintaktikai deriváció nem lehetne sikeres a megléte nélkül (Grimshaw 1997:416), akkor kimondhatjuk, hogy kétféle főnévi csoport lehetséges a magyarban: olyan amelyik a (11a, b)-ben látott teljes szerkezettel rendelkezik, azaz DP, és olyan, amelyiknek csak a magja van meg, azaz NP/NumP. Ha egy főnév a szintaxisban önálló jogosultsággal rendelkezik (azaz nincs morfológiailag bezárva pl. egy összetételbe), akkor mindenképpen kiépít maga köré egy frázist — NP-t, vagyis valamilyen mag megléte szükségszerű. PossP és Agr_NP csak akkor áll elő, ha birtokos szerkezetünk van, NumP akkor jön létre, ha mennyiségi módosítást is végzünk, DP-vé pedig csak akkor fejlődik, ha a DP-burok projekcióját is kikényszeríti valami, ilyen lehet pl. lexikális D jelenléte (ez elvileg

⁶⁴Mint az értekezésben végig, így itt sem választjuk ketté az univerzális kvantort (*minden*) és a számnévi determinánsokat: bár e különválasztás szintaktikailag és szemantikailag motivált, az itt taglalt kérdéskörök szempontjából nincs jelentősége, így a prezentáció egyszerűsítése érdekében eltekintünk tőle, vö. 13. lábj.

lehet egy fonológiailag kitöltetlenül maradó D is), vagy az a kényszer, hogy specifikálójával helyet adjon egy datívuszos birtokosnak (azzal a szokásos feltevessel élve, hogy a datívuszi eset kiosztása ill. ellenőrzése a DP-specifikáléhoz kötődik, de ld. 4.2.3.2.). Összefoglalva tehát: a (magyar) főnévi csoportok kategoriálisan lehetnek DP-k vagy annál kisebb projekciók; a nem-birtokos szerkezetek csak akkor DP-k, ha lexikális D-t tartalmaznak, a birtokos szerkezetek ezen felül még akkor is, ha datívuszi birtokost tartalmaznak.

4.2.2. Az általánosítás

Induljunk most ki a (8)-ban látott kontrasztból — a példákat itt (12)-ként elevenítjük fel.⁶⁵

(12a) Elégetek / *elégetem minden tőled kapott levelet.

(12b) Elégetem / *elégetek a tőled kapott minden levelet.

A legszembeütőbb különbség a két tárgy közt: a D megléte (12b)-ben, és hiánya (12a)-ban. Tegyük fel, hogy a paradigmaválasztás az ige morfológiájában ezzel korrelál, vagyis a tárgyas ragozás választása a D jelenlétére érzékeny folyamat. Mivel birtkos szerkezet (12)-ben nincs, az előző pontban írottak szerint a D ottléte ill. hiánya DP–NumP különbséget takar, a tárgy szintaktikai kategóriáját illetően. Magyarán: a tárgyi frázis (12a)-ban csupán NumP, míg (12b)-ben DP. Hipotetikus általánosításunk tehát a következőképp fogalmazható meg:

(13) Az ige tárgyas ragozása, ha tárgya DP kategóriájú.

Vizsgáljuk most meg, hogy ez az általánosítás mennyiben tartható fenn a többi példa fényében. A birtkos szerkezetet nem tartalmazó főnévi csoportok esetében (a személyes névmások ügyét leszámítva) könnyen belátható, hogy (13) helyes predikciókat tesz, azzal a (szokásos, általánosan elfogadott) segédhipotézissel, hogy a referenciálisan használt tulajdonnevek alapvetően DP kategóriájúak (feltehetően úgy, hogy N-ként kerülnek be a szerkezetbe, de kötelezően D-be emelkednek, ha D nincs mással kitöltve). Kérdéses lehet még a kérdő, határozatlan, tagadó és univerzális névmások státusza — ezek tárgyként nem DP-szerűen viselkednek. E névmások kategoriális hovatartozása nem *a priori* világos, belső szerkezetük

⁶⁵Szabolcsi (1994) e példákat annak illusztrálására használja, hogy a határozott névelő törlődik ha lineárisan közvetlenül egy Det követi (itt: *minden*), míg ha van köztük fonológiai tartalom (12b), akkor e törlés nem megy végbe. Szabolcsi tehát azt állítja, hogy (12a) szintaktikai szerkezetében is ott a határozott névelő:

(12a') Elégetek *a* minden tőled kapott levelet.

Itt ezzel szemben azt fogjuk feltételezni, hogy (12a)-ban szintaktikailag sincs D. Szabolcsi nézete azonban nem teljesen összeegyeztethetetlen állásponttal — ha az ő véleményét fenn kívánnánk tartani, úgy kéne módosítani az itt felállított hipotézist, hogy az igei paradigmaválasztás a szintaxis és a fonológia közt elhelyezkedő morfológiai komponensben zajlik, és Szabolcsi törlőszabálya nem fonológiai (poszt-morfológiai), hanem csak poszt-szintaktikus, de a morfológiát megelőzi.

elemzése pedig többféleképp lehetséges. Egy viszonylag egyszerű és kézenfekvő elemzés szerint (Cheng 1991:84 skk.) a *ki/mi* kérdő névmás N kategóriájú fej, a *vala-, sen-, akár-, bár-, minden-* módosítók pedig determinánsok, mégpedig joggal tehető fel, hogy Det-típusúak, hiszen egy osztályt alkotnak, és ezen osztály bizonyos tagjai kvantorjellegűek.⁶⁶ (A *minden-* pedig önálló szókénti előfordulásában már fentebb a Det osztály tagjaként szerepelt.)

Szólnunk kell a névmások más típusairól is. A kölcsönös és visszaható névmások formálisan mind 3. személyű alakok. Ezt mutatja pl. az a tény, hogy a névutókon nem váltanak ki egyezést, akárcsak a nem-névmási főnévi szerkezetek:

(14a) magam/magad/maga/magunk/magatok/maguk mögött(*-em/ed/e/ünk/etek/ük)

(14b) egymás mellett(*-e/-ük)

A visszaható névmások továbbá a birtokos szerkezetekre emlékeztető belső szerkezettel rendelkeznek. A tárgyi egyeztetésben DP-nek mutatkoznak — ellenkező evidencia hiányában annak is kell tartanunk őket:

(15a) Látom magam(at) / látod magad(at) stb. a tükörben.

(15b) Láttuk/láttátok/látták egymást.

A familiáris többesjelet tartalmazó szerkezetek kategóriája AddP (vö. 2.3.), de ez alatt a héj alatt ott kell lennie egy DP-projekciónak is, hiszen ez a toldalék csak határozott referenciájú frázisokhoz járulhat. A tárgyi egyeztetésben ez az AddP-projekció nem játszik szerepet, de átlátszani engedi az alatta szükségképpen meglevő DP-projekciót.

4.2.3. A birtokos szerkezetek viselkedése

A birtokos szerkezetekről már sokkal bonyolultabban tudunk csak számot adni. A következő főbb eseteket érdemes külön-külön megvizsgálni:

⁶⁶Két névmástípus magyarázata lehet problémás. Az egyik: a vonatkozó névmás (*aki, amely, ami*), mely alanyi ragozással áll, vagyis nem lehet(ne) DP kategóriájú. Egyfelől ezek — összetételi módjukat tekintve — a *senki, valaki, mindenki* típusba tartoznak, melyekről láttuk, hogy NumP értékűek, így a vonatkozó névmást is ide sorolhatnánk. Ennek azonban látszólag ellentmond, hogy ebben a változószerű alpnévmás (-*ki, -mi*, stb.) mintha az *a(z)* névelővel vagy mutatónévmással kapcsolódna — ez utóbbiak viszont D kategóriájúak, tehát a vonatkozó névmásnak DP-nek kellene lennie. Ám a látszat csalhat: valójában a vonatkozó névmás a változószerű alpnévmással ill. a kérdőnévmással azonos. Ezt támasztja alá, hogy (a) (főleg régiesebb/költői nyelvben) azzal szabadon váltakozhat (*Mindaz, akit/kit láttál / amit/mit mondtál*, stb.), és hogy (b) számos más nyelvben is azzal azonos (pl. angol *who, which*, kínai *shei, shenme*). Márpedig az alpnévmás(-változó) és a kérdőnévmás csak NP vagy NumP. A másik problémás osztály: az *-ik* végűek (*valamelyik, némelyik, semelyik, egyik*, stb.) — ezek (és az általuk módosított főnévi csoportok) viszont mindig tárgyas ragozással állnak, holott disztribúciójuk alapján ezek Det-típusúak, nem D-k:

(i) [DP az [AgrP én [NumP [DetP *egyik/valamelyik/...*] [NP könyvem]]]]

Ezekkel kapcsolatban tehát fell kell tennünk, hogy azzal a tulajdonsággal rendelkeznek, hogy egy D⁰-nak kell engedélyeznie őket (legyen az akár fonológiailag testetlen).

- a nominatívuszi birtokosok
- a datívuszi birtokosok
- a nyelvjárási adatok

4.2.3.1. A datívuszi birtokos

Amikor a birtokost kifejező frázis datívuszi esettel áll, az esetek döntő többségében határozott névelő követi: (16a,b). Ezek az szerkezetek tehát vitán felül DP-k, és ennek megfelelően tárgyi helyzetben tárgyas ragozást is váltanak ki. Kétféle kivétel van ezalól. Az egyik esetben egyszerűen hiányzik a névelő — az ilyen példák részben archaikusak, vö. (16c), részben nem (pl. (16d,e)).

- (16a) Ellopták [Péternek a lovát].
 (16b) Csak [őneki a lovát] lopták el.
 (16c)[%] [Péternek lovát] láttuk a tónál.
 (16d) [Minden nyelvésznek minden cikkét] olvastuk.
 (16e) Csak [három nyelvésznek hét cikkét] olvastuk.

Itt nyilván arról van szó, hogy a D fej ugyan üres, de a DP-t projektálni kellett, a datívuszos birtokosnak helyt adandó. Vegyük észre továbbá, hogy a (13)-ban megfogalmazott egyirányú feltételnek (“ha DP tárgy, akkor tárgyas ragozás”) ezek nem ellenpéldái; csak akkor szükséges magyarázatukat adni, ha (13)-t kétirányú feltétellé kívánjuk erősíteni (“tárgyas ragozás akkor és csak akkor ha DP tárgy”) — e lépést persze érdemes megtenni, ha lehetségesnek bizonyul. A példák magyarázatára 4.2.3.2.-ben visszatérünk.

Egy másik kivételes esetben sincs D a datívuszi birtokos és a birtok közt, ám archaizmusról szó sincs:

- (17) Láttuk már Péternek lovát.

Erre a típusra az jellemző, hogy a datívuszi birtokos könnyen elválik a PossP/NumP kategóriájú magtól:

- (18) Péternek láttuk már (minden/néhány) lovát.

Mi több: éppenséggel úgy tűnik, hogy még amikor szomszédos a birtokos és a birtok, akkor sem alkotnak egy összetevőt, pontosabban nincs olyan összetevőségi teszt, amely egyetlen egységnek mutatná. Vagyis nem egyértelműen szükségszerű a DP-projekció megléte: sem lexikális D-t nem tartalmaz, sem a datívuszi birtokos nincs a DP specifikálójában. A (6b)-típusú nyelvjárási adatok éppen így magyarázhatók:

- (19) [%] Péternek olvastunk (néhány) versét.

A birtokos nincs benne a tárgyi frázisban, és a deriváció során valamikor is legfeljebb a PossP specifikálója lehetett, vagyis nem kellett feltétlenül járnia a DP-specifikálóban,⁶⁷ így semmi sem tette szükségessé DP-burok projektálását, így pedig a gazdaságossági elvnek megfelelően nem is projektálhattunk DP-t. Így ezek az adatok is összeegyeztethetők (13) kétirányúsításával.

A köznyelvi adatok, ahol e szétszakított birtokos szerkezetek tárgyasan ragozott igével állnak, azt sugallják, hogy ilyen esetekben is megvan a DP projekció — ezek a szerkezetek úgy deriválhatók, hogy a PossP specifikálójából származó birtokos előbb a DP specifikálójába mozog, majd azon mint „vészkijáraton” át távozik a DP-ből (pl. a mondat topik vagy fókusz pozíciójába). Ezzel szemben a szóban forgó nyelvjárásban a birtokos a PossP specifikálóból közvetlenül mozog ki, esete pedig valamiféle végszükségben kapott (default) datívusz (vö. 3.3., és 67. láb.), minthogy DP nincs jelen e szerkezetben.

4.2.3.2. A nominatívuszi birtokos

A nominatívuszi esettel álló birtokos kifejezések ügye ismét csak (13) kétirányúvá erősítésének áll útjában, magával (13)-vel nincs ellentétben, hiszen itt is arról van szó, hogy egy látszólag nem DP-értékű tárgyi frázis áll tárgyas ragozással, mint pl. (20)-ban:

(20) Láttuk Péter (minden/néhány/három) fiát.

Azt kellene tehát megpróbálnunk belátni, hogy a tárgy ilyen esetekben is projektál egy DP-burkot. Mint fent megállapítottuk, ez csak akkor lehetséges, ha vagy lexikális D-t tartalmaz, vagy valamely más elem lexikai beillesztése (generálása) vagy jogosítása-jegyellenőrzése számára szükséges a DP-projekció megléte, vagyis ha enélkül a deriváció nem zárulhat le sikeresen.

(21a) *(az) [ő] három lovát

(21b) [(a) Péter] három lovát / (a) [Péter] három lovát

(21c) [a fiú] három lovát

(21d) (*a) [Pécs] öt templomát

(21e) [egy/öt fiú] három lovát

(21f) [minden fiú] három lovát

(21g) [kevés fiú] minden lovát

⁶⁷ Kérdés, hogy honnan származik datívuszi esete. A standard elemzés (Szabolcsi 1983a, 1992, 1994) szerint D adja a birtokosnak a DP-specifikálóban. Ezzel azonban számos probléma van: pl. ha a birtokos Spec, Agr-ban (ill. Szabolcsinál Spec,[N+I]P-ben) már kapott/ellenőriztetett esetet (nominatívusz), miért szükséges, sőt: hogyan lehetséges (Chomsky 1995), hogy még egy esetviszonyba kerüljön. Másfelől ha a mutatónévmási módosítókról úgy tartjuk, hogy spec,DP-ben vannak (ld. 2.4.4.), akkor azokban az esetekben, ahol mutatónévmási módosító és datívuszos birtokos egyidejűleg van jelen, a birtokos datívusza nem származhat specifikáló-fej viszonyból D-vel. Den Dikken (1999b) érvel is amellett, hogy e datívusznak D-hez semmi köze — ő lényegében annak tulajdonítja ezt a datívuszt, hogy a birtokos részeshatározói (*indirect object*) típusú viszonyban áll N-nel. Én itt egyszerűen azt tételezem fel, hogy a datívusz ezekben a szerkezetekben valamiféle default eset, és semmiképpen nem kötődik a spec,DP pozícióhoz.

(21a) szerint ha a birtokost személyes névmás fejezi ki, a határozott névelőt kötelező kitenni. Ez azt mutatja, hogy az ilyen esetekben mindig kell lennie DP-héjnak. Ugyanez azonban nem látható be ilyen egyszerűen (21b,c)-ről, és a határozott névelő lehetetlensége (21d)-ben egyenesen arra látszik utalni, hogy ott nincs DP. (21e–g) azonban segítségünkre lehet. Önmagában a főnévi szerkezet alakjáról itt sem lehetne hitelesen eldönteni, jogos-e DP burkot feltételezni rajtuk, ám kifelé, egy mondat egésze felé irányuló viselkedésükből érdekes következtetés vonható le. E három főnévi csoport ugyanis azonos szerkezetűnek tűnik, mégis más-más módon viselkednek: a tipikus mondatoperátor-pozíciók közül nem ugyanazokat foglalhatják el. (21e) topik vagy fókusz lehet, (21f) az univerzális kvantorok pozícióját töltheti ki, míg (21g) csak fókuszban állhat:

(22a) [_{topik} Egy/öt fiú három lovát] tegnap ellopták.

(22b) Tegnap [_{fókusz} egy/öt fiú három lovát] lopták el.

(22c) Tegnap [_{u-kvantor} minden fiú három lovát] ellopták/*lopták el.

(22d) Tegnap [_{fókusz} kevés fiú minden lovát] lopták el/*ellopták.

Minthogy a (22a–c)-beli kifejezések csak a birtokost jelölő frázison belüli kvantor tekintetében különböznek, a (22)-beli viselkedési mintákat e kvantorok számlájára kell írunk. (22d)-vel együtt azt mutatják, hogy a teljes szerkezet determinánsa (*három* a (22a–c)-ben, *minden* a (22d)-ben) helyett a szerkezetbe beágyazott, birtokost jelölő kifejezés saját determinánsa határozza meg a teljes kifejezés operátor-jellegét. Mármint feltehetjük, hogy ezek az alárendelt kifejezésbeli determinánsok ilyen hatást csak akkor tudnak kifejteni, ha a birtokost jelölő kifejezésekből kiemelkedve a teljes kifejezés determinánsává válnak, oly módon annak D⁰-pozícióját foglalják el. (21e–g) szerkezeti sémája tehát a kvantorok D-be emelkedése után valójában a következő:

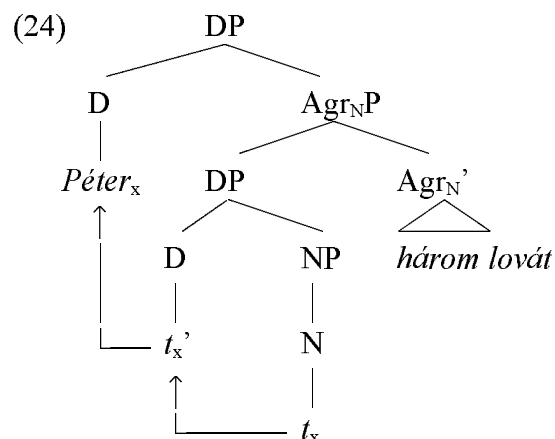
(23) [_{DP} [_D egy/öt/minden/keves]_x [_{AgrP} [_{t_x} fiú] [_{NumP} három lova]]]

Ezek alapján viszont feltehető, hogy (21b–d)-ben is hasonló a helyzet: a birtokos kifejezések determinánsa egyben a teljes kifejezés determinánsává is előlép. (21c)-ben ez a determináns a határozott névelő, melynek a beszélők intuíciója szerinti kettős természete (egyszerre funkcionál határozott névelőként a teljes szerkezet és a birtokos kifejezés számára) ezzel az elemzéssel jól magyarázhatóvá válik. (21b) esete annyiban bonyolultabb, hogy nyelvjárásoktól függően értelmezendő a birtokosi személynév névelőjének (pl. a mai budapesti kollokvialis nyelvváltozatban:⁶⁸ Kornai 1989:204) — ez esetben viselkedése teljesen azonos a

⁶⁸Hogy a mai budapesti kollokvialis nyelvben a “birtokosszerkezeti” névelő nemcsak opcionálisan, hanem kötelezően a birtokos tartozéka, azt jól mutatják a következő példák: **a Kolumbusz hajói*, **a Könyves Kálmán törvényei* — itt a névelő nyilvánvalóan azért rossz, mert maga a birtokosi tulajdonnév nem névelőzhető (**a Kolumbusz*, **a Könyves Kálmán*).

(21c)-beli névelőével —, vagy a teljes szerkezet névelőjének (pl. számos kelet-magyarországi nyelvjárásban: Szabolcsi 1992, É. Kiss 1998) — mely esetben viszont (21b) a (21a)-beli szerkezettel analóg. A legtöbb nyelvjárásban (21b)-ből el is hagyható a névelő; ekkor a személynév maga a birtokost jelölő kifejezésen belül is a D^0 pozícióban áll, ahová eredeti, N^0 -beli helyéről került (Longobardi 1994), és ebből az alárendelt szerkezetbeli D-pozícióból kerül a teljes birtokos szerkezet D^0 -pozíciójába, csakúgy mint az előbbi esetekben a határozott névelő. Ezáltal itt maga a birtokos válik determinánssá a szerkezetben:

Végül (21d)-ben a földrajzi névnek nem lehet saját névelője, ezért a személynevek (24)-ben illusztrált viselkedését követi: ő maga emelkedik előbb a birtokos kifejezés D^0 -pozíciójába, majd a teljes szerkezet D^0 -jába.

Ahhoz, hogy az iménti elemzések lehetővé váljanak, szükséges mindezen esetekben a D-projekció megléte, hiszen csak ebben az esetben van egyáltalán D-pozíció, a felemelkedésre hajlamos determinánsok számára. A deriváció ugyanis e lépés(ek) nélkül is sikeres lehetne, legfeljebb nem kaphatnák meg e kifejezések azt a szóban forgó értelmezést, ahol a birtokos kifejezés determinánsa a teljes szerkezet saját determinánsát is felülbírálva válik a birtokos szerkezet meghatározójává. Ezért a projekciós gazdaságosság elve meggátolná a DP-burok megépülését. Fel kell tehát tennünk, hogy egy tartalmatlan, kitöltendő D-fej mindenképpen megjelenik ezekben a szerkezetekben, a 3.2.2. alrészben már látott keretkategóriával (M) analóg módon. Ennek az Agr_NP fölé kötelezően beillesztendő “üres” névelőnek a feltételezését megerősíti, hogy a (21a–f) példáknak létezik olyan alternatívájuk, melyben a birtokos datívuszi esetet viselve a DP-specifikálóban található, és azt tényleges, kiejtett határozott névelő követi (vö. (16a,b)):

(25a) [a fiú]/ [(a) Péter] lova

(25b) [a fiúnak] / [(a) Péternek] a lova

(25c) Pécs / minden város főtere

(25d) Pécsnek / minden városnak a főtere

(25a) és (25b), ill. (25c) és (25d) értelmezése azonos; a teljes főnévi szerkezet mindegyik esetben határozott értelmezésű. A nominatívuszi birtokos esetében a teljes szerkezet fő determinánsi pozícióját a birtokos kifejezésből kiemelkedő elem is kitöltheti, a datívuszt viselő birtokos kifejezés azonban már magasabb pozíciót foglal el, így a teljes szerkezet D^0 -ját egy “teljes”, kiejtett határozott névelővel kell kitölteni a határozott értelmezéshez. Datívuszi birtokos esetén persze lehetőségünk van kitöltetlenül hagyni ezt a D^0 -t (ld. (16c,e), (17)), ekkor határozatlan értelmezést nyer a szerkezet egésze. A nominatívuszi birtokos esetén azonban csak határozott értelmezésű lehet, vagyis ezekben az esetekben szükségszerű a D^0 pozíció kitöltöttsége, azaz a fenti elemzésekben hipotetizált műveletek minden szempontból lehetségesek.

Meg kell még vizsgálnunk azokat az eseteket, amikor a birtokost csak egy kiejtetlen névmás (*pro*) fejezi ki:

- (26a) Láttuk a lovát.
 (26b) Láttuk néhány lovát.
 (26c)⁶⁹ Láttunk néhány lovát.

(26a)-ban a *pro* birtokost kötelezően megelőzi a határozott névelő, vagyis a főnévi szerkezet egyértelműen DP értékű. (26b)-ben is kiejtetlen névmási birtokos van, de nincs névelő. Ez azokkal a példákkal rokon, ahol datívuszi birtokos volt hasonló szerkezetben (pl. (17)), tehát itt is úgy vélhetjük, hogy egy datívuszi esetű *pro*⁶⁹ volt a DP-specifikálóban (mely aztán onnan kimozgott), vagyis kell lennie DP tartománynak. Ahogy (17)-nek is volt nyelvjárási változata alanyi ragozású igével (ld. (19)), úgy (26b)-nek is van ilyen párhuzamos verziója: (29c), ahol a datívuszi *pro*, mely az eredeti birtokos szerkezeten kívül található, nem egy DP-specifikálón keresztül, hanem közvetlenül hagyta el a szerkezetet — ez az adott nyelvjárás sajátossága (ld. alább).

A nominatívuszi birtokosok tehát mindig szükségszerűen DP-ben állnak (vagy névelőnek kell lennie D-ben, vagy a birtokos determinánsának kell D^0 -ba emelkednie), azaz tárgyként mindig tárgyas ragozást váltanak ki, szemben a datívuszos birtokosokkal, melyek bizonyos nyelvjárásokban DP jelenlétét nem igénylik, és nem is eredményezik:

- (27a) ⁶⁹Olvastunk Péternek_i [_{AgRP} t_i versét].
 (27b) *Olvastunk [_{DP} Péter versét].

Röviden összefoglalva tehát e pont lényegét: ha a birtokos szerkezet nominatívuszi esetű birtokost tartalmaz, jó okunk van feltételezni, hogy DP kategóriájú szerkezettel van dolgunk. Így ezek az esetek is megfelelnek a (13)-ban látott általánosításnak és megfordításának.

⁶⁹Datívuszi esetű *pro* feltételezése nem számít standardnak, de újabban pl. Tóth (elők.) érvel ilyen elem léte mellett, infinitívuszok alanyaként.

4.2.4. A tárgyi mellékmondatok

Megfigyelhetjük, hogy a tárgyi mellékmondatok leggyakoribb fajtája, a *hogy*-kötőszós mellékmondat (HKM) tárgyas ragozást vált ki a főmondati igén:

(28a) Tudom (azt) [_{CP} hogy Péter okos].

(28b) Azt akarom [_{CP} hogy minden sikerüljön].

Ez jól összeegyeztethető az eddig kialakult képpel: a HKM-eket Kenesei (1992) nem egyszerű CP-ként elemzi, hanem {DP, CP} láncokként, amelyekben a CP maga a szűkebb értelemben vett HKM, a DP pedig egy expletívum, melynek legáltalánosabb lexikalizációja a példáinkban is látható *az* névmási elem — ez pedig formailag azonos egy mutatónévmással, melyről tudjuk, hogy tárgyként tárgyas ragozást vált ki.

Más esetekben e lánc fejezicióját a HKM-ből kimozgatott (pl. fókuszált) elem is kitöltheti:

(29a) *Kit*_x szeretnél [_{CP} hogy megverjek *t*_x]?

(29b) *Pétert*_x szeretném [_{CP} hogy megverd *t*_x].

A mátrix ige tárgyi egyeztetését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ilyenkor is a lánc fejét kitöltő elem határozza azt meg. A *kit* névmás egyszerű mondatbeli tárgyként is alanyi ragozású igével áll (nem lévén DP), a tulajdonnevek, stb. pedig tárgyas ragozásúval.

Megfigyelhető, hogy ugyanezek az elemek már a HKM-en belül is meghatározzák az ottani ige ragozását. A (29b) mondatban egyáltalán nincs is más opció; az (29a) példában van bizonyos ingadozás:

(30a) *Kit* szeretnél [_{CP} hogy megverjem]?

(30b) *Kit* szeretnéd [_{CP} hogy megverjek]?

(30c) **Kit* szeretnéd [_{CP} hogy megverjem]?

Előfordulhat tehát, hogy a *kit* névmás csak a mátrix vagy csak az alárendelt mondat igéjét befolyásolja — előbbi esetben a HKM-beli tárgy nem a *kit* nyoma, hanem *pro*, azaz egy kiejtetlen (E/3.) személyes névmás; az utóbbi esetben pedig alighanem arról van szó, hogy a HKM-lánc feje mégsem a *kit*, hanem egy elnyomott (kiejtetlen) *azt*, a *kit* pedig egyszerűen hosszú fókuszálással egyből a főmondati fókuszpozícióba kerül. Lényeges, hogy (30c) agrammatikus, hiszen ott a *kit* potenciális bázisgenerálási helye mind a mátrix, mind az alárendelt mondatban mással van kitöltve (az *azt* expletívummal ill. *pro*-val).

4.2.5. Az adatok összefoglalása

A megvizsgált adatok azt mutatják, hogy a fentebb (13)-ban megfogalmazott általánosítás, miszerint a DP kategóriájú tárgyak az ígén tárgyas ragozást váltanak ki, helytálló, de nem a legerősebb általánosítás, amely megtehető. Valójában ennek megfordítása is igaz, vagyis ha a tárgy nem DP, akkor az ígén nem tárgyas ragozás jelenik meg. (13) tehát (31)-gyé, vagyis kétirányú feltétellel erősödött:

- (31) Az ige tárgyas ragozási paradigmát választ *akkor és csak akkor ha* tárgyának szintaktikai kategóriája DP.

Ebből természetesen következik az intranszitiv igeik viselkedése is: tárgyuk nem lévén annak kategóriája sem lehet DP, vagyis az ilyen igeik mindig alanyi ragozásúak.

4.3. A szintaktikai elemzés: DP-k és nem-DP-k

4.3.1. Egyeztetés és esetadás

Ebben a részben a Bevezetésben bemutatott mondattani modell technikai keretei közt adunk elemzést arról, hogyan jut érvényre az előző pontban megfogalmazott általánosítás. Az ebben a modellben általánosan elfogadott módon feltesszük, hogy a mondatokban létezik egy projekciós tartomány, amely a tárgyi szerepű elem valamint az ige bizonyos jegyeinek ellenőrzésére-egyeztetésére szolgál — ez a 3.3. részben már tárgyalt Agr_O projekció (Mahajan 1990, Chomsky 1995). Joggal élhetünk azzal a feltevéssel, hogy az ige ebben a tartományban veheti fel a tárgyához való viszonyát jelző tárgyi egyeztető morfémát, a tárgyas ragozás jelölőjét, és ezáltal itt kell — szintaktikai fej és specifikáló közti konfigurációs viszonyban — egyeztetnie a tárgy megfelelő tulajdonságával. E tulajdonság, mint a fenti alrészekben beláttuk, a tárgy kategóriáját érinti: a tárgynak DP-projekcióval kell rendelkeznie ahhoz, hogy a tárgyi egyeztető morféma jelölt értékét vehesse fel az ige. (A továbbiakban az egyszerűség kedvéért eltekintünk az esetrag által projektált KP-buroktól, azt hipotetizálva, hogy ez a projekció vagy eltűnik, vagy átlátszóvá válik a szintaktikai eset-jogosítás során.)

A korábbi 2. és 3. fejezetekben azt találtuk, hogy az alanyi és birtokosi egyeztetőkategóriák (Agr_S és Agr_N) szoros összefüggésben állnak a nominatívuszi esetadással. Nyilvánvalóan fel kell tehát vetni a kérdést: ugyanilyen szerves összefüggés van-e a tárgyi egyeztetés és a tárgyeset (akkuzatívusz) kiosztása között. Első pillantásra logikusnak tűnik, hogy így legyen: amely összetevő a tárgyesetet kapja, az határozza meg a tárgyi egyeztetés értékét. Csakhogy van két eset, ahol ez a helyzet nem áll fenn ilyen formában. Az egyik az infinitívuszi

tagmondat: az infinitívusz tárgya is tárgyesetet visel, ám maga az infinitívusz nem hordoz tárgyi egyeztetést (sőt valódi alanyit sem, csak főnévi/birtokosit, amint az a 3.3. részben láttuk). Feltehetnénk persze, hogy valamiféle absztrakt tárgyi egyeztetés ilyenkor is van, csak az infinitívuszi igealak ezt nem képes megjeleníteni. E feltevés azonban rögvest megdőlni, mihelyt megvizsgáljuk az infinitívuszi tagmondat tágabb kontextusát, és ez szolgáltatja egyben a másik irányú ellenpéldát is a tárgyeset és a tárgyi egyezés összekapcsolása ellen.

Az infinitívuszos tagmondat gyakran egy másik ige tárgyi vonzataként szerepel:

(32a) Géza szeretné [megcsókolni Piroskát/a gyönyörű lányt].

(32b) Maci Laci szeretne [elfelejteni egy/minden rossz embert].

(32c) Maci Laci szeretne [felejtani].

Itt megfigyelhetjük, hogy a főlérendelt ige (*szeretne*) aszerint veszi fel a tárgyi egyeztetést, hogy az ő vonzataként szereplő infinitívusz tárgya milyen kategóriájú. Ha a tárgy DP (*Piroska, a gyönyörű lány*), akkor tárgyas ragozása, ha nem DP (*egy/minden rossz embert*), vagy nincs tárgy (pl. (32c)), akkor alanyi ragozása. A ragozott ige alárendelt mondatokkal (ld. 4.2.4.) szemben az infinitívuszi tagmondat maga, nem lévén DP, nem indukál tárgyas ragozást a régensén, viszont átengedi saját tárgyát annak, egyeztetés szempontjából — nyilvánvalóan éppen azért, mert ő maga nem rendelkezik a tárgyi egyeztetés képességével. Ha legalább absztrakt módon egyeztethetne a tárggyal, akkor nem értenénk, miért lehetséges (sőt: kötelező) a felettes igeének is egyeztetnie e tárggyal. A tárgyeset kiosztását ugyanakkor nem háríthatjuk a főlérendelt igeére,⁷⁰ hiszen az infinitívusznak olyankor is lehet akkuzatívussal jelölt tárgya, amikor a felettes predikátum nem képes tárgyesetet osztani:

(33a) Maci Laci eljött [meglátogatni Móka Mikit].

(33b) [Maci Lacit megverni] csúnya dolog.

(33a)-ban az *eljön* ige biztosan nem felelős az infinitívuszi tárgy esetéért, hiszen ez az ige szigorúan intranszítív, vagyis sem tematikusan, sem esetelméletileg nem lehet tárgy. (Az infinitívuszi mondat sem tárgyi, hanem célhatározói.) Mellesleg tárgyi egyezést sem vált ki rajta az infinitívusz DP-tárgya. (33b)-ben szintén tárgyatlan (sőt nem is igei) főmondati predikátumunk van, melynek a főnévi igeneves tagmondat az alanya. Ezekben az esetekben (és

⁷⁰Den Dikken (1999b) ezzel szemben azt állítja, hogy ezekben az esetekben tagmondategyesítés (*clause union*) történik (vagyis a felettes és az alárendelt tagmondat bizonyos értelemben egyetlen tagmondat-tartománnyá olvad össze), és mind esetellenőrzés, mind tárgyi egyeztetés szempontjából az eredeti mátrix ige funkcionális felépítménye számít, azaz ezen az igeen jelenhet meg a tárgyi egyeztetés. Ez a feltevés azonban semmit nem mond arról, hogy miért nem jelenik tárgyi egyeztetés az infinitívuszon, olyankor sem, amikor tárgyának esetét csak ő ellenőrizheti (pl. (33)).

ennek okán minden esetben) az infinitívusz tárgyának akkuzatívuszát csak maga a főnévi igenév adhatja.

Így tehát mind a DP-státuszú, mind az egyéb tárgyak a tárgyi egyeztetéstől (és az Agr_O kategóriától) független módon és helyen kapják esetüket, vagyis az Agr_O szerepe az egyeztetésre korlátozódik, a többi Agr-kategóriával ellentétben.

4.3.2. Az egyeztetést vezérlő tárgy megkeresése

Az előző alrészből leszűrhető az is, hogy míg az akkuzatívuszi eset felvétele magának a tárgyi szerepű frázisnak az érdeke⁷¹ (hiszen különben az Esetszűrőn fennakadva agrammatikusságot okoznának), addig az egyezési viszony létrejötté az igéé. Maga a tárgy erre nyilvánvalóan érzéketlen, hiszen máskülöben a (33a,b)-beli tárgyi DP-k e tekintetben hiányosak lennének, azaz a szerkezeteknek rosszulformáltaknak kellene lenniük. Úgy tűnik tehát, hogy az időjeles tárgyas igék kényszere, hogy (akárcsak az alanyi egyeztetés tekintetében), a tárgyi egyeztetés terén is teljesen specifikáltak, kitöltöttek legyenek. Eszerint viszont az alanyi ragozású igealakokra is úgy kell tekintenünk, mint [V + ... + Agr_O + Agr_S] morfématömbökre, vagyis ezekben is szerepel tárgyi egyeztetőmorféma, csak az ő esetükben ennek hangalaki jelölője zéró.

Ha az igének saját tárgya van, akkor értelemszerűen azzal fog próbálni egyezési viszonyba kerülni, vagyis Agr_O specifikálójába azt fogja felvonzani. Ott egyszerűen azt ellenőrzi le, hogy a tárgyi kifejezés kategóriája (a fölé épült esetjelölő KP réteg alatt) DP-e, vagy nem. Az e tekintetben releváns tárgyasság azonban nem thematikus, hanem esetelméleti, vagyis azzal próbál egyeztetni, aminek tárgyesetet is ad:

(34a) Maci Laci ugrott [_{NumP} egy nagyot].

(34b) Maci Laci ugrotta [_{DP} a legnagyobbat].

Itt az *ugrik* igének thematikusán nem tárgya a mértéket kifejező főnévi szerkezet, de mégis tárgyesetet oszt neki, és egyezési viszonyra is lép vele.

Ha az igének van saját tárgya, de annak nem oszt esetet, pl. mert annak nincs esetre szüksége (ilyen az infinitívuszi tagmondat), akkor az ige mintegy “beletekint” tárgyi vonzatának belsejébe, és ott keres tárgyesettel jelölt főnévi csoportot, majd azt (ill. annak releváns jegyét) vonzza fel saját Agr_O tartományába, egyeztetés végett, ld. (32a,b). Hogy ilyenkor ez a beágyazott mondatbeli tárgy a nyílt szintaxisban felmozog-e a felettes tagmondat Agr_O tartományába, azt itt nem vizsgáljuk — látszólag a saját mondattartományában marad, de az is

⁷¹Den Dikken (1999b) elemzése e tekintetben is ellenkező eredményre vezet: az ő modelljében az “esetadó” funkcionális kategória igénye az esetellenőrzés (*inverse Case Filter*).

elképzelhető, hogy saját régence, az infinitívusz is a felettes mondat valamilyen funkcionális projekciójába került.⁷²

Az időjeles igének ez a lefelé irányuló tárgykeresési művelete több egymásba ágyazott infinitívuszi tagmondatot érinthet, azaz több tagmondatnyi mélységig “nézhet le” az ige, míg nem talál magának tárgyesetes főnévi csoportot:

(35a) Maci Laci meg fogja [akarni [próbálni [tanulni [_{DP} az új játékot]]]].

(35b) Maci Laci meg fog-Ø [akarni [próbálni [tanulni [_{NumP} egy új játékot]]]].

Itt a több tagmondatnyi mélyen beágyazott tárgy szabja meg a főmondati ige (*fog*) tárgyi egyeztetését.

Nem tárgyi jellegű alárendelés esetén (pl. ha az ige vonzata határozói), vagyis amikor az igének nincs tárgyeset-adó képessége, nem találunk egyezést az ige és infinitívuszi bővítményének tárgya között (É. Kiss 1987, 1998a, Den Dikken 1999b): (36) — ez is azt mutatja, hogy csak esetelméletileg tranzitív igék egyeznek a tárgyukkal.

(36) *Készültük/igyekeztük/elmentük [meglátogatni a barátainkat].

Ez alapján az igéknek három osztályát különíthetjük el, a tárgyi egyeztetésben mutatott viselkedésük szerint:

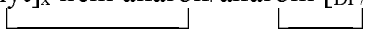
- segédigék, pl. *fog* — tárgyesetadási képességük nincs (hiszen csak esetet nem igénylő vonzatuk lehet: infinitívuszi mondat), ezért az infinitívuszi főige Agr-projekcióit veszi igénybe, így jelenhetnek meg rajta az egyeztetőelemek;
- infinitívuszi vonzatú főigék, pl. *akar*, *szeret*, *utál* — ezek önálló tárgyesetadó képességgel rendelkeznek (főnévi tárgyuk is lehet), vagyis saját Agr_O projekciójuk van, mely azonban az alárendelt mondat argumentumaival is asszociálható (sőt ha az alárendelt mondat infinitívusz, vagyis nem DP, akkor csak azokkal, mert ilyenkor maga az alárendelt mondat nem válthat ki egyeztetést);
- nem-tárgyi infinitívuszi mondattal álló igék, pl. *készül*, *igyekszik*, *jön*, *megy* — ezek nem rendelkeznek tárgyesetadási képességgel, nincs saját Agr_O-juk sem, de az infinitívuszi ige Agr-projekcióival sem társulhatnak (nincs tagmondatösszevonás)

Ha az ige tárgya egy időjeles alárendelt mondat, az esetjelölt, és DP kategóriájú (ld. 4.2.4.), ezért az ige ezzel egyeztet, ám ha ebből a tagmondatból a tárgyat (topikalizáció vagy

⁷²Den Dikken (1999b) elemzése szerint Agr_O D-jegyei (határozottság, Eset) a magyarban gyengék, vagyis nem váltanak ki nyílt mozgatóst.

fókuszálás útján) kiemeljük a felettes mondattartományba, akkor a főmondati ige választhatóan vagy tárgyi mondatával egyeztet, vagy a kiemelt tárggyal:

(37a) [_{NP} Kit]_x szeretnél/szeretnéd [_{DP/CP} hogy meghívjak *t_x*]?

(37b) [_{NumP} Ötnél több lányt]_x nem akarok/akarom [_{DP/CP} hogy meghívj *t_x*].

Ha az igének a beágyazott mondat nem tárgya, akkor a kiemelt elem sem válthat ki efféle egyezést a felettes predikátumon:

(38a) Pétert_x készülök/jövök [hogy meglátogassam *t_x*].

(38b) *Pétert_x készülöm/jövöm [hogy meglátogassam *t_x*].

4.3.3. A személyes névmások egyeztetése

Mint azt az adatok ismertetésekor láttuk, a személyes névmási tárgyak nem viselkednek azonosan a tárgyi egyeztetés szempontjából: a 3. személyűek tárgyas ragozást váltanak ki, de az 1. és 2. személyűek nem. Ennek magyarázata a 2.5. alrészben bemutatott elemzések fényében igen egyszerű: az 1. és 2. személyű, morfológiailag monolitikus névmások kategóriája NumP, míg a 3. személyűeké, melyek morfológiailag is áttetszőbbek, DP.⁷³ A mutatónévmások a 3. személyűekkel tartoznak egy típusba:

(39a) Vártak [_{NumP} [_{Num} engem/téged/minket/titeket]].

(39b) Várták [_{DP} [_D őt/őket/azt/azokat/ezt/ezeket]].

Az az névmásnak létezik egy sajátos, nem-referenciális használata is, amikor azonban nem vált ki tárgyas ragozást (É. Kiss 1998:90):

⁷³Den Dikken (1999b) elveti a névmások közti kategoriális különbségtételt (a *bennünket*, *benneteket* alakok kivételével, melyeket ő is NumP-nek tart). Helyette abban látja a tárgyi egyeztetés terén mutatott különböző viselkedés okát, hogy az 1. és 2. sz. névmások birtokos szerkezetek (formailag tartalmazzák is a birtokosi egyeztetést, vö. 2.5.2.), szemben az egyszerű, nem-birtokosi 3. sz.-ekkel. Az 1./2. sz. névmások birtokosa egy kiejtetlen klitikum (D), mely a nyílt szintaxisban felemelkedik az ige Agr_O tartományába. (Megjegyzendő, hogy Den Dikken nem ad meg más indítékot e mozgásra, mint ennek az elemnek a klitikum-természetét — egy olyan modellben, mint a miénk, ahol a mozgás kiváltója csak vonzás, azaz a célpozíció tartományának valamilyen jegye lehet (Chomsky 1995), Den Dikken elemzése módosításra szorulna.) Mivel azonban Agr_O határozottsági jegye gyenge, és Den Dikken felteszi, hogy gyenge jegyeket csak fej-fej viszonyban lehet ellenőrizni, a spec. Agr_O-ba frázisként mozgó klitikum azt nem tudja ellenőrizni (mint ahogy a fedetten utánamozgó NP-maradék, ill. annak formális jegykötege sem, mert annak meg nincs határozottsági jegye, lévén hogy ezt a klitikum hordozza). Ez a deriváció tönkremenetelét okozná: Agr_O értelmezhetetlen [+határozott] jegye ellenőrzetlen maradna. A deriváció egyetlen sikeres verziója az, ha Agr_O nem rendelkezik határozottsági jeggyel, és az igén *default* alanyi ragozás jelenik meg. Ez az elemzés meglehetősen bonyolult, és ugyanannyira stipulatív, mint a névmások közti kategoriális különbségtételen alapuló elemzésünk, ezért az utóbbit nem adom fel Den Dikkenéért.

- (40a) Azt ehetsz/*eheted, amit csak akarsz.
 (40b) Te a csokisból kaptál? Én is azt kérek/*kérem.

Mivel e névmás ilyenkor nem egy való világbeli entitásra, hanem egy *fajtára/tulajdonságra* utal (azaz jelentése kb.: “olyan, olyasmi”), a fajtajelölő elemek szintaktikai kategóriája pedig N(P) (ld. pl. Zamparelli 1996), ezért ezekben az esetekben az *az* nem DP, hanem csak NP.

Az igazi érdekességet a névmási egyeztetésben a *-lak* toldalék használata jelenti. Ez egyszerre kódolja a tárgy személyét (2. személy) és az alany számát/személyét (E/1.). A 2. személyű névmási tárgyak minden más esetben alanyi ragozású igével állnak, és e toldalék alanyra utaló eleme (*-k*) maga is a “rendes” E/1. alanyi személyrag hasonmása. E toldalék természetének tisztázásához érdemes olyan eseteket is megvizsgálni, ahol az ige és a vele így egyező névmás más-más tagmondatba tartozik. Általában, vagyis a segédigék és az infinitívuszi vonzatú főigék esetében ezek a szerkezetek is úgy működnek, mint ahogy azt nem-névmási tárgyakkal fentebb láttuk:

- (41a) [Téged]_x szeretnék/szeretném, [hogy meghívjanak *t_x*].
 (41b) Meg akarlak/foglak [hívni (téged) vacsorára].

Csak hogy ez a fajta tárgyi egyezés bizonyos esetekben olyankor is felléphet, amikor más tárgyakkal nem, pl. amikor a fölérendelt predikátumnak a beágyazott mondat nem tárgyi vonzata (vö. (36)):

- (42) *Készültelek/jöttelek [meglátogatni (téged)].

Ezeknek a főmondati igéknek, tárgyuk semmilyen értelemben nem lévén, aligha tulajdoníthatunk tárgyi egyeztető projekciót, különösen pedig azt nem, hogy igényük legyen tárgyi egyeztetési specifikációra. Ezt jól mutatja az a tény is, hogy “rendes” tárgyi egyeztetés, azaz tárgyas ragozás nem jelenhet meg rajtuk: (43a), sőt a *-lak* is csak bizonyos idő/módjelölés után áll meg: (43c), továbbá amikor lehetséges a *-lak*, akkor sem kötelező: (43d).

- (43a) *Készülöm/jövöm [meglátogatni (őket)].
 (43b) Készülök/jövök [meglátogatni (őket)].
 (43c) *Jölek/*jönlek/*menlek/??készüllek [meglátogatni (téged)].
 (43d) Készültünk/jöttünk [meglátogatni (téged)].

Ezért a *-lak* toldalékot semmiképp nem elemezhetjük úgy, mint tárgyi egyeztetőelemet, vagy annak az alanyi személyraggal való morfológiai összefűzését vagy fúzióját (hiszen az utóbbinak is előfeltétele a morfémius szinten Agr_o önálló státusza). A *-lak* tehát — úgy tűnik

— nem más, mint az E/1. alanyi személyrag (Agr_s) egy speciális esete, kibővítve a tárgy személyét érintő információval. Szintaktikai legitimálásához szükséges a megfelelő jegytartalmú alannyal való egyeztetésen túl az is, hogy egy elérhető tartományon belüli akkuzatívuszi 2. személyű főnévi csoportot is találjon. Mint a korábbi példákból is láttuk, az elérhető tartomány nem más mint a saját tagmondata, és az abba beágyazott infinitívuszos tagmondat(ok).

Van azonban olyan adat is, amely arra látszik utalni, hogy talán egyáltalán nem is egyeztetésről van szó a *-lak* esetében, hanem talán inkorporációról, azaz ebben az egy esetben Den Dikken (1999b) elemzése mégis helytálló lehet:

- (44a) Öt_x szeretném, [hogymeghívják t_x].
- (44b) Egy fiút $_x$ szeretnék/szeretném [hogymeghívjanak t_x].
- (44c) Péter engem $_x$ szeretne/szeretné [hogymeghívjanak t_x].
- (44d) Téged $_x$ szeretném/szeretnék [hogymeghívjanak t_x].
- (44e) Téged $_x$ szeretném/*szeretnék [hogymeghívhasalak t_x].

(44a–d) azt mutatja, hogy a felettes predikátum (*szeretne*) a mondat-vonzatából kiemelt elemmel is egyezhet, amellet, hogy — természetesen — választhatja az egyezést a DP értékű mondattal. A *-lak* “egyezés” azonban csak akkor legitim, ha a kiemelt elem az alárendelt tagmondatban nem vett már részt *-lak* egyezésben, vagyis egyetlen 2. személyű névmás nem tud két helyen *-lak*-egyezést kiváltani, noha rendes tárgyi egyezésben minden további nélkül többször is részt vehet. Erre valóban az tűnik ésszerű magyarázatnak, hogy a *-lak*-egyezésben a 2. sz. elem valamilyen része/jegye lekötődik vagy megsemmisül. Ha tehát feltesszük, Den Dikkent követve, hogy a *-lak* jelenléte az inflexiós tartományban kikényszeríti a 2.sz. névmás valamilyen elemének (pl. “birtokos” klitikum) az inkorporációját, akkor nyilvánvaló, hogy ez az elem többet már nem lesz képes hasonló igényt kielégíteni — ez világosan megmagyarázza (44)-et. (44c) ugyanakkor azt bizonyítja, hogy Den Dikken klitikum-inkorporációs megoldása az 1. sz. névmásokra nem alkalmazható, hiszen a névmás klitikuma a beágyazott mondat Infl-jébe kellett, hogy inkorporálódjon, vagyis a főmondatban ezt már nem teheti meg (vagy ha mégis, akkor elvesztjük (44e) magyarázatát). Ez esetben viszont a főmondati igének a mondat-vonzatával kellene egyeznie, a Den Dikken-féle default-egyeztetlenségről szó sem lehetne.

4.4. Konklúzió

A fentiekben az alanyi és tárgyas ragozás közti választás egy elemzését adtuk. Az adatokat áttekintve arra a következtetésre jutottunk, hogy a hagyományosabb, határozottsági vagy specifikussági különbségtételen alapuló elemzés nem kielégítő. Helyette az az általánosítás tűnik megalapozottnak, hogy az igével való egyezésben résztvevő tárgy szintaktikai kategóriáján múlik a tárgy egyeztetőtoldalék hangalakilag jelölt változatának megjelenése: tárgyas ragozású ige akkor (és csak akkor) kapunk, ha a tárgy DP kategóriájú; egyéb kategóriájú (vagyis DP-nél kisebb tárgyi projekció: NP/NumP) tárgy esetében alanyi ragozású az ige, vagyis az Agr_O kategóriát képviselő morféma hangalak megvalósulása zéró. Tárgyatlan igenél sem a szintaktikai, sem a morfológiai szerkezetben nincs Agr_O, és ezek a formák hangalakilag egybeesnek a nem-DP tárgyúakkal. Mivel a határozottsági/specifikussági hatás epifenomenális (a tárgyas ragozást kiváltó D jelenlétének szemantikai következménye), a morfológiai jelenséget nem szerencsés a “határozott/határozatlan ragozás” címkével jelölni, így megmaradtunk a hagyományosabb, ugyancsak nem pontos, de az (esetelméleti) tárgyasság-tárgyatlanság szerepére valamilyen módon mégiscsak utaló *alanyi* és *tárgyas* ragozás terminusoknál, hiszen az előbbi esetében valóban csak alanyra utaló ragot tartalmaz a szóalak, míg az utóbbi esetben egy tárgyi egyeztetőtoldalék is belekerül.

5. Összegzés

Értekezésemben a magyar nyelv inflexiós morfológiájának szintaktikai vonatkozásait elemeztem, azzal a céllal, hogy feltárjam, milyen összefüggések rejlenek a szintaktikai struktúrák és a szavak szerkezetei között. A kutatás középpontjában annak vizsgálata állt, hogy a szavak morfológiai felépítése, különösen a morfémák sorrendje tekintetében hogyan vezethető le a szintaxis működéséből, műveleteiből. Az elemzések elméleti kerete a Chomsky nevével fémjelzett minimalista szintaxismodell (Chomsky 1995) és a szintaxis-morfológia interfész Szétosztott Morfológia nevű modelljének (Halle & Marantz 1993, 1994) általam kidolgozott olyan ötvözete, melyben a szintaxis ciklikus, alulról felfelé építkező derivációs jellegét kiaknázva a morfológiai műveletek lépcsőről lépésre követik a szintaktikai operációkat, miközben kétirányú információáramlás folyik a két modul (szintaxis és morfológia) között. A szintaktikai szerkezet terminális csomópontjaihoz hangalaki egységeket beillesztő művelet is a morfológiai modulba tartozik.

Az elemzések nyomvonalát két — széleskörben elfogadott — feltevés határozta meg, jelölte ki: (a) a Funkcionális Kategóriák Univerzális Hierarchiájának hipotézise (Cinque 1999), melynek folyománya, hogy bármely nyelven belül a funkcionális projekciók felépülési rendje állandó és merev; valamint (b) a Tükörelv néven ismert általánosítás (Baker 1985), mely szerint a morfológiai derivációk a szintaktikai derivációkat tükrözik. Az elemzések célja tehát egyfelől annak demonstrálása volt, hogy a morfémák sorrendje, legalábbis az inflexiós toldalékolás tartományában, valóban levezethető a szintaxisból, azaz abból következik. Másfelől azt teszteltük, hogy az iménti két hipotézis e demonstráció sikeres kivitelezése során fenntartható-e. Erre lényegében az a válasz született, hogy (a)-nak az egyes nyelvekre vonatkozó, fentebb említett folyománya teljes mértékben tartható, (b)-ről pedig kiderült, hogy az itteni megfogalmazás szerinti irányban (“a morfológia tükrözi/nyomon követi a szintaxist”) érvényes, ám az eredeti bakeri megfogalmazás által tartalmazott fordított irányban (“a szintaxis tükrözi a morfológiát”) nincs egyértelmű megfelelés.

A konkrét elemzések terén a 2. fejezetben a magyar főnévi szerkezetek felépítéséről és a főnévi inflexiós toldalékrendszeréről adtam olyan részletes elemzést, melyben a toldaléksorrend világosan a szintaktikai műveletek következménye volt. Az elemzésekben elkülönítettem szószintű és frázisszintű affixumokat, s mivel az előbbiek a frázisok fejeként álló szavakhoz csatlakoznak, az utóbbiak pedig a teljesen kiépült frázisokhoz, az előbbiek szükségszerűen megelőzik az utóbbiakat. A két osztályon belül pedig a toldalékok sorrendje a hozzájuk tartozó funkcionális kategóriák projekcióinak hierarchiáját tükrözi.

A 3. fejezet az igei inflexiós toldalékolás és a mondatok funkcionális szerkezete között keresett hasonló összefüggést — itt a bonyodalmat az okozta, hogy egyes toldaléksorrendek mögött (a különböző jelentéstani interpretációknak megfelelően) különböző szintaktikai struktúrák húzódnak meg, ám a derivációk módjából ill. az azokra érvényes megszorításokból levezethetőnek bizonyultak az azonos “felszíni” morfémásorrendek.

Végül a 4. fejezet egy kisebb kérdéskör részletes vizsgálata: azé a kérdése, hogy milyen szintaktikai tényezőkön múlik az ún. alanyi és tárgyas ragozás közti választás. Itt amellett érveltem, hogy a döntő tényező a tárgy szintaktikai kategóriája: csak DP kategóriájú tárgyak esetén kerül a szóalakba a tárgyas ragozásnak megfelelő tárgyi egyeztetőmorféma.

Az elemzések tehát visszaigazolták azt a munkahipotézist, hogy a morfológiai struktúrákat nagyban meghatározza a szintaktikai deriváció, mely egyben a morfológiai műveletek bemenetét is adja, ám ennek belátásához és pontos elemzéséhez egy kellően jól kidolgozott szintaxis-morfológia interfészmodellre van szükség — egy erre a célra alkalmas (ciklikus deriváción és párhuzamos, *on-line* morfológián alapuló) modell az, amelyet az 1. fejezetben definiáltam és mutattam be.

A jelen összefoglaló részt követi még egy Függelék, melyben azt mutatom be, illusztratív jelleggel, hogy az itt felállított és alkalmazott modell nemcsak az inflexiós morfológia terén alkalmazható, hanem kiterjeszthető más morfoszintaktikai jelenségekre is. A modell további fejlesztése és tesztelése során, vagyis az elkövetkező időszak kutatómunkájában pedig azt kell majd tovább vizsgálni, kellő alapossággal és részletességgel, hogy a szóképzési jelenségek terén hogyan alkalmazhatóak e disszertáció alaphipotézisei, hiszen pl. a Tükörelv, felállítójának eredeti szándéka szerint a derivációs toldalékolásra is érvényes kell, hogy legyen (Baker 1985), és különösen így kell lennie abban az esetben, ha — mint azt mostanában egyre több kutató feszegeti — nincs szignifikáns különbség a derivációs és az inflexiós morfoszintaxis között.

6. Függelék

Az értekezésben bemutatott és felhasznált szintaktikai-morfológiai modell az inflexiós morfológián kívül természetesen más területekre is kiterjeszthető — ilyen lehetne pl. a derivációs morfológiára, vagy legalábbis annak egy részére, a rendszeres, produktív képzésekre való alkalmazás. Ezt a lehetőséget azonban most nem vizsgáljuk. Bemutatjuk viszont, hogy miképpen elemezhető e modell segítségével egy olyan jelenségek kör, mely az utóbbi időben a magyar szintaktikai vizsgálódások középpontjába került (Brody 1997, Koopman & Szabolcsi 1999, É. Kiss 1999). Ez a jelenségek kör a többszörösen egymásba ágyazott infinitívuszos szerkezetek viselkedése, és legfőbb mozzanata az egyenes és az invertált (“feltekert”, *roll-up*) ige sorrend váltakozása, illetve a két szerkezet eltérő tulajdonságai. A két szerkezetet (1a,b) mutatja be:⁷⁴

(1a)	Most fogok [akarni [kezdeni [énekelni]]].	– egyenes sorrend
(1b)	Most fogok énekelni kezdeni akarni.	– invertált sorrend

A két szerkezet közti leglényegesebb különbség a jelenségek szintjén, hogy míg az egyenes sorrend esetén az infinitívuszok közé más szavak is kerülhetnek (vonzatok, módosítók, igekötők), addig az invertált sorrend esetében ez nem megengedett — ilyenkor az infinitívuszok egyetlen zárt tartományt képeznek:

(2a)	Most fogok nagyon akarni el- kezdeni dalt énekelni.
(2b)	Most fogok (dalt) énekelni (*el-) kezdeni (*nagyon) akarni.

Az is egyértelmű, hogy az inverzió csak egyenként, egymás után, szigorúan ciklikusan érintheti az igéket, vagyis az invertáló/balra mozgó alsó ige nem ugorhat át igéket, hogy közvetlenül egy magasabban levőhöz tapadjon:

- (3) * Most fogok énekelni_x [akarni [kezdeni [*t_x*]]].

Vagyis az (1b)-beli szósor jelentése csak (1a) lehet, az nem, hogy “most fogok kezdeni akarni énekelni” (Brody 1997). Ugyancsak nem lehetséges az inverziót a legalsó ige helyett, annak helybenhagyásával valamely köztes igétől indítani:

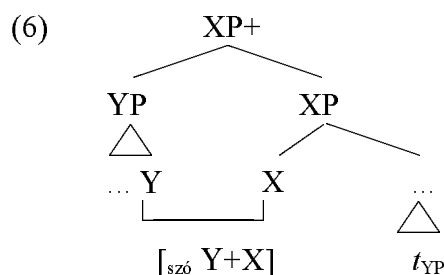
⁷⁴ Számos beszélő számára furcsák ezek a halmozott ige szerkezetek, már az egyenes sorrenddel is, az invertált sorrendű változatot pedig gyakran egyenesen elutasítják. Kétségtelen, hogy a beágyazások számának növekedésével e szerkezetek elfogadhatósága erősen romlik, de ez nyilvánvalóan feldolgozási probléma, nem a kompetencia szerinti grammatikalitást érinti. Mindenesetre a lényeges kontrasztok (pl. (1b) és (2b), vagy (2a) és (2b) között) azon beszélők számára is világosan érezhetőek, akik az egész szerkezettípust marginálisnak, többé-kevésbé csökkent elfogadhatóságúnak ítélik.

- (4) * Most fogok kezdeni_x [akarni [_{t_x} [énekelni]]].

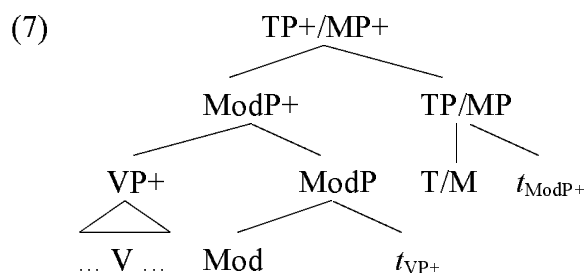
Koopman & Szabolcsi (1999) ezeket az inverziókat úgy elemzi, mint bővítményektől, módosítóktól mentesített, kiürített (*remnant*) VP-k mozgásainak sorát, melyek ciklikusan egyre nagyobb VP-ket érintenek:⁷⁵

- (5) Most fogok [[énekelni]_x kezdeni]_y akarni [[~~énekelni~~_x kezdeni]_y [~~énekelni~~]_x.

Ugyanezt a mechanizmust tételezik fel a szintaktikai affixációs jelenségek mögött: a tő (pl. V) az affixum kategóriájának specifikálójába emelkedik, mint kiürített frázis (azaz pl. VP), ahol azután szigorú szomszédosság mellett (hiszen a tő frázisstartománya kiürített, az affixum-fej és specifikálója között pedig nem lehet más, köztes elem) a tő és az affixum egyesülhet:

Koopman & Szabolcsi elemzése azonban mindkét téren problémás. Az inflexiós affixáció modelljeként nem képes megragadni azokat a hatóköri váltakozásokat, melyeket a 3.2. részben vizsgáltunk és elemeztünk. Konkrétan: adott toldaléksorrendet csak egyetlen módon tud deriválni, azaz csak egyetlen szintaktikai reprezentációt kapunk, melyen nem lehetséges többféle hatóköri lehetőséget megjeleníteni. Idézzük fel a problémás jelenségek egy részét. (a) a *V+hAt+Ott* morfémahoz két hatóköri viszony társult: $\text{Mod} > \text{T}$ és $\text{T} > \text{Mod}$; (b) a *V+hAt+nA* morfémahoz hatókörileg egyértelmű: $\text{M} > \text{Mod}$. Amennyiben (a) esetén a kétféle k-vezérlési viszonyt, (b) esetében pedig a k-vezérlési viszonyok egyértelműségének kívánjuk tulajdonítani a hatóköri viselkedést, akkor gondban leszünk:

⁷⁵ Innen a "feltekerés" (*roll-up*) metafora: az alulról elinduló ige, mint VP, egyenként feltekercseli magára az őt domináló VP-ket.

Akárhogy definiáljuk is a hatókörfelvételt ill. a k-vezérlési viszonyokat, vagy mindkét esetben változó hatókört kellene kapnunk, vagy egyik esetben sem. Mindenesetre azt látszik nehezebbnek elérni, hogy a (7)-beli struktúrában Mod nagyobb hatókörű lehessen, mint T.⁷⁶

Másfelől Koopman & Szabolcsi elemzése az itt taglalt szerkezetekkel kapcsolatban sem működik jól: nem biztosítja, hogy köztes (nem legalsó) V nem kezdhet “feltekerést”, l. (4), és azt sem zárja ki, hogy valamely V (ill. VP) egyes VP-ket kihagyva-átugorva mozogjon egyből egy magasabban levőhöz (l. (3)), hiszen a frázismozgatás általában kevésbé kötött, mint a fejmozgatás, csak relativizált minimalitási megszorítása (Rizzi 1990) szokott lenni (Brody 1997). Koopman & Szabolcsi elemzésével szemben az ebben az értekezésben bemutatott modell mindkét területen jól működik. Az inflexiós toldalékolás terén ezt már láttuk az előző fejezetekben, itt tehát még azt kell megmutatnunk, hogy a “feltekert” szerkezeteket is helyesen állítja elő. Ehhez az az alapfeltevés vezet el, hogy a “feltekeréssel” létrejövő képződmény nem más, mint egyetlen morfoszintaktikai értelemben vett szó. E feltevést az alábbi megfigyelések támasztják alá:

- (a) Az ilyen komplexumok (pl. *énekelni kezdeni akarni*) prozódiaileg egyetlen hangsúlytartományt alkotnak: csak az elejükre tehető hangsúly, a köztes elemekre (“szavakra”) nem.⁷⁷ Ennek megfelelően a 2., 3., stb. elem szünet beiktatása nélkül, közvetlenül tapad, “toldalékolódik” az 1. elemre (“tő”).
- (b) A “feltekert” egységek (és csak azok) bizonyos képzési folyamatok bemenetétül szolgálhatnak:

(8a) [énekelni~kezdeni~akar]-ás/-ó

(8b) * akar-ás/-ó kezdeni énekelni

Ezek a komplex szavak előállíthatók morfoszintaktikai egyesítéssel, amihez csak az a feltevés szükségeltetik, hogy az e folyamatokban résztvevő ún. “könnyű” igék (É. Kiss 1999)

⁷⁶ Ráadásul ha a Mod > T viszonyt annak tulajdonítjuk, hogy ModP+ k-vezérli T(P)-t, akkor még azzal a problémával is szembe kell néznünk, hogy ModP+ valójában nem más, mint V+Mod, márpedig T-nél csak Mod hatókörét értjük nagyobbak, V-ét nem (Bródy Mihály, sz.k.). Ez a probléma egyébként felmerül a 3.2. részben bemutatott elemzésemben is, ahol egy [Mod V+Mod] egység emelkedik a *proxy* M-fejbe, T fölé. Ha ez a probléma valós, akkor érvet szolgáltat a mellett az elemzés mellett, melyben V nem emelkedik fel a legalsó inflexiós fejhez sem, hanem mindegyiket morfoszintaktikai egyesítéssel veszi fel, és a *proxy* M-fejbe az adott esetben nem [V+Mod], hanem csak Mod emelkedik fel.

⁷⁷ Kivéve talán a kontrasztív hangsúlyt, de az közismerten a “szűkebb értelemben vett” szavak belsejében is működhet, pl. toldalékok is hangsúlyozhatóak kontrasztívan: *nem a ház MÖGÖTT, hanem a házBAN*.

választhatóan [szuffixum] jeggyel/tulajdonsággal rendelkeznek.⁷⁸ (Ez a tulajdonságuk esetleg összefüggésbe hozható tematikus hiányukkal, “csonkaságukkal”.) Az elemzés szerint tehát a legalsó ige, mely mindig rendes tematikus (nem “könnyű”) ige, tőként ciklikusan, egyenként felveszi a felettes, affixumszerű igéket, szuffixumokként. A (2b)-ben illusztrált jelenség, hogy a “feltekert” igék között nem jelenhetnek meg azok bővítményei/módosítói, nyilvánvalóan következik abból, hogy az igék egy szóvá álltak össze, melynek belsejében más szavaknak nincs helye. A deriváció szemszögéből tekintve: ha a “feltekereslendő” igéknek módosítói vannak, azok nem akadályozzák a morfoszintaktikai egyesítést, ám mivel az egyesített elemek egyetlen szótartományként, a tő pozíciójában lesznek kiejtve, a módosítók nem az egy szóvá összeforrt elemek között, hanem a komplex szó valamelyik oldalán állnak:

- (9) ? Most fogok *nagyon* [_{szó} énekelni kezdeni akarni].
 ‘Most fogok nagyon akarni kezdeni énekelni.’

Mivel a morfoszintaktikai egyesítés tipikus fej-fej viszony, amit a szigorú lokalitás jellemez (szerkezeti szomszédosság, ld. az 1. részt), a többi fej-relációs elemzéshez (Brody 1997, É. Kiss 1999) hasonlóan itt is triviálisan következik a szukcesszív ciklikusság, azaz hogy a “feltekeredés” nem ugorhat át egyetlen V-t sem. Amit ezután még biztosítani kell, az az, hogy a “feltekereslés” nem kezdődhet mással, mint a legalsó igével. Ebben az elemzésben ehhez azt kell kikötni, hogy ha az egymásra épülő infinitívuszok közül valamelyik [affixum] tulajdonságú, akkor minden alatta levő nem-thematikus (könnyű) ige is ilyen kell, hogy legyen. Így mind a legalsó, tematikus igére, mint tőre rakódnak rá.⁷⁹

Az utolsó érdekes (és eddig még nem említett) tény, amivel el kell tudnunk számolni, az az, hogy a legfelső, ragozott igét nem érintheti már a “feltekereslés” — a folyamatnak meg kell állnia a legfelső infinitívusznál:

⁷⁸ Egy nyilvánvaló probléma: mi a státusza az infinitívuszi *-ni* toldaléknak? Ezekben a kiterjesztett értelemben vett szavakban ez az affixum tövek között fordul elő, ráadásul egy komplex alakon belül többször is. Amennyiben a “könnyű” igéket affixumnak tekintjük (mint ilyen jeggyel rendelkező elemeket), nyilván kezelhető az a probléma, hogy a *-ni* közéjük kerül. Elképzelhető ugyanakkor az is, hogy a *-ni* toldaléknak a morfoszintaxis szintjén nincs státusza, nincs is jelen: ez a hangalaki elem (morf) úgy kerül be a morfológiai szerkezetbe, hogy az infinitívusz, mint igei alapalak fissionál (ld. 1. fej., vö. Halle & Marantz 1993) a hangalaki beillesztés előtt, azaz két morfbeillesztési helynek számít, melyből az első az igei tölti be, a másodikat pedig a *-ni* toldalék. A fissionál motívuma az lehet, hogy az igék “szótári formája” nem az alapalak, hanem az E/3. ragozott alak, vagyis az alapalakot (infinitívuszt) jelölni kell, pl. egy további morf hozzáadásával. Az infinitívuszok ilyen kezelése mellett érvel Bartos (megj.a.) VP-ellipszis jelenségek elemzése kapcsán.

⁷⁹ Brody (1997) másként közelíti meg a problémát: ő úgy tekinti, hogy a lentebb levő igéknek van [prefixum] jegyük, és ezért tapadnak egymásra, majd végül az egész “tekerés” a legfelső igére. Ebben a prefixum-tulajdonságban így a legalsó tematikus igének és a felettes könnyű igéknek osztozniuk kell. Brody a legalsó ige igemódosítójának tulajdonítja a [prefixum] jegyet, mely azután felterjed az egyre nagyobb “tekerésre”. Csakhogy a “feltekerés” olyankor is működik, amikor a legalsó igének nincs igemódosítója: ilyen az (1b) példa is.

(10) * Maci Laci [énekelni kezdeni akarni *fog*].

Amint azt É. Kiss (1999) megfigyelte, nem arról van szó, hogy a legfelső ígéig nem “tekeredhet fel” a szerkezet, hanem hogy ragozott ígét nem vonhat be:

(11) [Énekelni kezdeni akarni] bátor dolog.

Brody (1997) és É. Kiss (1999) a (10)-ben illusztrált korlátozás magyarázatát abban látja, hogy a *fog*-típusú ígék, melyek ebben a pozícióban megjelennek, nem tűnnek el túl “nehéz” ill. elágazó igemódosítót. Ez kétségtől egy lehetséges (bár lényegében stipulatív) magyarázat, ám érdemes más lehetőséget is megvizsgálni. Vannak hasonlóan tűnő adatok, ahol Brody ill. É. Kiss magyarázata nem alkalmazható:⁸⁰

(12a)	Nem kell akarnod [kezdeni [lebontani a sátrat]].	– egyenes sorrend
(12b)	Nem kell akarnod [lebontani kezdeni a sátrat].	– részleges “feltekerceselés”
(12c)	*Nem kell [lebontani kezdeni akarnod] a sátrat.	– teljes “feltekerceselés”

Itt is csak a legfelső, ragozott ige alattig (személyragos infinitívusz!) terjedhet az inverzió.

Csak hogy (12c)-re az É. Kiss – Brody magyarázat nem működik: az *akar* (a *fog*gal ellentétben) jól tűri a “nehéz”/komplex igemódosítót (ld. (1b), (11)). Ezért mind (12c)-re, mind (10)-re javasolható egy, a morfoszintaktikai egyesítés által létrehozott láncra vonatkozó *uniformitási megszorítás*:

(13) UNIFORMITÁS

Egy lánc szemeinek uniformnak kell lenniük ragozottság tekintetében.

Ez rögtön kizárja (10)-et és (12c)-t, mivel ezekben a morfoszintaktikai egyesítés elér egy ragozott ígét (míg a többi érintett elem személyrag nélküli infinitívusz), vagyis a lánc legfelső szeme ragozottság szempontjából másképp specifikált, mint a többi. Bár ez a megoldás sem mentes minden stipulativitástól, annyiban mindenesetre jobb az É. Kiss – Brody-féle javaslatnál, hogy az adatok szélesebb körét fedí le. Viszont (13) csak akkor használható fel, ha az inverzió egy láncba tereli az egymás fölé rendelt ígétet. É. Kiss és Brody inkorporációs elemzésében azonban ez nem történik meg: ott a felemelkedő ígék a felettes ígékhez csatolódnak hozzá,

⁸⁰Ezek az adatok Tóth Ildikótól származnak.

vagyis az igék nem kerülnek egy láncba.⁸¹ (13) használhatósága tehát újabb érvet szolgáltat a morfoszintaktikai egyesítést felhasználó elemzés mellett.

Ebben a függelékben tehát megmutattuk, hogy morfoszintaxis-modellünk nemcsak az inflexiós morfológia területére érvényes, hanem a nyelvtan más területein is szóhoz jut, és egyes problémákra az eddigieknél jobb elemzést képes nyújtani. Ez kétségtelenül növeli a modell elfogadhatóságát.

⁸¹ Azokban az esetekben, amikor a ragozott igének nem-komplex igemódosítója van, pl. (i), a mi elemzésünkben is azt kell feltenni, hogy nem morfoszintaktikailag egyesült a két ige, hanem az infinitívusz valóban hozzacsatolódott a ragozott igehez.

(i) úszni fog/akar/tanul

Így nem sérül a (13)-beli uniformitási feltétel.

References

- Abney, Steven Paul. 1987. *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Doktori dissz., MIT.
- Ackema, Peter. 1995. *Syntax Below Zero*. Doktori dissz., Utrecht University.
- Ackermann, Farrell. 1987. 'Pronominal Incorporation: The Case of Prefixal Preverbs.' In: Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian Vol.2.*, JATE, Szeged, 213–260.
- Anderson, Stephen. 1982. 'Where's morphology?' *Linguistic Inquiry* **13**: 571–612.
- Anderson, Stephen. 1992. *A-Morphous Morphology*. Cambridge Univ. Press, Cambridge, UK.
- Antal László. 1977. *Egy új magyar nyelvtan felé*. (Magvető, Budapest)
- Aoun, Joseph & Yen-hui Audrey Li. 1993. *Syntax of Scope*. (The MIT Press, Cambridge, MA.)
- Aronoff, Mark. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Aronoff, Mark. 1994. *Morphology by Itself*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Babby, Leonard H. 1988. 'Noun Phrase Internal Case Agreement in Russian.' In: Barlow, M. & Ch. Ferguson (szerk.), *Agreement in Natural Language*, CSLI, Stanford, 287–304.
- Baker, Mark. 1985. 'The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation.' *Linguistic Inquiry* **16**: 373–415.
- Baker, Mark. 1988. *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*. Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Bartos Huba. 1995. 'LF-movement in Hungarian and Timing Principles.' Kézirat, MTA NyTI.
- Bartos Huba. 1997a. 'On "Subjective" and "Objective" Agreement in Hungarian.' *Acta Linguistica Hungarica* **44**: 363–384.
- Bartos Huba. 1997b. 'Az alanyi és tárgyas ragozásról.' Kézirat, MTA NyTI, megj. e. in: Büky L. & Maleczki M. (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV.*, JATE, Szeged.
- Bartos Huba. Megj. a. 'VP-Ellipsis and Verbal Inflection in Hungarian', *Acta Linguistica Hungarica*.
- Bartos Huba. Megj. e. 'Affix Order in Hungarian, and the Mirror Principle.' Alberti G. & Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian vol. 7.*, JATE, Szeged.
- Beard, Robert. 1991. 'Lexeme-morpheme based morphology'. Kézirat, Bucknell Univ.
- Benkő Loránd. 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. (Akadémiai Kiadó, Budapest)
- Bittner, Maria & Ken Hale. 1996. 'The Structural Determination of Case and Agreement.' *Linguistic Inquiry* **27**: 1–68.
- Brody, Michael. 1995a. 'Focus and Checking theory.' In: Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian, vol.5.*, JATE, Szeged, 31–43.
- Brody, Michael. 1995b. 'Towards Perfect Syntax.' *WPTG* **2/4**, MTA NyTI, Budapest
- Brody, Michael. 1997. 'Mirror Theory.' Kézirat, UCL és MTA NyTI.
- Cardinaletti, Anna & Giuliana Giusti. 1991. 'Partitive *ne* and the QP-Hypothesis: A Case Study.' In: Fava, E. (szerk.), *Proceedings of the XVII Meeting of Generative Grammar*, Rosenberg and Sellier, Torino, 121–141.
- Cheng, Lisa Lai-Shen. 1991. *On the Typology of Wh-Questions*. Doktori dissz., MIT.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.

- Chomsky, Noam. 1986. *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. Praeger, N.Y.
- Chomsky, Noam. 1995a. 'Bare Phrase Structure.' In: Webelhuth, G. (szerk.), *Government and Binding Theory and the Minimalist Program*. Blackwell, Oxford.
- Chomsky, Noam. 1995b. *The Minimalist Program*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Chomsky, Noam. 1998. 'Minimalist inquiries.' Kézirat, MIT.
- Cinque, Guglielmo. 1999. *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford Univ. Press, Oxford.
- Collins, Chris. 1997. *Local Economy*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Delfitto, Denis & Jan Schroten. 1991. 'Bare Plurals, and the Number Affix in DP.' *Probus* 3: 155–185.
- Dikken, Marcel den. 1998. '(Anti-)agreement in DP.' In: Bezooijen, R.v. & R. Kager (szerk.), *Linguistics in the Netherlands 1998*. John Benjamins, Amsterdam, 95–107.
- Dikken, Marcel den. 1999a. 'On the structural representation of possession and agreement. The case of (anti-)agreement in Hungarian possessed nominal phrases.' Megj. a., in: Kenesei I. (szerk.), *Proceedings of CLITE-1*. JATE, Szeged.
- Dikken, Marcel den. 1999b. 'Agreement and "Clause Union".' Kézirat, CUNY.
- Di Sciullo, Anna Maria & Edwin Williams. 1987. *On the Definition of Word*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Enç, Mürvet. 1991. 'The semantics of specificity.' *Linguistic Inquiry* 22: 1–25.
- É. Kiss Katalin. 1987. *Configurationality in Hungarian*. (Reidel, Dordrecht)
- É. Kiss Katalin. 1993. 'Wh-Movement and Specificity.' *Natural Language and Linguistic Theory* 11: 85–120.
- É. Kiss Katalin. 1998a. 'Mondattan' In: É. Kiss K., Kiefer F. & Siptár P., *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest.
- É. Kiss Katalin. 1998b. 'Verbal Prefixes or Postpositions? Postpositional Aspectualizers in Hungarian.' In: C. de Groot & Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian vol. 6.*, JATE, Szeged, 125–148.
- É. Kiss Katalin. 1999. 'The Hungarian verbal complex revisited.' Kézirat, MTA NyTI.
- Fabb, Nigel. 1984. *Syntactic Affixation*. Doktori dissz., MIT.
- Farkas, Donka F. 1987. 'DO pro in Hungarian.' In: Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian, vol.2.* (JATE, Szeged), 191–211.
- Farkas, Donka F. 1990. 'Two cases of underspecification in morphology.' *Linguistic Inquiry* 21: 539–550.
- Fiengo, Robert & Robert May. 1994. *Indices and Identity*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Frampton, John & Sam Gutmann. 1998. 'Distributed Morphological Interface and V-to-I Raising.' Kézirat, Northeastern University.
- Frampton, John & Sam Gutmann. 1999. 'Cyclic Computation, a Computationally Efficient Minimalist Syntax.' *Syntax* 2: 1–27.
- Grimshaw, Jane. 1991. 'Extended Projection.' Kézirat, Brandeis University.
- Grimshaw, Jane. 1997. 'Projection, Heads, and Optimality.' *Linguistic Inquiry* 28: 373–422.
- Halle, Morris & Alec Marantz. 1993. 'Distributed Morphology and the Pieces of Inflection.' In: Keyser, S.J. & K. Hale (szerk.), *The View from Building 20: Essays in Honor of Sylvain Bromberger*. 111–176. The MIT Press, Cambridge, MA.

- Halle, Morris & Alec Marantz. 1994. 'Some Key Features of Distributed Morphology.' *MIT Working Papers in Linguistics* 21: 275–288.
- Kayne, Richard S. 1994. *The Antisymmetry of Syntax*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Kenesei István. 1992. 'Az alárendelt mondatok szerkezete.' In: Kiefer (1992), 529–714.
- Kenesei István. 1996. 'Képző vagy nem képző?' In: Terts I. (szerk.), *Nyelv, nyelvész, társadalom: Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. JPTE, Pécs, 92–95.
- Kenesei István. 1997. 'A todalékmorfémák meghatározásáról.' *Magyar Nyelvőr* @: @@@
- Kenesei István. Megj.e. 'Szófajok és todalékok.' In: Kiefer F. (szerk.), *Strukturális Magyar Nyelvtan 3. – Morfológia*. Akadémiai K., Budapest.
- Kerke, Simon C. van de. 1996. *Affix Order and Interpretation in Bolivian Quechua*. Doktori dissz., Universiteit van Amsterdam.
- Keyser, S. Jay & Tom Roeper 1995. 'Anti-symmetry and Leftward Movement in Morphology.' GLOW előadás, Tromsø, 1995 június.
- Kiefer Ferenc. 1981. 'What is possible in Hungarian?' *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31: 147–185.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1. – Mondattan*. Akadémiai K., Budapest.
- Kiefer Ferenc & É. Kiss Katalin (szerk.) 1994. *Syntax and Semantics 27: The Syntactic Structure of Hungarian*. Academic Press, N.Y.
- Kitagawa, Yoshihisa. 1991. 'Copying Identity.' *Natural Language and Linguistic Theory* 9: 497–536.
- Koopman, Hilda & Anna Szabolcsi. 1999. *Verbal Complexes*. Megj.a., The MIT Press, Cambridge, MA.
- Kornai András. 1989. 'A főnévi csoport egyeztetése.' *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVII: 183–211.
- Lasnik, Howard. 1994. 'Verbal Morphology: Syntactic Structures Meets the Minimalist Program.' Kézirat, University of Connecticut.
- Lieber, Rochelle. 1980. *On the Organization of the Lexicon*. Doktori dissz., MIT.
- Lieber, Rochelle. 1992. *Deconstructing Morphology: Word Formation in Syntactic Theory*. Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Longobardi, Giuseppe. 1994. 'Reference and Proper Names: A Theory of N-Movement in Syntax and Logical Form.' *Linguistic Inquiry* 25: 609–665.
- M. Korchmáros Valéria. 1995. 'Az -ék: többesjel!' *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVI: 295–307.
- Mahajan, Anoop. 1990. *The A/A-bar distinction and Movement Theory*. Doktori dissz., MIT.
- Marác László. 1985. 'A magyar névutós csoportról.' *Nyelvtudományi Közlemények* 87: 173–180.
- Marantz, Alec. 1997. 'No Escape From Syntax: Don't Try Morphological Analysis in the Privacy of Your Own Lexicon.' *UPenn Workin Papers in Linguistics* 4/2: 201–225.
- Melcsuk Igor. 1965. 'A magyar főnév birtokos személyragjainak morfológiai felépítéséről.' *Magyar Nyelv* 61: 264–275.
- Moravcsik, Edith A. 1988. 'Agreement and Markedness.' In: Barlow, M. & Ch. Ferguson (szerk.), *Agreement in Natural Language*, 89–106. (CSLI, Stanford)

- Nash, Léa & Alain Rouveret. 1998. 'Feature fission and the syntax of argument DPs and clitics.' GLOW '98 előadás, Tilburg.
- Neeleman, Ad & Fred Weerman. 1997. *Flexible Syntax: A Theory of Case and Arguments*. Kézirat, Utrecht University
- Noyer, Rolf. 1993. 'Optimal words: Towards a declarative theory of word-formation.' Kézirat, Princeton University.
- Payne, John & Erika Chisarik. 1998. 'Demonstrative Constructions in Hungarian.' Megj.e. in: Alberti G. & Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian vol. 7.*, JATE, Szeged.
- Pollock, Jean-Yves. 1989. 'Verb Movement, Universal Grammar, and the Structure of IP.' *Linguistic Inquiry* 20: 365–424.
- Postal, Paul. 1969. 'On So-Called "Pronouns" in English.' In: Reibel, D.A. & S.A. Schane (szerk.), *Modern Studies in English*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 201–224.
- Rebrus Péter. Megj.e. 'Morfofonológiai jelenségek a magyarban.' In: Kiefer F. (szerk.), *Strukturális Magyar Nyelvtan 3. – Morfológia*. Akadémiai K., Budapest.
- Ritter, Elizabeth. 1991. 'Two Functional Categories in Noun Phrases: Evidence from Modern Hebrew.' In: Rothstein, S. (szerk.), *Syntax and Semantics 25: Perspectives on Phrase Structure*. Academic Press, N.Y., 37–62.
- Ritter, Elizabeth. 1995. 'On the Syntactic Category of Pronouns and Agreement.' *NLLT* 13: 405–443.
- Rivero, María Luisa. 1991. 'Long Head Movement and Negation: Serbo-Croatian vs. Slovak and Czech.' *The Linguistic Review* 8: 319–351.
- Rivero, María Luisa. 1994. 'Clause Structure and V-movement in the Languages of the Balkans.' *Natural Language and Linguistic Theory* 12: 63–120.
- Rizzi, Luigi. 1990. *Relativized Minimality*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Rouveret, Alain. 1991. 'Functional Categories and Agreement.' *The Linguistic Review* 8: 353–387.
- Sag, Ivan A. 1976. *Deletion and Logical Form*. Doktori értekezés, MIT.
- Selkirk, Elizabeth O. 1982. *The Syntax of Words*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Spencer, Andrew. 1991. *Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*. Blackwell, Oxford.
- Sproat, Richard. 1985. *On Deriving the Lexicon*. Doktori dissz., MIT.
- Stowell, Tim. 1981. *Origins of Phrase Structure*. Doktori dissz., MIT.
- Szabolcsi Anna. 1983a. 'The Possessor that Ran Away From Home.' *The Linguistic Review* 3: 89–102.
- Szabolcsi Anna. 1983b. A specifikus/nem specifikus megkülönböztetésről. *Nyelvtudományi Közlemények* 85: 83–92.
- Szabolcsi Anna. 1987. 'Functional Categories in the Noun Phrase.' In: Kenesei I. (szerk.), *Approaches to Hungarian, vol.2.* (JATE, Szeged), 167–190.
- Szabolcsi Anna. 1992. *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Akadémiai K., Budapest.
- Szabolcsi Anna. 1994a. 'The Noun Phrase.' In: Kiefer & É. Kiss (1994).
- Szabolcsi Anna. 1994b. 'All quantifiers are not equal: The case of focus.' *Acta Linguistica Hungarica* 42-43: 171–187.

- Szabolcsi és Laczkó 1992. 'A főnévi csoport szerkezete.' In: Kiefer (1992).
- Taraldsen, K. Tarald. 1990. 'D-projections and N-projections in Norwegian.' In: Nespor, M. & J. Mascaró (szerk.), *Grammar in Progress*, Foris, Dordrecht, 419–431.
- Tóth Ildikó. Előkészületben. *Inflected infinitives, Agr, and Control*. Doktori dissz., KUB, Tilburg.
- Travis, Lisa deMena. 1984. *Parameters and Effects of Word Order Variation*. Doktori dissz., MIT.
- Wilder, Chris. 1997. 'Some Properties of Ellipsis in Coordination.' In: Alexiadou, A. & T.A. Hall (szerk.), *Studies in Universal Grammar and Typological Variation*. Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 59–107.
- Williams, Edwin. 1981. 'Argument Structure and Morphology.' *The Linguistic Review* 1: 81–114.
- Zamparelli, Roberto. 1996. 'Syntactic layers and semantic interpretation in the noun phrase.' Ea. a 'Noun Phrase Structure' workshopon, Milano, 1996. június.